

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2
0
2
4

No 7

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Elektron nashr. 70 sahifa.

E'lon qilishga 2024-yil 4-iyulda ruxsat etildi.

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi

Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi

Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati

Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri

Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari

Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati

Axmedov Sayfullo Normatovich, i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori

Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori

Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., Navoiy davlat pedagogika instituti rektori

Siddiqova Sadoqat G'afforovna, p.f.f.d., (PhD), Buxoro muhandislik-texnologiya instituti rektori

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU Hududiy ta'lim muassasalari va markazlar bo'yicha prorektor v.b.

Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TDIU professori

Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori

Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori

Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori

Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d., TSUE professori

Xajiye Baxtiyor Dushaboyevich, i.f.d., TDIU professori

Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja o'g'li, i.f.f.d., TDIU dotsenti

Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari

Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi IJQKD boshlig'i

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori

Musayeva Shoirazimovna, SamDu IS instituti professori

Cham Tat Huei, (PhD) USCI universiteti professori, Malayziya

Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., (PhD) "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari

Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., (PhD) TAQU katta o'qituvchisi

Djudi Smetana, p.f.n., Pittsburg davlat universiteti dosenti, Pittsburgh, Kansas, AQSH

Krissi Lyuis, p.f.n., Pittsburg davlat universiteti dosenti, Pittsburgh, Kansas, AQSH

Ali Konak (Али Кўнак), i.f.d., prof., Karabuk universiteti dosenti, Turkiya

Glazova Marina Viktorovna, i.f.n., "LUKOIL-Energoservis" Kompaniyasi iqtisodchisi, Moskva.

Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., (PhD) TDIU dotsenti

Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti

Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

Salimov Oqil Umrzokovich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Abdurakhmanov Kalandar Khodjaevich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Rae Kwon Chung, honorary professor of TSUE, Nobel laureate, South Korea,

Osman Mesten, member of the Turkish Parliament, head of the Turkey-Uzbekistan Friendship Society

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich, DSc, Prof., Minister of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan

Buzrukkhanov Sarvarkhan Munavvarkhanovich, DSc, Deputy Minister of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan

Akhmedov Durbek Kudratillayevich, DSc, Prof., Deputy of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan

Akhmedov Sayfullo Normatovich CSc, Prof., Rector of Academy of Labor and Social Relations

Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, DSc, Prof., TSUE Vice-Rector for Scientific Affairs and Innovation

Kalonov Mukhiddin Bakhritdinovich, DSc, Prof., Rector of the Navoi State Pedagogical Institute

Siddikova Sadokat Ghaforovna, PhD, Rector of the Bukhara Institute of Engineering and Technology

Khudoykulov Sadirdin Karimovich, DSc, Prof., acting Vice-rector for regional educational institutions and centers of TSUE

Yuldashev Mutallib Ibragimovich, DSc, Prof., of TSUE

Samadov Askarjon Nishonovich, CSc, Prof., of TSUE

Slizovsky Dimitriy Yegorovich, DSc, Prof., of the People's Friendship University of Russia

Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, DSc, Prof., Rector of International "Nordic" University

Akhmedov Ikrom Akramovich, DSc, Prof., of TSUE

Khajiyev Bakhtiyor Dushaboyevich, PhD, professor of TDIU

Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja ugli, DSc, Prof., of TSUE

Utayev Uktam Choriyevich, Deputy Head of the DGPO of the Republic of Uzbekistan

Ochilov Farkhod, Head of the DCECGPO of the Republic of Uzbekistan

Eshtayev Alisher Abduganievich, DSc, Prof., of TSUE

Shoira Azimovna Musaeva, professor of SamDu IS Institute

Cham Tat Huei, PhD, professor at USCI University, Malaysia

Akhmedov Javokhir Jamolovich, PhD, deputy of executive director of the "El-yurt umidi" fund

Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, PhD, Senior Lecturer at Tashkent University of Architecture and Construction

Judy Smetana CSc, Associate Professor, Pittsburgh State University, Pittsburgh, Kansas, USA

Chrissy Lewis CSc, Associate Professor, Pittsburgh State University, Pittsburgh, Kansas, USA

Ali Konak DSc, Prof., Associate Professor of Karabuk University, Turkey

Glazova Marina Viktorovna, CSc, economist at LUKOIL-Energoservis Company, Moscow.

Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, associate professor of TSUE

Sevil Piriyeva Karaman, PhD, doctoral student at Ankara University, Turkey

Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon ugli, independent researcher of TSUE

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor

Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori

Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori

Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti

Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti

Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti

Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti

G'afurov Doniyor Orifovich, p.f.f.d., (PhD)

Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti

Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti

Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi 336/3-
sonli qarori bilan ro'yxatdan
o'tkazilgan.

MUNDARIJA

Avtosanoat korxonalari marketing strategiyasini takomillashtirish yo'llari.....	16
Sharipov Kongratbay Avezimbetovich, Zayniddinova Umida Djalolovna	
Mamlakat raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda maxsus iqtisodiy zonalar omilidan foydalanish istiqbollari	26
Izbosarov Boburjon Baxriddinovich, Abdurasulov Ravshanbek Xotam o'g'li	
Mahalla institutini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning institutsional tahlili	32
Bahridinov Viqorjon Akbar o'g'li	
Mamlakatimizda pillachilik biznesini rivojlantirish orqali mahsulot ishlab chiqarish va uni qayta ishlash holatining tahlili	37
Turgunov Odilbek Maripovich	
Etnografik turizmni tashkil etishning xorij tajribasi	41
I. Axmedov	
Xizmatlar sohasining milliy iqtisodiyotdagi rolini tahlil qilishning zamonaviy yondashuvlari.....	46
Xusanov Murodjon Sunnatullayevich	
Iqtisodiy o'sish tushunchasi va uning rivojlanish tarixi	54
Maksudov Avazbek Ulug'bek o'g'li	
Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni takomillashtirish asosida inson kapitalini rivojlantirish	59
Ubaydullaev G'ayrat Zuvaytovich	
O'zbekistonda aholi bandligini ta'minlashda oilaviy tadbirkorlikning o'rni	65
Baymanova Mavlyuda Djurayevna	
The Effect of Students' Financial Status on Academic Performance in Uzbekistan	70
Alimov Damirjon Odilovich	
Qoraqalpog'iston Respublikasida xizmat ko'rsatish sohasida tadbirkorlik faoliyatining o'rni.....	76
Jusupova Anjim Tansiqbaevna	
Insurance Mechanisms in Foreign Trade: Mitigating Risk and Facilitating Global Commerce	82
Sohibjamol Abirkulova	
Nodavlat umumiy o'rta ta'lim maktabning faoliyati samaradorligini aniqlashda innovatsion usullardan foydalanish.....	87
Ustadjalilova Xurshida Aliyevna	
Qishloq xo'jaligi korxonalarida asosiy vositalar hisobi va auditi bo'yicha xorijiy tajribalar va ulardan respublikamizda foydalanish imkoniyatlari	92
Xojimurodov Zuxriddin Shukurullo o'g'li	
O'zbekiston Respublikasi budjetining shakllanishida egri soliqlarni undirishning fiskal samaradorligi	97
Abdulxayeva Shahnoza Muxammadiyevna	
Mamlakat sanoatining barqaror rivojlanishida energosamaradorlikning roli	104
J. J. Yaxshilikov	
Сравнительный анализ состояния сферы услуг в регионах Андижанской области	109
Мусабоев Рустам Алижонович	
Hududlarda aholi bandligini oshirish va kambag'allikni qisqartirishda ishlab chiqarish sanoatining o'rni (Qashqadaryo viloyati misolida).....	114
Hamdamov Shahzod Ilhom o'g'li, Baxronov Baxriddin Najmiddinovich	

Banklarning qimmatli qogʻozlar bozorida faoliyatini takomillashtirish yoʻllari.....	118
Ermatov Utkirbek Baxodirjonovich	
Развитие цифровой экономики в Узбекистане, ее плюсы и минусы	122
Раупова Мухлисахон Ибрахимжон кизи, Мамбетова Мадина Зоҳид кизи, Алижонов Малика Алижон кизи, Хакимова Нигора Бахтиёрвна	
Investment Management is an Important Factor of Economic Development.....	127
Yuldasheva G. A., Ziyayev Dilshodjon	
Oʻzbekistonda moliyaviy texnologiyalar sanoatining rivojlanish istiqbollari.....	130
Rustamov Jasurbek Ravshanbek oʻgʻli	

AVTOSANOAT KORXONALARI MARKETING STRATEGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Qo'ng'iroatboy Avezimbetovich Sharipov
O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri

Zayniddinova Umida Djalolovna
TDIU dotsenti

Annotatsiya: Maqolada avtosanoat korxonalarida marketing strategiyalarini takomillashtirishning tashkiliy asoslari yoritilgan. Avtosanoat korxonasi yoki uning bo'linmasi marketing samaradorligi faoliyat yo'nalishining 5 ta asosiy tashkiliy qismlari tahlil qilingan. Avtosanoat korxonalarida bozor sharoitini o'rganishning matematik modellaridan foydalanishning ahamiyatiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Korxona, avtosanoat, raqobatg, potensial, imkoniyat, foyda olish, ehtiyoj, natija, aholi, strategiya, mahsulot, ishbilarmonlik, tashkiliy asos, sherik, qo'shma faoliyat.

Аннотация: В статье описаны организационные основы совершенствования маркетинговой стратегии в автомобильной отрасли. Объяснены 5 основных организационных частей маркетинговой эффективности автомобильной промышленности или ее подразделения. Акцент сделан на важности использования математических моделей для изучения рыночной конъюнктуры в автомобильной промышленности.

Ключевые слова: Предприятие, автопром, конкуренция, потенциал, возможность, прибыль, потребность, результат, население, стратегия, продукт, бизнес, организационная основа, партнер, совместная деятельность.

Abstract: The article describes the organizational framework for improving marketing strategies in the automotive industry. The 5 main organizational parts of the marketing efficiency of the automotive industry or its division are explained. Emphasis is placed on the importance of using mathematical models to study market conditions in the automotive industry.

Key words: Enterprise, auto industry, competition, potential, opportunity, profit, need, result, population, strategy, product, business, organizational basis, partner, joint activity.

KIRISH

Mamlakatimiz avtosanoatida marketing tizimlaridan qaysi birini qo'llash, bunda avtosanoat korxonasi-ning xususiyatlarini qanday tartibda e'tiborga olish lozimligi avtosanoat korxonalari marketing strategiyasida o'z ifodasini topadi. Marketing strategiyasini shakllantirish jarayonida mavjud muammoga to'liq javob topish murakkab va u bir qancha omillarga bog'liq bo'lib, ushbu aloqadorlik korxonalarning iqtisodiy-moliyaviy holati, shakllanayotgan bozor kon'yunkturasi, ishlab chiqarilayotgan mahsulot turi, raqobat va korxonaning bozor talablari o'zgarishiga mos ravishda mahsulotni takomillashtirish jarayoniga bog'liqdir.

Marketing strategiyasini amalga oshirishning murakkab shakllari turli sabablarga ko'ra korxonalarning mavjud bozor sharoitlariga moslasha olmasligi yoki bozordagi o'rnini yo'qotishi bilan bog'liq jarayonlarda qo'llaniladi.

Marketing tizimida ko'p strategiyalar mavjud bo'lib, avtosanoat korxonalarida marketing maqsadlariga erishish umumiy talablarga javob beruvchi bozor va mahsulot turini tanlash imkoniyatini beradi. Bu strategiya-ning tashkiliy asoslari quyidagilardan iborat:

- tashkiliy tuzilmani takomillashtirish;
- ishbilarmonlikni oshirish (yangi bozorga kirish, eski bozorga yangi mahsulotlarni kiritish, bozor yangi-liklariga asosan bozorning yangi segmentlarini shakllantirish);
- zarar keltiruvchi tovarlar ishlab chiqarishni qisqartirish (ayrim bozorlardan chiqib ketish va kuchlarni istiqbolli bozorlar uchun jamlash);
- xorijiy sherik bilan qo'shma faoliyat yo'nalishlarini shakllantirish kabilar.

Avtosanoat korxonalari marketing strategiyasining tashkiliy asoslari bozor sharoitlariga qarab uzoq yoki qisqa muddatli yo'nalishlar doirasida takomillashtirib boriladi. Avtosanoat korxonalarida bozor sharoitini o'rganishning matematik modellaridan foydalangan holda yoki strategiyani o'yin nazariyasi nuqtayi nazaridan o'rganib, ularni "mini-max" (risklardan qat'iy nazar maksimal maqsadga muvofiqlik), "max-min" (maqsadga muvofiqligidan qat'iy nazar minimal xavf) yoki ularning kombinatsiyasi tanlanadi. Bunday jarayonda quyidagi holatlar muhim ahamiyatga ega:

- avtosanoat korxonasi faoliyat yurituvchi (yoki faoliyat yuritishni kutayotgan) bozorlarni segmentatsiyalash turli bozorlarda segmentlar odatda reklama, mahsulotni ilgari surish va boshqa marketing faoliyatiga bir xil munosabat bilan ajralib turishi uchun;

- optimal segmentni tanlash tizimi avtosanoat korxonasining eng to'liq yetakchilik bilan ta'minlash aso-sida amalga oshirilishi kerak (yetarli quvvat, qulay istiqbollar, minimal yoki hatto nol darajadagi raqobat muhiti, qondirilmagan ehtiyojlar darajasi);

- yangi mahsulot bilan bozorga kirish usuli, mahsulotning iste'mol xususiyatlariga ega sig'imga to'liq mos kelishi, korxonaning iste'mol bozorida obro'si, shuningdek, mahsulotga talab ko'lam;

- yangi mahsulotning bozorga chiqish davomiyligi ta'minlashda noqulay bozor sharoitlarini hisobga olish.

Avtosanoat korxonasi yoki uning bo'linmasi marketing samaradorligi faoliyat yo'nalishining quyidagi 5 ta asosiy tashkiliy qismlariga bog'liq:

- xaridorlarga e'tibor qaratish;
- marketing integratsiyasi;
- ma'lumotlarning qayta ishlanganlik va o'zlashtirilganlik darajasi;
- strategik yo'naltirganlik;
- tezkor samaradorlik.

Avtosanoat korxonalari marketing strategiyasini takomillashtirishda Yaponiya avtosanoat korxonalari mus-tahkam mavqega ega bo'lib, ushbu davlat avtosanoati korxonalarining marketing platformasi yangi bozorlarda o'ziga xos muhim o'rin tutadi. Mazkur mamlakat avtosanoati korxonalari milliy ishlab chiqarishi bo'lmagan mam-lakatlarning bozorlarida mustahkam o'ringa ega bo'lish va keyinchalik to'plangan tajribadan foydalanib, o'zla-rini boshqa mamlakatlar bozorlarida sinab ko'rish («lazer nurlari») strategiyasidan foydalanadilar. Masalan, Yaponiya birgina G'arbiy Yevropa mamlakatlari bozorlariga o'z avtomobillari bilan kirib borish uchun, dastlab bir necha yillar davomida faqat Finlyandiya, Norvegiya, Daniya va Irlandiyada ish olib borgan. Korxonalar ushbu davlatlarda yuqori obro'ga ega bo'lganidan so'ng, ular Belgiya, Gollandiya, Shveysariya, Shvetsiya va Avstriya da yanada murakkab bozorlarga kirib borgan.

Yaponiya avtosanoati faoliyatiga xos juda uzoq muddatga mo'ljallangan izchillik diqqatga sazovor bo'lib, eng ommaviy, arzon avtomobillarni shunga mos ravishda, uncha katta bo'lmagan xaridorlar ehtiyojlarini qondi-rishga egalik orqali muhim hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Marketing tizimi samaradorligini oshirish, uning faoliyat yo'nalishlarini takomillashtirish, sanoat korxona-la-rining bozor faoliyatini qo'llab-quvvatlash doirasidagi keng ko'lamli ilmiy tadqiqotlar xorijlik iqtisodchi olimla-ridan A. Bankin, G. Bekvit, S.N.Berdishev, S. Bojuk, M. Gorshteyn, A. Karasev, R.Fatxuddinov, G.Xarding, V.Shkardun tomonidan amalga oshirilgan¹.

¹ Bankin A. Контент-маркетинг для роста продаж. – СПб: Питер, 2017. 272 с., Г. Беквит. Четыре ключа к маркетингу услуг. – М.: Альпина Паблишер, 2017. 252 с., С.Н. Бердышев. Секреты эффективной интернет-рекламы. Практическое пособие. – М.: Дашков и Ко, 2018. 120 с., С. Божук Маркетинговые исследования. Учебник. – М.: Юрайт, 2017. 280 с., М. Горштейн. Современный маркетинг. – М.: Дашков и Ко, 2017. 404 с., А.Карасев. Маркетинговые исследования и ситуационный анализ. Учебник и практикум для прикладного бакалавриата. – М.: Юрайт, 2017. 315 с. Фатхудинов Р.А. Стратегический маркетинг:

Mamlakatimizda sanoat korxonalarining bozor faoliyatini tadqiq etish, sanoat korxonalarining marketing strategiyasini shakllantirish va tizimlashtirishga oid ilmiy tadqiqot ishlari iqtisodchi olimlardan Sh.Ergashxodjayeva, U.Sharifxo'jayev, M.Ikramov, L.T.Abduxalilova, N.M.Nabiyeva, S.A.Salimov, T.A.Akramov, G.B.Muminova² va boshqalar tomonidan amalga oshirilgan.

Yuqoridagi tadqiqot ishlarining asosiy maqsadi sanoat korxonalari marketingning strategiyasini shakllantirish orqali korxonalarning faoliyat samaradorligini oshirishga bag'ishlangan bo'lib, marketing strategiyasining korxona raqobat ustunligi, iste'molchi va raqobatchilar yo'nalishiga bog'liqligi tizimli tartibda tadqiq etilgan. Ammo sanoat korxonalari, xususan, avtosanoat faoliyatida xalqaro raqobat va milliy ishlab chiqarishning o'rnini hisobga olgan holda korxonalar marketing strategiyasini takomillash-tirish jarayoni mustaqil tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmagan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 18-iyuldagi "O'zbekiston Respublikasi avtomobil sanoatini jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4397-sonli qarori va uning amaliy ijrosi, avtomobil sanoatini jadal rivojlantirish va uning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishni ta'minlash, ilg'or xalqaro tajriba asosida zamonaviy bozor mexanizmlari va boshqaruv usullarini joriy qilish orqali avtosanoat korxonalarining bozor faolligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotni amalga oshirish jarayonida mamlakatimiz avtosanoatida marketing tizimlari samaradorligini oshirish mexanizmini takomillashtirishga oid nazariy-amaliy bilimlarning shakllanish bosqichlarini tadqiqot qilish jarayonida tizimli tahlil, induksiya-deduksiya, kompleks baholash, guruhlash, mantiqiy va taqqoslama tahlil qilish kabi usullardan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJADORLIK

Zamonaviy marketing tizimida katta yutuqlarga ega avtosanoat korxonalari marketing strategiyasi asosini ilmiy-texnik sohadagi yangiliklar va raqobatchilardan ustun bo'lish jarayonidagi izchilliklar tashkil etadi.

Ammo avtosanoat korxonasi strukturasi to'liq standartlashishi va unifikatsiyalashishi marketing strategiyasining doimiy maqsadiga muvofiq bo'lavermaydi. Strategiyani ishlab chiqish uchun qo'llaniluvchi namunaviy ko'rsatkichlar tizimiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- ko'zda tutilayotgan avtomobil bozori ulushi;
- yengil avtomobillar differentsiatsiyasi, bozor ulushi va maqsadli bozor tavsifnomasi va prognozini hisobga olgan holda uni chiqarish hajmi;
- prognoz qilinayotgan foyda va uning oshish sur'ati;
- moliyaviy xarajatlarning tuzilishi (yengil avtomobillarni ishlab chiqarishni rivojlantirish, moddiy-texnika ta'minoti, sotish va uni rag'batlantirish, reklama, servis xizmatlari);
- bitta avtomobil uchun ishlab chiqarish xarajatlarini hisoblash;
- foydani aniqlash (yalpi, sof, har bir mahsulot sotuvidan tushgan foyda);
- avtomobillarni sotish samaradorligini baholash;
- ishlab chiqarish rentabelligi va boshqa ko'rsatkichlarni baholash.

Marketing kompleksi mahsulot yoki ishlab chiqarish bo'limi bo'yicha marketing dasturining tarkibiy qismi sifatida o'rganilishi mumkin, shuningdek, kompaniyaning bozor siyosatini asosiy yo'nalishi bo'yicha asoslangan qaror ishlab chiqish maqsadi hisoblangan marketing dasturining alohida turi sifatida o'rganilishi mumkin. Xuddi shunday dasturning namunaviy tuzilishi qo'yidagi bo'limlardan iborat:

- maqsadli bozor (segment)ning rivojlanishini prognozlash;
- maqsadli bozorga nisbatan firmaning umumiy strategiyasi;
- tovar siyosati;
- kommunikatsiya siyosati;
- sotish siyosati;
- narx siyosati;
- marketing kompleksini amalga oshirish uchun xarajatlarni moliyalashtirish manbalari va budjet;
- dasturning amalga oshirilishini nazoart qilish.

"GM Uzbekistan" YOAJ marketing strategiyasini ishlab chiqishda keltirilayotgan quyidagi tavsiyalarni hisobga olish maqsadga muvofiq:

1. Strategiyani, "Bozor rivojlanishini prognozlash" bo'limida shunday tavsiyanomalar beriladi, ya'ni:

Учебник для вузов, 5-е издание. – СПб.: Питер, 2008. – 368 с.; Хардинг Г. Маркетинг промышленных товаров. / Пер. с англ. – М.: Сирин, 2002. 272 с.; Шкардун В.Д. Маркетинговые основы стратегического планирования: Теория, методология, практика: Монография. – М.: Дело, 2005. – 376 с.

- o'xshash tovarni mahalliy ishlab chiqarish hajmi;
- bozor ulushining hisobi;
- sotish hajmi;
- sotishning infrastruktura tuzilishi;
- to'lovga qodir talab darajasi va dinamikasi;
- ko'zda tutilayotgan narx darajasi;
- avtomobil sifati va texnik darajasiga talablar;
- xaridning motivi va xulq-atvor xususiyatlari;
- servisni talab etilish darajasi.
- bitta xaridning o'rtacha hajmi.

2. "Korxonaning bozor strategiyasi" bo'limida transport korxonaning asosiy raqobatli afzalliklarini aniqlash bilan tanlangan bozorda sotishni amalga oshirish imkoniyatlari baholanadi. Buning uchun qo'yidagi tavsiflar muhim hisoblanadi:

- tanlangan maqsadli bozorda faoliyatning kutilayotgan rentabelligi;
- korxonaning rejalashtirilayotgan avtomobil sotuvi hajmi;
- korxonaning bozor ulushi dinamikasi;
- talab dinamikasi va potensial talab o'lchami.

Kompaniyaning raqobatchilik afzalliklarini tovar bo'yicha, narx darajasi, ko'rsatilayotgan xizmat assortimenti, sotish kanalining samaradorligi, kommunikatsiya siyosatining hozirgi sharoitga mos kelishi va uning markasini potensial xaridorlar o'rtasida mashhurligi bo'yicha tavsiflash mumkin.

Strategiyaning mazkur bo'limida korxona faoliyatini tanlangan bozorda resurslar (moliyaviy, ishlab chiqarish, marketing, inson) bilan ta'minlanganligiga baho berish zarur. Tovlar siyosatini ishlab chiqishda qo'yidagi ma'lumotlar hisobga olinadi:

- tovarning yangilik darajasi;
- chiqarilayotgan mahsulot assortimenti;
- bozor segmentidagi o'xshash tovarlar yoki o'rinbosar tovarlar soni;
- bozor segmentining aniq xaridorlar ehtiyojiga mos kelish darajasi;
- avtomobil sifati;
- texnologik murakkabligi;
- sotishgacha va sotuvdan keyingi xizmat ko'rsatish bo'yicha talablar darajasi;
- standartlashtirish yoki tovar moslashuvchanlikning maqsadga muvofiqligi;
- yangi avtomobil uchun patentni himoya qilish va patent sofligi;
- kompaniyaning mavjud tashkiliy tuzilishi yangi ishlab chiqarishga mos kelishi;
- yangi avtomobilni yaratish xarajatlari hajmi;
- maqsadli bozorda avtomobilni sertifikatlash majburiyligi;
- maqsadli bozorda yangi avtomobillarni ishlab chiqarish va sotish rentabelligi;
- investitsiyani qoplash muddati;
- yangi assortimentni o'zlashtirish muddati va uni optimallashtirish;
- bitta avtomobil uchun xarajatlar va boshqalar.

Sotish siyosatini ishlab chiqishda qo'yidagilar hisobga olinadi:

- bozor segmentining sotuv tarmog'iga talabnomasi;
- korxona sotuvining tashkiliy tuzilishi va malakali savdo xodimlari soni;
- bozor segmentida korxonaning ish tajribasini baholash;
- vositachilar xizmatlaridan foydalanish maqsadga muvofiqligini baholash;
- vositachilar yordamida sotish hajmining oshirish imkoniyatlari;
- vositachilarning korxonaga nisbatan siyosati;
- sotish tizimini yaratish uchun moliyaviy mablag'lar mavjudligi;
- shaxsiy sotuv tizimi va muqobil takliflar rentabelligini solishtirma baholash;
- bozorga avtomobillarni yetkazib berishni amalga oshirish;
- potensial buyurtmachilar soni;
- buyurtmani taqsimlash xarakteri;
- sotishning geografik konsentratsiyasi;
- pirovard iste'molchilar odatlari va afzalliklari;
- avtomobilning bo'linuvchanligi;
- avtomobilning o'zgaruvchanligi va barqaror emasligi;
- firma rahbariyatining kurash harakatlari;
- sotish kanalini nazorat qilish va hokazo.

Narx siyosatini ishlab chiqib, shunday parametrlarni hisobga olish foydali:

- raqobatchilar amaliyotini hisobga olgan holda korxonaning imkoniyati va maqsadlariga mos keluvchi narxni tashkil etish usulini tanlash;

- bitta avtomobil uchun narx darajasi;
- avtomobilidan foydalanish davri bosqichiga mos narx dinamikasi;
- avtomobilning yangilik darajasi, sifat farqlari va texnik darajasi bo'yicha assortimentda (nomenklatura) narx nisbati;

- maqsadli bozorda raqobatlashayotgan analog bilan narx darajasi munosabati;
- talabning elastiklik darajasi;
- funksional va sof raqobat darajasi;
- maqsadli bozorga yangi avtomobilni chiqarish uchun narx strategiyasini tanlash;
- servis siyosati, savdo markasining mashhurlik darajasi, sotish kanalining uzunligi va savdo vositachilari turi, yetkazib berish shart-sharoiti, chegirma tizimi va boshqalarning narxga mos kelishi.

3. "Kommunikatsiya siyosati" bo'limida avtomobilni bozorga siljitish siyosatini alohida tashkil etuvchilari bilan budjetni taqsimlash va ularni tanlashni asoslash, kommunikatsiya vositalari haqidagi masalani hal etish tavsiya etiladi.

Reklama kompaniyasi haqida qaror qabul qilish uchun quyidagilarni tahlil qilish zarur:

- reklama siyosati xususiyatlari;
- reklama argumentlari;
- reklama kompaniyasi rejasi;
- bozor segmentida ko'zda tutilgan va samarali reklama vositalari;
- reklama xarajatlari hajmi;
- reklama samaradorligini baholash usullari;
- tovar xarakteriga reklamaning mos kelishi;
- reklama chora-tadbirlarini tovarning yashash davri bilan aloqasi;
- yarmarka va ko'rgazmalarning asosiy turlari va ularda qatnashishning imkoniy samaradorligini baholash;
- pirovard iste'molchilar va sotish bo'yicha vositachilarni rag'batlantirish vositalarini tanlash;
- sotishni rag'batlantirishga moliyaviy mablag'lar ajratish uslublari, qayd qilingan foizlar uslubi, foyda summasidan foiz belgilash uslubi, kelgusida ko'zda tutilayotgan yoki o'tgan davr sotish hajmi va hokazolar.

Marketing strategiyasini amalga oshirib borish jarayonida budjetni aniqlash orqali qo'yidagilarni ko'rib o'tish zarur:

- strategiyada ko'rilayotgan barcha marketing chora-tadbirlarini amalga oshirish uchun umumiy xarajatlar hajmini;

- marketing tadqiqotlari xarajatlari;
- bozorni rivojlantirish prognozini tuzish xarajatlari;
- korxonaning shaxsiy ishlab chiqarish-sotish imkoniyatlarini o'rganish uchun xarajatlar;
- marketing dasturini tuzish uchun xarajatlar;
- korxonaning marketing bo'limi xodimlari ish haqi uchun xarajatlar;
- maxsus marketing va reklama tashkilotlari xizmatlari uchun haq to'lash xarajatlari;
- savdo vositachilari xizmatlariga haq to'lash xarajatlari;
- marketing dasturini avvaldan va yakuniy samaradorligini baholash uchun xarajatlar;
- marketing dasturini olib borishda nazoratni amalga oshirish uchun xarajatlar va monitoring.

"GM Uzbekistan" YOAJ asosiy maqsadi foyda olish bo'lsa, unga erishish uchun foyda keltiradigan tovarlarni sotishni ko'paytirish, ular hissasini oshirish lozim. Bulardan, o'z navbatida, qator vazifalar kelib chiqadi. Bu vazifalar marketing vazifalari bo'lib, marketing strategiyasini ishlab chiqishni talab etadi.

Marketing strategiyalarini ishlab chiqish bo'yicha avtomobil sanoati korxonalarining salohiyatini aniqlash bo'yicha asosiy muammolarni hal etish va tegishli strategiyalarini belgilab olish, korxonaning istiqbolli maqsadlarini aniqlash uchun tanlangan va tizimlashtirilgan omillarning O'zbekiston avtomobil sanoatida qay darajada shakllanganini aniqlashni taqozo etadi.

Avtomobil sanoati korxonalarida marketing strategiyalarini ishlab chiqish salohiyatini aniqlashning taklif etilgan modeliga muvofiq, barcha tanlangan omillar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ularni ko'p o'zgaruvchili funktsiya ko'rinishida ifodalash mumkin:

$$INN(F) = f(F_n) \rightarrow \max, (1)$$

Bunda: INN – marketing strategiyasini ishlab chiqish salohiyati;

F_n – marketing strategiyasini ishlab chiqishga asos bo'luvchi n ta omillar guruhi.

Standart model natijalariga ko'ra (F_n), avtomobil sanoati korxonalari uchun samarali marketing muhiti shakllanmaganligi korxonalarda marketing strategiyalarini ishlab chiqish bo'yicha asosiy yo'nalishlarni belgi-

lash imkonini bermayapti. O'zbekiston avtomobil bozorida iste'molga yo'naltirilganlik, raqobat muhiti korxonalar marketing strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish imkoniyatlari cheklanishiga sabab bo'lmoqda, ya'ni $W_{(F_1)} = -0,03$ koeffitsiyentni tashkil etmoqda.

O'zbekiston avtomobil bozorida raqobat muhitini shakllantirishga qaratilgan barcha zarur choralar korxonalarning samarali marketing strategiyalarini ishlab chiqish borasidagi faoliyati cheklanishiga sabab bo'lmoqda.

Avtomobil sanoati korxonalarida marketingdan foydalanish holati (F_2) ularda ishlab chiqarish va bozor imkoniyatlari rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi. Ya'ni korxonalar amaliyotida foydalanilayotgan marketing ma'lumotlar bazasi mavjudligi, maqsadli rejalarining uzoq muddatligi, korxonalar zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari bilan yetarlicha jihozlanganligi, marketing strategiyalarini ishlab chiqish salohiyatini oshiradi va uning qiymati $W_{(F_2)} = 0,02$ koeffitsiyentni tashkil etgan.

O'zbekiston sharoitida marketing strategiyalarini ishlab chiqish va ularni amalga oshirishga kuchli ta'sir etuvchi omillar avtomobil sanoati korxonalarida qo'shilgan qiymat zanjirida ishtirok etish hisoblanadi ($W_{(F_2)} = 0,97$). Olingan natijalarga ko'ra, korxonalarning ichki va tashki marketing doirasi, marketing xizmatlaridan foydalanish ko'lamini korxonalarda marketing strategiyalarini ishlab chiqish salohiyatini oshirishda eng muhim omillar sifatida belgilash mumkin.

Avtomobil bozori sig'imini o'rganish asosida ishlab chiqarish quvvatlarini shakllantirish uchun va tovar sotish bo'yicha taqsimlash tarmog'i tuzilishi uchun asos hisoblanuvchi uning o'sish dinamikasi baholanadi. Bozor faoliyati natijalarni qo'llash, bozorda ishlash bilan bog'liq xarajatlarni qoplab, rejalashtirilgan foydani olishga kafolat berishi kerakligini hisobga olish kerak.

Avtomobil segmentining jalb etuvchanlik tuzilishini tadqiq etish raqobat darajasini o'rganish, mavjud mahsulotlar raqobatbardoshligi, xaridorlarga munosabati, taklif etilayotgan va mavjud tovarlarga segment ehtiyoji barqarorligini, mavjud xaridor ehtiyojlarini qondiruvchi mutlaqo yangi mahsulotni bozorga kiritish zarurligi va imkoniyatini o'z ichiga oladi. Daromad xaridorlarning munosabatini tabaqalashtiruvchi asosiy omil hisoblanadi.

O'zbekiston yengil avtomobillar ichki bozorida daromad bo'yicha iste'molchilarni uch guruhga segmentlash maqsadga muvofiq.

Birinci guruh, eng yukori daromadga ega xaridorlar, amalda ular jami xaridorlarning 10 % ini tashkil etadi. Ular eng oliy navli tovarlarni xarid qiladilar, avtomobilsozlikda bu premium klassidagi yengil avtomobillar, xarid quvvati hamda o'z guruhi izzat nafi bunga imkon beradi. Bunday guruhlar har bir mamlakatda mavjud, ularning daromad miqdori mamlakatning umumiy boyligiga bog'liq.

1-jadval "Avtomobil bozori" matritsasi

Tovarlar	Bozorlar	
	Joriy	Yangi
Joriy	Bozorga chuqurroq kirib borish strategiyasi: -sotishni jadallashtirish; -yangi xaridorlarni qidirish; -raqobatchilarni sindirish; -avtomobilni iste'mol sohasini kengaytirish	Bozorni rivojlantirish strategiyasi: -yangi bozorlar; -yangi sotish hududlari; -xalqaro bozorlar; -avtomobillarni ishlatilishini yangi sohalarini tuzish.
Yangi	Avtomobillarni rivojlantirish: -yangi avtomobilni ishlab chiqarish; -bitimlarni rivojlantirish; -litsenziya; -mahorat bilan sotish.	Diversifikatsiya: -gorizontal; -vertikal; -konsentrik.

O'zbekistonda bu guruh iste'molchilari yillik oilaviy daromadi 50 mln. so'mdan ortiq va bular "Captive" va "Malibu" rusumli yengil avtomobillarni xarid qiladilar.

Ikkinchi guruhga har bir mamlakatdagi o'rtacha daromad egalari kirib, ularning soni juda ko'p, garchi bu guruhda yana o'ziga xos tabaqalanish bo'lsa-da, umuman, bu mamlakatda bozorning umumiy standartini belgilovchi, yalpi tovarlarning asosiy xaridorlari shular hisoblanadi. O'zbekistonda bu guruh iste'molchilarining yillik oilaviy daromadi 40-50 mln. so'mdan ortiq va bular "Lacetti", "Cobalt" va "Spark" rusumli yengil avtomobillarni xarid qiladilar.

Uchinchi guruh bir shaxs hisobiga eng kam daromad oladigan xaridorlardan iborat. Ular aksariyat holatlarda ijtimoiy ta'minotning turli ko'rinishlaridan foydalanadilar, o'z daromadlarining 80 %iga yaqinini asosiy ehtiyojlarni qondirishga sarflaydilar.

Inqirozli vaziyatlar sharoitida iste'molchilar ehtiyojiga tayangan holda mahsulot ishlab chiqarish, korxonaning bozordagi raqobatbardoshligini oshiradi va o'z faoliyatini samarali amalga oshirish imkoniyatini beradi.

Tadqiqotlarga ko'ra, texnologik innovatsiyalar uchun moliyaviy resurslar bilan bog'liq muammolar yuzaga kelganda, innovatsion marketing korxonaning raqobat kurashida asosiy dastak sifatida xizmat qiladi. Korxonaning bozor muhitidagi faoliyati uning mijozlari tomonidan belgilanadi. Agar, mijozlar korxona mahsulot va xizmatlarini ularni yaratish uchun ketgan xarajatlarga nisbatan ko'proq baholasalar, biznes rivojlanadi, aks holda unga tashqi yordam zarur bo'ladi yoki bunday korxona inqirozga yuz tutadi.

Korxonalar faoliyati tahliliga asosan, marketingda innovatsiyalardan foydalanish, iste'molchilar talabini to'liq qondirish hamda yangi bozorlarni egallash imkoniyatini beradi.

Ilmiy izlanishlar natijasida innovatsiya o'z ahamiyatiga ko'ra quyidagi ikki guruhga ajratilishi ma'lum bo'ldi:

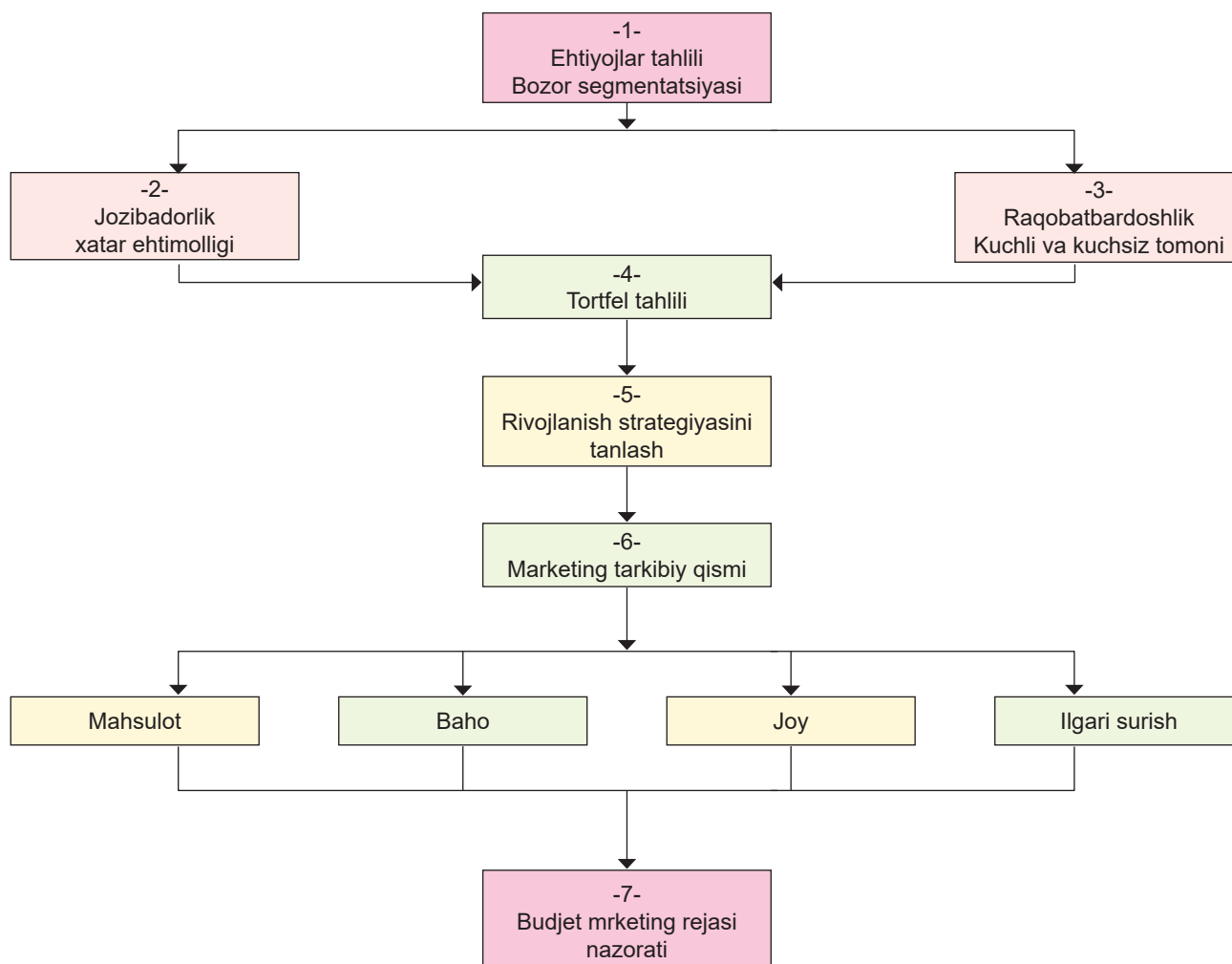
1. Shakliga ko'ra innovatsiya: mahsulot innovatsiyasi (innovatsion faoliyatning moddiy natijasi), innovatsion xizmatlar (nomoddiy natija), jarayon va texnologik innovatsiya (texnologiyaning o'zgarishi), kadrlar innovatsiyasi hamda yangi yoki takomillashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari.

2. Yangilik darajasiga ko'ra innovatsiya: inkremental (quyi, o'suvchi), modulli, arxitekturali va radikal (yuqori).

Binobarin, innovatsiyalar yangilikni tavsiflovchi hamda samara keltiruvchi mahsulot, xizmat va jarayonlarda turli darajadagi o'zgarishlarni nazarda tutadi. O'rganishlar ko'rsatadiki, texnologiya rivojlanishi innovatsion boshqaruv hamda innovatsion marketing bilan birgalikda borishi lozim. Ularga quyidagilarni keltirish mumkin:

1. Texnologik innovatsiyalarni yuritish shakllari va yangi bozorlarni egallash.
2. Iste'molchilar faolligini rag'batlantirishning yangi usullarini ishlab chiqish.
3. Kombinatsiyalashgan innovatsion marketing.

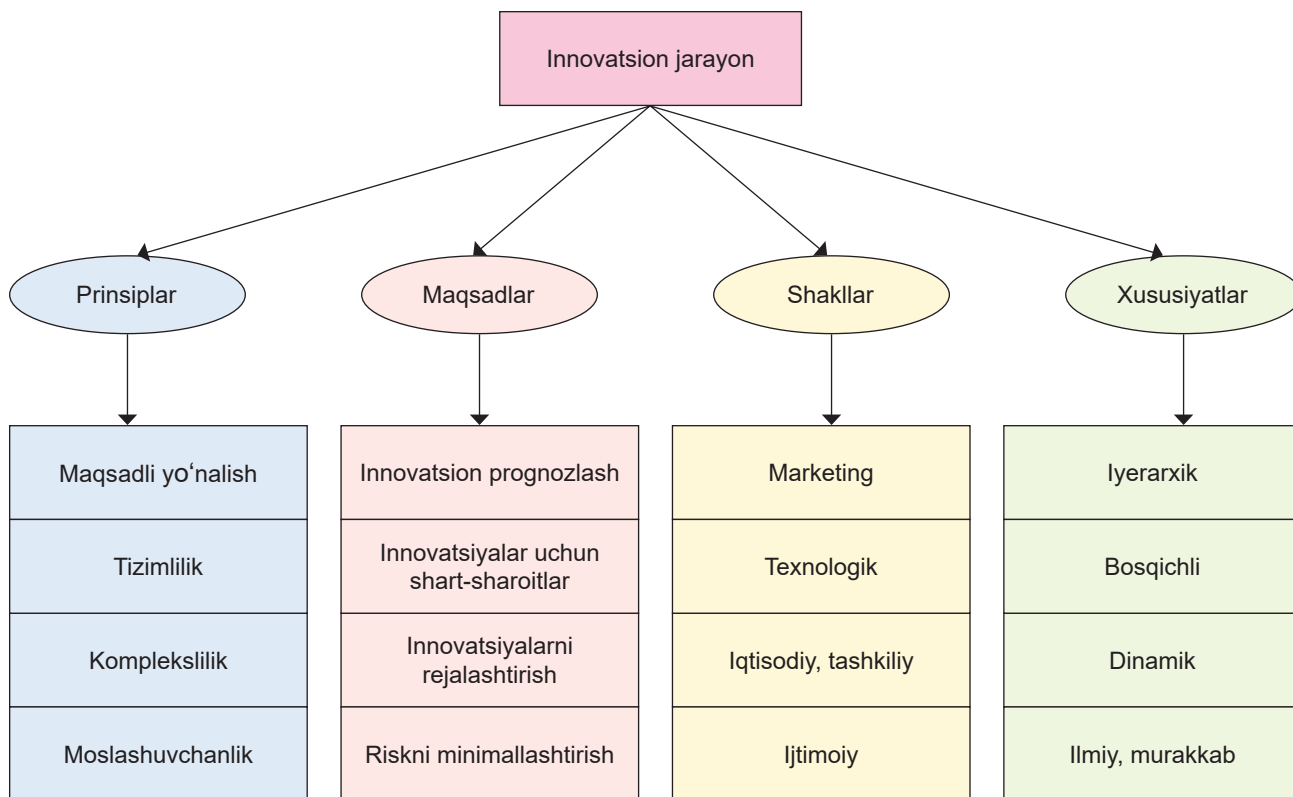
Makroiqtisodiy nuqtayi nazardan o'rganilganda bir qator muammolarni innovatsiyalar yordamida hal etish mumkin. Yaqin yillargacha firmalar o'z daromadlarini ekstensiv rivojlanish, boshqacha aytganda, ishlab chiqarilayotgan tovarlar sonini ko'paytirish hisobiga oshirib kelgan. Rivojlangan mamlakatlarda aholi soni oshishidagi to'xtash mazkur mamlakatlar iqtisodiyotida innovatsiyalardan keng va samarali foydalanishni taqozo etgan bo'lsa, yana bir omil sifatida ishlab chiqarish xomashyosi baholarining ortishi, innovatsion jarayonlarni tezlashtirishda muhim turtki bo'lganligini kuzatish mumkin.

1-rasm. Innovatsion marketing kompleksi

Innovatsion mahsulot, o'z navbatida, jismoniy hamda axborot omillari bilan tavsiflanadi. Zamonaviy iste'molchi tomonidan ma'lum bir jismoniy xususiyatlari yig'indisi sifatida o'rganiluvchi innovatsion tovar iste'molchilar uchun jozibali emas, shu sababli, ularga talab ham yuqori emas

3-rasm. Innovatsion marketing jarayonining tizimli xususiyatlari

Iste'molchi, birinchi navbatda, uning mahsulotning jismoniy, axborot, yetkazib berish shartlari singari bir qator xususiyatlari bo'yicha istagini ifodalovchi mahsulotning umumiy konsepsiyasini qabul qilishi lozim. Iste'molchi umidining ustunligini yengish uchun qo'shimcha foyda keltiruvchi kengaytirilgan mahsulot konsepsiyasi ishlab chiqiladi.

Ilmiy izlanishlar ko'rsatadiki, innovatsion marketing konsepsiyasi, bozorni tadqiq qilish asosi hamda korxona raqobatbardosh strategiyasini izlash hisoblanadi. Innovatsiyalarni boshqarishga marketing orqali yondashuv kompleks o'rganiladi va u asosan, ishlab chiqaruvchi hamda iste'molchi nuqtayi nazaridan ko'rib chiqiladi.

Innovatsion marketing, o'z navbatida, innovatsion strategiyani ishlab chiqishni, bozorni tahlil qilish va operativ marketingni o'z ichiga oluvchi yetti asosiy bosqichdan iborat.

Korxona innovatsion faoliyatining asosiy vazifalaridan biri – yuqori menejment bilan asosiy innovatsion marketing strategiyasini shakllantirish, uning bozor segmenti bo'yicha joylashish chegarasini aniqlash, amalga oshiruvchi ijrochilarni tayinlash, bozor munosabatlarining har bir ishtirokchisi uchun ma'lum amaliy direktivni amalga oshirish muddatini belgilashdan iborat. Shu sababli, strategik marketing tadqiqotlari tarkibiga korxona innovatsion siyosatining bir qismi bo'lgan, innovatsion marketing jarayonlarining asosiy tizimli xususiyatlari kiradi.

Tadqiqotlarga ko'ra, bozorga yangilikning kirish strategiyasi va taktikasi marketing tadbirlarining muhim yo'nalishlaridan hisoblanadi. U o'zida yangi mahsulotlarni bozorlarda joylashtirish va sotish yo'llarini shakllantirishga asoslangan yangilikning raqobatbardosh strategiyasini o'z ichiga oladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Innovatsion marketing korxonaning ishlab chiqarishni takomillashtirish va bozor sharoitiga ta'sir ko'rsatishga asoslangan faoliyatidir.

Izlanishlar natijasiga ko'ra, innovatsiya hayotiy davrining har bir bosqichi turli marketing usul va yondashuvlari, turli strategiya va taktikani talab etadi.

Innovatsion marketing tadbirlari tizimi faqatgina ishlab chiqarishni yangilash bilan emas, balki kapitalning jamlanishi va oqimi dinamikasi bilan uzviy bog'langan.

Innovatsion marketing raqobatchilariga nisbatan ko'proq foyda olishni istagan korxonalar uchun muhim bo'lib, innovatsiya va yangiliklarga asoslangan ustun raqobat strategiyasini shakllantiradi.

Shuningdek, innovatsion marketing faqatgina bozordagi yangi mahsulotni yoki mavjud mahsulotni sotish emas, balki yangi texnologiyalardan: yangi mahsulot yoki texnologik jarayon bo'yicha ixtiro va nou-xaular uchun litsenziyalarni sotish hamda uni tayyorlash uchun uskunalarni takomillashtirishni nazarda tutadi.

Innovatsion marketingning muhim shakllaridan biri – strategik hamda operativ marketing hisoblanib, ularni yangi muhandislik innovatsiyalari bilan uyg'unlashtirish lozim.

Strategik innovatsion marketingning asosiy yo'nalishlaridan biri bozorga yangiliklarni kiritish strategiyasini ishlab chiqishdan iborat bo'lib, quyidagilarni taklif beramiz:

- innovatsion marketing faoliyatining ilmiy-amaliy dasturi va rejalarini ishlab chiqish;
- marketing innovatsiyalarini ishlab chiqish va ularni qo'llash jarayoni ustidan kuzatuv va baholashni amalga oshirish;
- mahsulotni ishlab chiqishdan iste'molchilarga xizmat ko'rsatishgacha yagona innovatsion siyosatni amalga oshirish;
- korxonada va undan tashqarida innovatsion faoliyatni muvofiqlashtirish;
- malakali xodimlar yordamida marketing innovatsiyalarini ishlab chiqish amaliyotini muntazam takomillashtirishni ta'minlash;
- innovatsion marketing muammolarini kompleks hal etish uchun maqsadli guruhlarini shakllantirish mam-lakatning taraqqiyotida samarali xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Банкин А. Контент-маркетинг для роста продаж. – СПб: Питер, 2017. 272 с., Г. Беквит. Четыре ключа к маркетингу услуг. – М.: Альпина Паблицер, 2017. 252 с.
2. С.Н. Бердышев. Секреты эффективной интернет-рекламы. Практическое пособие. – М.: Дашков и К, 2018. 120 с.
3. С. Божук Маркетинговые исследования. Учебник. – М.: Юрайт, 2017. 280 с.
4. М. Горштейн. Современный маркетинг. – М.: Дашков и Ко, 2017. 404 с.
5. А.Карасев. Маркетинговые исследования и ситуационный анализ. Учебник и практикум для прикладного бакалавриата. – М.: Юрайт, 2017. 315 с.
7. Фатхудинов Р.А. Стратегический маркетинг: Учебник для вузов, 5-е издание. – СПб.: Питер, 2008. – 368 с.
8. Хардинг Г. Маркетинг промышленных товаров. / Пер. с англ. – М.: Сирин, 2002. 272 с.
9. Шкардун В.Д. Маркетинговые основы стратегического планирования: Теория, методология, практика: Монография. – М.: Дело, 2005. – 376 с.
10. Эргашходжаева Ш., Шарифхўжаев У. Маркетингни бошқариш. Дарслик. – Т.: ТДИУ, "Iqtisodiyot" нашриёти, 2019.– 324 бет.
11. С.А. Салимов. Маркетингни бошқариш. Дарслик. – Т.: Aloqachi" 2010 й., – 252 б.
12. Г.Б.Муминова, Ахборот коммуникация хизматлари бозорини ривожлантиришда инновацион маркетинг стратегияларидан фойдаланиш. 08.00.11 – Маркетинг (иқтисодиёт фанлари). Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Т.: Академия ноширлик маркази, 2019 й. – 54 б.
13. Акромов Т.А. Автомобиль саноати корхоналарида маркетинг стратегияларини такомиллаштириш. 08.00.11 – Маркетинг (иқтисодиёт фанлари) Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (DSc) диссертацияси автореферати. – Т.: Академия ноширлик маркази, 2019 й. –80 б.

MAMLAKAT RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA MAXSUS IQTISODIY ZONALAR OMILIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

ORCID: 0000-0002-0763-073X

ORCID: 0009-0003-3579-2810

Izbosarov Boburjon Baxriddinovich

I.f.d., Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori

Abdurasulov Ravshanbek Xotam o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirishda maxsus iqtisodiy zonalar tajribasidan foydalanish yo'nalishlari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, raqamli iqtisodiyotning muhim elementlaridan biri bo'lgan texnopark va texnopolislarning tashkil etilishi, ularning faoliyat samaradorligini oshirish kabilar tahlil etilgan. Tahlil natijalari asosida O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda erkin iqtisodiy zonalarining rolini oshirishga qaratilgan muhim taklif va tavsiyalar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, maxsus iqtisodiy zona, investitsiya loyihasi, investor, infratuzilma, maxsus ilmiy-texnologik zona, turistik-rekreatsion zona, erkin savdo zonolari, maxsus sanoat zonasi, startup loyihalari.

Abstract: It is examined in this article the use of the experience of special economic zones in the further development of the digital economy in Uzbekistan. It is also analyzed the creation of technoparks and technopolises, which are one of the important elements of the digital economy, and increasing their efficiency. Based on the results of the analysis, important proposals and recommendations were formulated to increase the role of free economic zones in the development of the digital economy in Uzbekistan.

Key words: digital economy, special economic zone, investment project, investor, infrastructure, special scientific and technological zone, tourist and recreational zone, free trade zones, special industrial zone, "startup" projects.

Аннотация: В данной статье рассматривается использование опыта особых экономических зон в дальнейшем развитии цифровой экономики в Узбекистане. Также анализируется создание технопарков и технополисов, которые являются одним из важных элементов цифровой экономики, и повышения их эффективности. По результатам анализа сформулированы важные предложения и рекомендации по повышению роли свободных экономических зон в развитии цифровой экономики в Узбекистане.

Ключевые слова: цифровая экономика, особая экономическая зона, инвестиционный проект, инвестор, инфраструктура, особая научно-технологическая зона, туристско-рекреационная зона, зоны свободной торговли, особая индустриальная зона, "startup" проекты.

KIRISH

Jahon hamjamiyatida iqtisodiyot "raqamlashuvi"ning jadallashib borishi O'zbekistonga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiyotda ahamiyati tobora ortib borayotgan va raqamli iqtisodiyot uchun yuqori texnologiyalarini yetkazib berish maxsus iqtisodiy zonalar, jumladan, texnopark, texnopolislar muhim o'rin egallamoqda. Shu jumladan, mamlakatimizda ham maxsus iqtisodiy zonalarining rivojlanishi raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, ElZlarni yanada rivojlantirish borasida raqamli iqtisodiyot sharoitida ular faoliyatiga axborot-kommunikatsion texnologiyalarni tadbqiq etish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev joriy yilda Oliy Majlisga Murojatnomasida: "Albatta, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish kerakli infratuzilma, ko'p mablag' va mehnat resurslarini talab etishini juda yaxshi bilamiz. Biroq, qanchalik qiyin bo'lmasin, bu ishga bugun kirishmasak, qachon kirishamiz?! Ertaga juda

kech bo'ladi. Shu bois, raqamli iqtisodiyotga faol o'tish – kelgusi 5 yildagi eng ustuvor vazifalarimizdan biri bo'ladi. Raqamli texnologiyalar nafaqat mahsulot va xizmatlar sifatini oshiradi, ortiqcha xarajatlarni kamaytiradi¹, deya alohida ta'kidlab o'tdilar.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Xorijiy iqtisodchi olimlardan T.Farole, J.Zhan, I.Shablinskiy, V.Popov, T.P.Danko, K.Yeongjin tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, ilmiy asarlar, risolalar va maqolalarida erkin iqtisodiy hududlar turlari, faoliyati va investitsiyalarni jalb qilish masalalari o'rganilgan. Shuningdek, bu boradagi mavjud muammolarning ayrim jihatlari va yechimlari respublikamiz iqtisodchi olimlari A.V.Vaxabov, Sh.X.Xajibakiyev, N.G.Muminov, S.S.Mirzaliyeva, Sh.I.Mustafaqulov, J.Karimqulov, A.A.Ostonaqulov, M.A.Raimjonova, S.S.Bozarovlarning ilmiy ishlarida tadqiq etilgan va o'rganilgan.

Yuqoridagi olimlar tomonidan yaratilgan iqtisodiy adabiyotlarda esa erkin iqtisodiy hududlarga turlicha ta'rif berilgan. Xususan, T.P.Danko va Z.M.Okutlar erkin iqtisodiy hududlarni "...qulay investitsiya muhitini yaratish hamda ishlab chiqarishni, savdo-sotiqni, ilmiy faoliyatni rag'batlantirish mexanizmi"² sifatida baholaydilar.

T.Avishek fikricha, erkin iqtisodiy zonalar alohida ajratilgan bojsiz anklav bo'lib, savdo operatsiyalari, bojxona va tariflar uchun chet el hududi deb tariflaydi³. D.Matthieu bu haqida quyidagicha ta'rif beradi. Erkin iqtisodiy zonalar xo'jalik faoliyatiga to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish maqsadida boshqa turdagi tartibga solinadigan va qabul qiluvchi mamlakatdan boshqariladigan geografik jihatdan aniqlangan hudud⁴.

Mamlakatimizning yetuk iqtisodchi olimlari tomonidan erkin iqtisodiy hududlardagi imtiyozli tartib va ma'muriy boshqaruv sohasiga ko'proq e'tibor qaratilgan holda turlicha yondoshiladi. Shu sababli, A.V.Vaxabov, Sh.X.Xajibakiyev, N.G.Muminovlarning fikricha, erkin iqtisodiy hudud – bu mahalliy hamda xorijiy tadbirkorlar faoliyat yuritishi uchun maxsus imtiyozli iqtisodiyot amal qiladigan chegaralangan hudud⁵.

Shuningdek, iqtisod fanlari doktori J.Karimqulov tomonidan bildirilgan fikrlarga ko'ra, "Erkin iqtisodiy hududlar deganda, muayyan iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda kengaytirilgan mustaqillikka, boshqaruvning maxsus rejimi va investorlar iqtisodiy faoliyati uchun preferensial sharoitlarga ega bo'lgan hududni tushunish mumkin. Ushbu umumiy ta'rif, jahon amaliyotida uchraydigan turli xil va shakllardagi erkin iqtisodiy hududlar va ularga berilgan ta'riflarni bitta umumiy qatorda joylashtirish imkonini beradi"⁶.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O'rganish jarayonida erkin iqtisodiy zonalar bo'yicha statistik ma'lumotlar va nazariyalarni o'rganishda mantiqiy fikrlash, ilmiy kuzatish, tizimli yondashuv, statistik usullar qo'llanildi. Tahlil davomida O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining statistik ma'lumotlaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ayni paytda mamlakatimizdagi 23 ta erkin iqtisodiy zona jami 17,1 ming gektar yer maydoniga ega bo'lib, shundan 3,9 ming gektarida qiymati 5,4 milliard dollarga teng 904 ta investitsiya loyihasi joylashtirilgan. 4,8 ming gektarga yaqin maydon foydalanmasdan qolmoqda, bu esa mazkur maydonda yangi investitsiya loyihalari joylashtirish, sanoat quvvatlari va qo'shimcha ish o'rinlari yaratish mumkinligini anglatadi.⁷

Joriy yil erkin iqtisodiy zonalarda umumiy qiymati 1,1 milliard dollar bo'lgan 332 ta loyiha, kichik sanoat zonalarida umumiy qiymati 9,4 trillion so'm bo'lgan 1 ming 845 ta loyiha ishga tushirilishi rejalashtirilgan. Natijada 35 ming 384 ta yangi ish o'рни yaratiladi. Bu loyihalar, asosan, iqtisodiyotimizning o'sish nuqtasi hisoblangan elektrotexnika, charm-poyabzal, qurilish materiallari, neft-gaz, farmatsevtika, turizm, issiqxona xo'jaliklari, xalq iste'mol mollari ishlab chiqarish sanoati yo'nalishlarida amalga oshiriladi. Ushbu vazifalarning bajarilishi natijasida yil yakuni bilan 400 million dollarlik mahsulot eksport qilish, 350 million dollarlik import o'rnini bosuvchi tovarlar ishlab chiqarish imkoniyati yaratiladi. Bu, o'z navbatida, davlat budjetiga qo'shimcha 2 trillion so'mdan ortiq mablag'ni yo'naltirishga imkon beradi.⁸

1 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasidan. 24.01.2020. Manba: www.prezident.uz

2 Данько Т.Л. Свободные экономические зоны в мировом хозяйстве// ИНФРА-М.-1998. С:168.

3 The Economic Times <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/policy/what-is-special-economic-zone/articleshow/1164460.cms>

4 Special economic zones as a tool for economic development Matthieu DeClerq, Anshu Vats, Stephen Clements <https://www.oliver-wyman.com/content/dam/oliver-wyman/ME/banners/Special%20Economic%20Zonesdigitalrev.pdf>

5 Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X., Muminov N.G. Xorijiy investitsiyalar. O'quv qo'llanma. –T.: Moliya, 2010. 180-bet

6 Karimqulov J.I. Erkin iqtisodiy hududlarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni rivojlantirish yo'nalishlari. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. TMI. 2019-yil. 24 b.

7 Manba: <https://uzbekembassy.com>

8 Manba: <https://uzbekembassy.com>

Sohani yanada takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 17-fevralda "Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi Qonuni qabul qilindi. Qonunning maqsadi – maxsus iqtisodiy zonalarining faoliyat ko'rsatishini va ularni rivojlantirishni tashkil etish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iboratdir.⁹

Mazkur qonunda keltirilgan asosiy tushunchalar quyidagi jadvalda berilgan:

1-jadval: Maxsus iqtisodiy zonalar faoliyatidagi asosiy tushunchalar¹⁰

№	Tushuncha	Tushunchaga ta'rif
1.	maxsus iqtisodiy zona	tegishli hududni jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun chet el investitsiyalari va mahalliy investitsiyalarni, yuqori texnologiyalar hamda boshqaruv tajribasini jalb etish maqsadida maxsus ajratilgan, belgilangan chegaralarga va maxsus huquqiy rejimga ega bo'lgan hudud;
2.	maxsus huquqiy rejim	maxsus iqtisodiy zonalar hududida investitsiya faoliyatini va boshqa tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun alohida shart-sharoitlarni belgilaydigan huquqiy normalar majmui;
3.	maxsus iqtisodiy zona ishtirokchilarining reyestri	maxsus iqtisodiy zonaning ishtirokchilari va investitsiya loyihalari to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan ma'lumotlarning axborot bazasi;
4.	maxsus iqtisodiy zonaning bosh rejasi	maxsus iqtisodiy zonaning ma'muriy kengashi yoki maxsus sanoat zonasini boshqaruvchi kompaniya tomonidan tasdiqlangan loyiha hujjati bo'lib, uning asosida maxsus iqtisodiy zona hududini rejalashtirish, qurish, rekonstruksiya qilish va shaharsozlik jihatidan o'zlashtirishning boshqa turlari amalga oshiriladi.

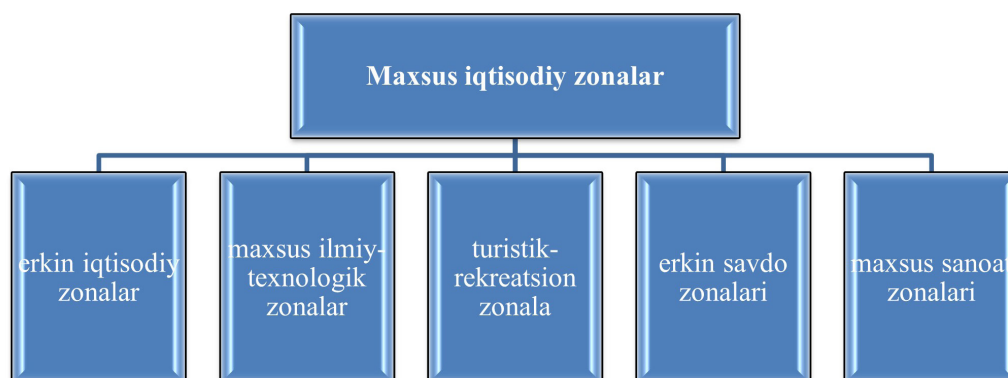
Yuqoridagi qonunga asosan mamlakatimizda maxsus iqtisodiy zonalarining faoliyat ko'rsatishini va ularni rivojlantirishni tashkil etish va tartibga solish davlat tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu vakolatlar bevosita O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va bir qator davlat organlariga berilgan.

Ta'kidlash kerakki, maxsus iqtisodiy zonani rivojlantirish borasida tuzilgan alohida dastur quyidagilarni o'z ichiga olgan holda amalga oshiriladi:

- ishlab chiqarish infratuzilmasini yaratish;
- muhandislik-kommunikatsiya va yo'l-transport infratuzilmasini rivojlantirish dasturlarini ta'minlash;
- maxsus iqtisodiy zonaning faoliyat bo'yicha va sohaviy ixtisoslashuviga muvofiq chet el investitsiyalarini hamda mahalliy investitsiyalarni jalb etish chora-tadbirlari kompleksini tashkillashtirish;

Hozirgi kunda O'zbekistonda faoliyat ko'rsatuvchi maxsus iqtisodiy zonani rivojlantirish dasturini moliyaviy ta'minlash zonaning o'z resurslari, xususiylar, manbalar, O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetining, xalqaro moliya institutlari va chet el hukumat moliya tashkilotlarining mablag'lari, shuningdek, qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan amalga oshirish belgilangan.¹¹

Maxsus iqtisodiy zonalar ham, o'z navbatida, bir necha turlarga bo'linganligi sababli ularni quyidagi rasm orqali maxsus iqtisodiy zonalarini tasniflashini ko'rishimiz mumkin:

1-rasm: O'zbekistonda maxsus iqtisodiy zonalarining taniflashi¹²

9 Manba: O'zbekiston Respublikasining 17.02.2020-yildagi O'RQ-604-son Qonuni. <https://lex.uz/docs/4737511>

10 Elektron resurslar orqali muallif tomonidan tuzildi. Manba: <https://lex.uz/docs/4737511>

11 Manba: O'zbekiston Respublikasining 2018-yil 18-apreldagi O'RQ-476-sonli Qonuni. <https://lex.uz/docs/4737511>

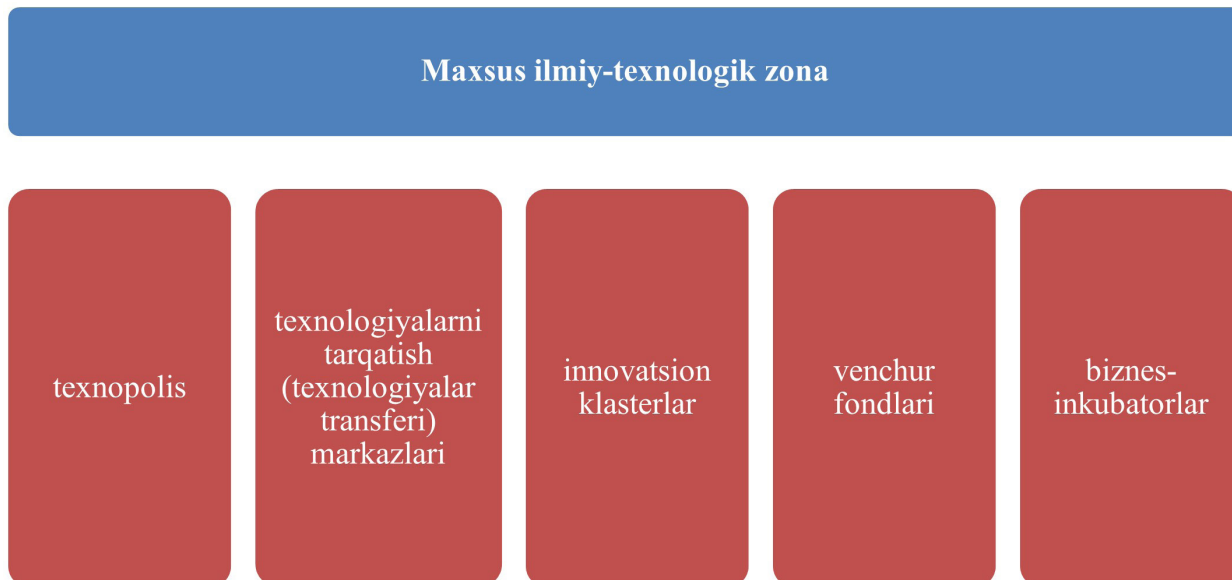
12 Elektron resurslar orqali muallif tomonidan tuzildi. Manba: <https://lex.uz/docs/4737511>

Maxsus ilmiy-texnologik zona – innovatsiya infratuzilmasini rivojlantirish maqsadlarida ilmiy tashkilotlar va ilmiy faoliyat sohasidagi boshqa tashkilotlar (texnologik parklar, texnologiyalarni tarqatish (texnologiyalar transferi) markazlari, innovatsion klasterlar, ventchur fondlari, biznes-inkubatorlar va boshqalar) to'plangan hudud.¹³

Dunyo tajribasidan ma'lumki, yuqorida keltirib o'tilgan zonalar ichida maxsus ilmiy-texnologik zona (texnopark, texnopolis)lar bugungi kunda istiqboli yorqin bo'lgan sohalardan hisoblanadi.

Maxsus ilmiy-texnologik zonalar ham o'z navbatida bir qancha turlarga tasniflanib ketadi. Quyidagi rasm orqali Maxsus ilmiy-texnologik zonalarining tasniflanishini ko'rishimiz mumkin. (2-rasm)

2-rasm: Maxsus ilmiy-texnologik zonalarining tasniflanishi¹⁴

Bu borada bugungi kunga qadar O'zbekistonda alohida texnopark va texnopolislar yuqorida qayd etilgan qonun qabul qilinishiga qadar tashkil etilmagan edi. Shu sababli raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan texnoparklarni tashkil etish borasida bir qator xatti-harakatlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, mamlakatimizda yoshlarni ilm-fan sohasiga jalb etish ularning salohiyatini yuksaltirish, izlanuvchanlik, innovatsion g'oyalarini va eng muhimi amaliy ko'nikmalarini shakllantirish asosida raqamli iqtisodiyot elementlarini takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 5-maydagi "Respublika hududlarida yoshlar texnoparklarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 313-son qarori qabul qilindi. Qarorga ko'ra quyidagilar asosiy vazifalar etib tayinlandi:

- hududlarda O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi huzuridagi Yoshlar akademiyasining faoliyatini rivojlantirish, mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari, ta'lim muassasalari, ilmiy tashkilotlar va Texnologiyalar va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash markazlari bilan hamkorlikda yoshlarni intellektual, ilmiy, ijodiy salohiyatini oshirish;
- hududlarda yoshlarning tahliliy fikrlash, ularni ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatga keng jalb etish, iqtidorli, tashabbuskor yoshlarning o'z intellektual salohiyatini namoyon qilishi va ijtimoiy moslashuvi uchun zarur sharoitlar yaratish;
- yoshlarning "startup" loyihalarini rivojlantirish va ularni amalga oshirish uchun yagona maydon tashkil etish orqali hududlarning innovatsion salohiyatini oshirish;
- zamonaviy talablarga javob beradigan malakali kadrlarni tayyorlash, shuningdek, hududlarni sifatli, yuqori texnologiyali mahsulotlar va xizmatlar bilan ta'minlash maqsadida ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini chuqurlashtirish;
- iqtidorli yoshlarni rivojlangan xorijiy mamlakatlarning nufuzli ilmiy markazlari, universitetlari, texnoparklari va ishlab chiqarish tashkilotlarida malaka oshirishlariga ko'maklashish;
- yetakchi kompaniyalar vakillari, malakali mutaxassislar va ekspertlar ishtirokida treninglar va master-klasslarni, shuningdek, yoshlarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va ishlab chiqaruvchilar bilan

¹³ Manba: O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 17-fevraldagi O'RQ-604-son Qonuni. <https://lex.uz/docs/4737511>

¹⁴ Elektron resurslar orqali muallif tomonidan tuzildi.

innovatsion-korporativ aloqalarni yo'lga qo'yish maqsadida ilmiy-texnik konferensiya, seminar, o'quv kurslari va treninglar tashkil etish;

- iqtidorli yoshlar tomonidan taklif etilgan dolzarb yo'nalishlar bo'yicha loyihalarni saralash hamda O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi¹⁵ tomonidan mavzuga oid grantlar berish yuzasidan e'lon qilib boriladigan tanlovlarga yo'naltirish;
- ilmiy-texnik, innovatsion hamda "startup" loyihalarini amaliyotga joriy etish maqsadida oliy ta'lim muassasalarining ilmiy xodimlari, professor-o'qituvchi va talabalarini jalb qilish.¹⁶

2020–2023-yillarda respublika hududlarida raqamli texnologiyalarni keng tadbqiq etishni ko'zda tutuvchi Yoshlar texnoparklarini bosqichma-bosqich tashkil etish rejalashtirilgani bugun o'z samrasini bermoqda (2-jadvalda).

2-jadval: 2020–2023-yillarda respublika hududlarida Yoshlar texnoparklarini bosqichma-bosqich tashkil etish reja jadvali¹⁷

№	Hudud nomi	Joylashish joyi	Amalga oshirish muddati
1.	Qoraqalpog'iston Respublikasi	Nukus sh.	2020-yil
2.	Andijon viloyati	Andijon sh.	
3.	Samarqand viloyati	Samarqand sh.	
4.	Navoiy viloyati	Navoiy sh.	2021-yil
5.	Sirdaryo viloyati	Sirdaryo tum.	
6.	Toshkent viloyati	Ohangaron sh.	
7.	Buxoro viloyati	Olot tum.	2022-yil
8.	Namangan viloyati	Namangan sh.	
9.	Farg'ona viloyati	Farg'ona sh.	
10.	Xorazm viloyati	Urganch sh.	2023-yil
11.	Jizzax viloyati	Jizzax sh.	
12.	Surxondaryo viloyati	Termiz sh.	
13.	Qashqadaryo viloyati	Qarshi sh.	

Hozirda yuqoridagi jadval asosida Qoraqalpog'iston Respublikasi Nukus shahri, Andijon viloyati Andijon shahri, Samarqand viloyati Samarqand shahrida yuqori texnologiyali, innovatsion yoshlar texnoparklari barpo etilgan bo'lib, samarali faoliyat yuritib kelmoqda va boshqa hududlarda ham tash qilish islohotlari olib borilmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqoridagilarga qo'shimcha tarzda har bir oliy ta'lim muassasi qoshida texnopark va texnopolislarni tashkil etish maxsus ilmiy-texnologik zonalar faoliyatini rivojlantirish bilan bir qatorda iqtidorli va imkoniyati cheklangan talabalarda ko'nikma hosil qilish, yetuk kadr bo'lib yetishishi uchun ham yuqori samara berishi mumkin.

Yana bir tomondan esa, oliy ta'lim muassaslarini yakunlovchi bitiruvchi talabalarni ish ta'minlanish borasida ham yuqori ko'rsatkichlar qayd qilinishi mumkin. Qolaversa, bunday imkoniyat nazariy bilim olayotgan yoshlarga o'z bilimlarini amaliyotda sinab ko'rish imkonini yaratib beradi.

¹⁵ Muallif izohi. Hozirda O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi.

¹⁶ Manba: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Respublika hududlarida yoshlar texnoparklarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida 22.05.2020-yildagi 313-son qarori <https://lex.uz/ru/docs/4823544>.

¹⁷ Manba: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Respublika hududlarida yoshlar texnoparklarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida 22.05.2020-yildagi 313-son qarori <https://lex.uz/ru/docs/4823544>.

Yuqoridagi tajribalardan kelib chiqqan holda, O'zbekistonda EIZlarni rivojlantirish bo'yicha quyidagilarni amalga oshirish o'zining ijobiy samarsini berishi mumkin:

- Respublikamizdagi amaldagi EIZlarni tashkil etish bilan bog'liq bo'lgan tashkiliy-huquqiy jarayonlarni soddalashtirish lozim. Ushbu yo'nalishda raqamli texnologiyalarni tizimga joriy etish maqsadga muvofiqdir. Bu yo'nalishda Hindistonda kichik sanoat hududlarining nodavlat shaklda tashkil etilish jarayonidan foydalanish o'zining ijobiy samarasini berishi mumkin;
- Mavjud faoliyat yuritib kelayotgan EIZlarga, xususan, farmatsevtika sohasi uchun xorijiy investitsiyalarni yanada ko'proq jalb qilish uchun mazkur soha bo'yicha yirik transmilliy kompaniyalar uchun "Alohida imtiyozlar paketi" taklif etish EIZlarning investitsion salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining 17.02.2020-yildagi O'RQ-604-son Qonuni. <https://lex.uz/docs/4737511>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasidan. 24.01.2020. Manba: www.prezident.uz
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 22.05.2020-yildagi "Respublika hududlarida yoshlar texnoparklarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 313-son qarori. <https://lex.uz/ru/docs/4823544>
4. Данько Т.Л. Свободные экономические зоны в мировом хозяйстве// ИНФРА-М.-1998. С:168.
5. The Economic Times <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/policy/what-is-special-economic-zone/articleshows/1164460.cms>
6. Special economic zones as a tool for economic development Matthieu DeClerq, Anshu Vats, Stephen Clements <https://www.oliverwyman.com/content/dam/oliver-ymann/ME/banners/Special%20Economic%20Zonesdigitalrev.pdf>
7. Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X., Muminov N.G. Xorijiy investitsiyalar. O'quv qo'llanma. –T.: Moliya, 2010. 180-bet.
8. Karimqulov J.I. Erkin iqtisodiy hududlarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni rivojlantirish yo'nalishlari. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. TMI. 2019-yil. 24 b.
9. <https://uzbekembassy.com>

YURIDIK SHAXSLAR FOYDASINI SOLIQQA TORTISHNING XORIJIY TAJRIBALARI

D.J.Babajanov

**Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil tadqiqotchisi PhD**

Annotatsiya: Mazkur maqola foyda solig'i bilan bog'liq soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirishga bag'ishlangan. Foyda solig'i davlat uchun muhim daromad manbai bo'lib, samarali soliq ma'muriyatchiligi byudjet daromadlarini samarali yig'ish va soliq to'lovchilar tomonidan rioya etilishini ta'minlash uchun juda muhimdir. Ushbu tahlil jarayonni soddalashtirish, soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlarini kamaytirish va tadbirkorlik subyektlari uchun yanada qulay muhit yaratish maqsadida takomillashtirilishi mumkin bo'lgan soliq ma'muriyatchiligining turli jihatlarini o'rganadi.

Kalit so'zlar: soliq, foyda solig'i, soliq tushumlari, usullar va vositalar, ilg'or axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, tahlil, optimallashtirish, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi. soliq munosatlari, soliq siyosati, davlat byudjeti, soliq ma'muriyatchiligi, soliq yuki.

Аннотация: Данная статья посвящена совершенствованию налогового администрирования по налогу на прибыль. Подоходный налог является важным источником доходов правительства, и эффективное налоговое администрирование имеет важное значение для обеспечения эффективного сбора доходов и соблюдения требований налогоплательщиками. В этом анализе рассматриваются различные аспекты налогового администрирования, которые можно улучшить, чтобы упростить процесс, сократить уклонение от уплаты налогов и создать более благоприятную для бизнеса среду.

Ключевые слова: налог, налог на прибыль, налоговые поступления, методы и инструменты, передовые информационно-коммуникационные технологии, анализ, оптимизация, налоговые льготы, налоговая ставка. налоговые отношения, налоговая политика, государственный бюджет, налоговое администрирование, налоговое бремя.

Abstract: This article is devoted to improving tax administration for income tax. Income tax is an important source of government revenue and effective tax administration is essential to ensure efficient revenue collection and taxpayer compliance. This analysis looks at various aspects of tax administration that can be improved to simplify the process, reduce tax evasion and create a more business-friendly environment.

Key words: tax, income tax, tax revenues, methods and tools, advanced information and communication technologies, analysis, optimization, tax benefits, tax rate. tax relations, tax policy, state budget, tax administration, tax burden.

KIRISH

Jahonda tobora keskinlashib borayotgan global raqobat sharoitida mamlakatlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etib, bu soliq-byudjet tizimining samaradorligini ta'minlash, mahalliy byudjetlarning barqarorligi va ularning daromadlar bazasini mustahkamlashning dolzarbligini oshirmoqda. "Foydani soliqqa tortish bevosita soliqqa tortish amal qilishining yo'nalishlaridan biri hisoblanadi, ya'ni soliqlarning fiskal funksiyasini bajarish maqsadida xo'jalik subyektlariga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatish ro'y beradi. Uzoq yillar davomida foyda solig'i byudjet soliq daromadlarining ahamiyatli qismini shakllantirib, tashkilotlarning rivojlantirishida muhim tartibga soluvchi rolni o'ynaydi". Jahon iqtisodiyotida huquqiy jihatdan shakllantirilgan korporativ soliq stavkalari korporatsiyalar duch keladigan asosiy soliq stavkasi hisoblanib, bu yuridiksiyalarni hisobga olgan holda va vaqt o'tishi bilan korporatsiyalar uchun standart soliq stavkalarini taqqoslash uchun qo'llanilishi mumkinligini anglatadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Hozirgi kunda turli mulk shaklidagi xo'jalik yurituvchi subyektlarning asosiy maqsadi kamroq xarajat qilgan holda maksimal foyda olishga harakat qilishdir. Shu bilan birga, korxona to'lov intizomi mustahkam bo'lsa, byudjetga o'z vaqtida soliqlarni to'lab har bir jarimalardan qochishga intiladi va soliqlarni o'z vaqtida byudjetga to'laydi. Foyda tijorat asosida faoliyat yuritayotgan xo'jalik subyektlarining so'nggi moliyaviy natijasi bo'lishi bilan birga, respublika va mahalliy byudjetlar daromadining asosiy moliyaviy manbalaridan biri hisoblanadi.

Narxlar barqaror bo'lganda foyda dinamikasining o'sishi korxonaning samarali faoliyat yuritayotganligidan dalolat beradi. Foyda hajmining o'sishi korxonaning moliyaviy qudrati, ishlab chiqarish va ijtimoiy sohani rivojlantirish fondini tashkil etish hamda ishchi-xizmatchilarni moddiy rag'batlantirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Abdurkarimov (2005) foydani murakkab iqtisodiy kategoriyalardan biri sifatida e'tirof etib, u asosan qo'shimcha qiymat yaratish va ishlatish jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlarni ifodalaydi deb ta'kidlaydi.

Alieva (2011) foydani tadbirkorlik faoliyati xizmatlari uchun to'lov, ya'ni aynan tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish uchun resurslarni mohirona birlashtirishi, korxona boshqarish bo'yicha noodatiy qarorlar qabul qilishi, mahsulotlarning innovatsion turlarini joriy qilishi, ishlab chiqarish jarayonini o'zgartirishi uchun, shuningdek iqtisodiy risk uchun mukofot sifatida e'tirof etadi. Nemis iqtisodchisi E.F. Sheffle foydani investitsiya qilingan kapital qaytimi sifatida talqin etgan.

Milyakov (1999) foydani korxona byudjetini shakllantirishning muhim manbasi va bu manba hisobidan ishlab chiqarish va ijtimoiy rivojlanish amalga oshirilishini aytib o'tadi. Ko'pchilik singari Mardiasmo (2013) ham, foyda solig'ini foyda bilan bog'laydi. U foyda solig'i qonunchilikda ko'rsatilgan subyektiv shartlar va ob'ektiv talablarga rioya qilingandagi soliq to'lovchilardan olinadi deb fikr keltiradi.

Toshmurodov (2004) korxonalar foyda solig'ining mohiyati foydaning bir qismini majburiy to'lov sifatida davlat byudjetiga markazlashtirilishida yuzaga keladigan munosabatlarda namoyon bo'ladi. Shu munosabat bilan – foyda solig'i tushunchasiga quyidagi taklif shakllantirildi: – foyda solig'i deganda korxona, tashkilot va birlashmalarda yaratilgan qo'shimgan qiymatning bir qismi foydani qonun doirasida belgilangan chegaralarda majburiy to'lov sifatida davlat byudjeti ixtioriga o'tkazilishi bilan bog'liq pul munosabatlari tushuniladi.

A.Fedorov. (2010) fikricha, "ma'muriy yukni kamaytiradigan va yirik soliq to'lovchilarning investitsiya faolligini rag'batlantiradigan soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar taklif etgan, amaldagi soliq imtiyozlarini sezilarli darajada kengaytiradigan va to'ldiradigan hamda o'z investitsiya manbalarini ko'paytiradigan yirik soliq to'lovchilarning investitsiya faoliyatini soliq orqali rag'batlantirish usullari va uslublarini ishlab chiqqan, ularning samaradorligini baholagan".

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqolada soliqqa tortish bo'yicha qiyosiy tahlil hamda induksiya va deduksiya baholash usullaridan foydalanildi. Qiyosiy usuldan foydalanilib, soliq to'lovchilarga xizmat ko'rsatishni takkomillashtirishga doir ma'lumotlar va ularni tahlillar amalga oshirilib ilmiy xulosalar berildi.

TAHLIL VA NATIJALAR MUHOKAMASI

Foydani soliqqa tortish bo'yicha xorijiy tajribani miqdoriy va sifat mezonlari bo'yicha qiyosiy tahlil qilish O'zbekiston soliq siyosatida muhim hisoblanadi va foydani soliqqa tortishni takomillashtirishning bir qator yo'nalishlarini aniqlashga imkon berdi. Shuni ta'kidlash kerakki, O'zbekiston soliq tizimi ma'lum darajada boshqa mamlakatlarning soliqqa tortish tizimlarining hosilasi bo'lib, bu quyidagi umumiy fikrlar mavjudligi bilan tasdiqlanadi: - O'zbekistonda 15% foyda solig'i stavkasi o'rtacha Yevropa darajasiga (27%) solishtirish mumkin - foyda solig'i bazasi barcha manbalardan olinadigan yalpi daromad va belgilangan ishlab chiqarish xarajatlari o'rtasidagi farq - soliqqa tortiladigan daromadlarni hisoblashda har xil turdagi soliq imtiyozlarining mavjudligi, shu jumladan, o'xshash turdagi imtiyozlar (tezashtirilgan amortizatsiya, investitsiya solig'i krediti va boshqalar).

Foyda solig'ini takomillashtirishning ichki konsepsiyasining asosi 1990-2000-yillarda keng tarqalgan edi. Xorijda soliq solinadigan bazani kengaytirish bilan birga soliq stavkasini pasaytirish amaliyoti mavjud bo'lib, bu O'zbekistonda ham investitsiyalar va bir qator boshqa soliq imtiyozlarini bekor qilgan holda soliq stavkasini pasaytirish shakliga ega bo'ldi.

Xorijiy mamlakatlarda va O'zbekistonda foyda solig'ini tartibga solish vositalarini sifat va miqdoriy mezonlar bo'yicha qiyosiy tahlil qilish uchun har bir mamlakatning soliq tizimi va ularning asosiy soliq vositalarini ko'rib chiqish zarur. Sifat mezonlari bo'yicha soliq tizimining progressivligida soliqlarning daromadlarga muvofiq soliq to'lovchilar o'rtasida qanday taqsimlanishini o'rganadi. Xorijiy mamlakatlarda progressiv soliqqa tortish tizimi tez-tez qo'llaniladi, unda daromad oshishi bilan soliq stavkasi oshadi. O'zbekistonda ham progressiv soliqqa tortish bor, lekin stavkalar ayrim xorijiy mamlakatlarga qaraganda past bo'lishi mumkin.

Mazkur jadvalda Soliq stavkalarini tahlili bo'yicha esa soliq stavkalari darajasi taxmin qilinadi va xorijiy mamlakatlarda stavkalar ancha yuqori bo'lishi mumkin, ayniqsa boylar va korporatsiyalar uchun. O'zbekistonda stavkalar ham yuqori bo'lishi mumkin, ammo ular soliq to'lovchilar toifasiga bog'liq bo'lib, jismoniy shaxslar uchun 12 %, yuridik shaxslar uchun 15 %. Soliq muhiti bo'yicha soliq tizimining qulayligi va shaffofligi darajasi, shuningdek, har xil faoliyat turlari uchun soliq imtiyozlari va imtiyozlarning mavjudligi hisobga olinadi.

1-jadval. Sifat va miqdoriy mezonlar bo'yicha xorijiy mamlakatlarda va O'zbekistonda foydani soliq bilan tartibga solish vositalarini qiyosiy tahlil qilish¹

Mezonlar	O'zbekiston	Rossiya	AQSH	Kanada	Germaniya	Buyuk Britaniya	Fransiya	Ispaniya	Avstriya	Xitoy
Sifat mezonlari										
Progressiv foyda solig'i shkalasining mavjudligi			+		+	+				
Qo'shimcha foyda solig'ini qo'llanilishi			+	+	+					
Hududiy hokimiyat organlariga foydani soliqqa tortishni tartibga solish uchun kengroq huquqlar berilganligi			+	+						
Keng miqyosdagi ilmiy-tadqiqot ishlar uchun imtiyozlar	+	+	+	+			+		+	
Tezlashtirilgan amortizatsiya stavkalarini qo'llash	+	+	+	+	+	+	+	+		+
Kapital qo'yimalarga imtiyozlar					+			+		+
Kichik biznesni rag'batlantirish	+			+	+			+	+	
Eng kam foyda solig'ini mavjudligi									+	
Miqdor mezonlari										
Foyda solig'i stavkalari	15%	24%	18-46%	24,5-38%	45%	10-30%	10-42%	35%	25%	33%
Foyda solig'ini davlat budjetidagi ulushi	20%	21%	7%	5,5%	15%	7,7%	30%	8%	15%	19%

Xorijiy mamlakatlarda odatda soliq tizimining yanada rivojlangan infratuzilmasi va soliqlarni optimallashtirish uchun ko'proq imkoniyatlar mavjud. O'zbekiston ham soliq muhitini yaxshilash choralari ko'rmoqda, ammo xorijiy davlatlar bilan taqqoslaganda u kam rivojlangan bo'lishi mumkin.

Miqdoriy mezonlar bo'yicha tahlil qilganimizda, umumiy soliq stavkasi bo'yicha korxonalar va jismoniy shaxslarga soliq yukining umumiy darajasi baholanadi. Bu yerda barcha to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita soliqlar, shuningdek, ijtimoiy badallar hisobga olinadi. Xorijiy mamlakatlarda umumiy soliq stavkasi, ayniqsa korporatsiyalar uchun ancha yuqori bo'lishi mumkin. O'zbekistonda umumiy soliq stavkasi ham o'rtacha darajadan yuqori bo'lishi mumkin. Foyda solig'i stavkasi bo'yicha korxonalar uchun foyda solig'i darajasi taxmin qilinadi va xorijiy mamlakatlarda foyda solig'i stavkasi har xil bo'lishi mumkin va turli omillarga, shu jumladan, korxona va sanoat hajmiga bog'liq. O'zbekistonda foyda solig'i stavkasi 15 %ni tashkil etmoqda. Investitsiyalarni

¹ Банхаева Ф.Х. Сравнительный анализ налоговых систем и его значение для совершенствования и реформирования налогового законодательства // Налоговый вестник. - 2001. - No2,3, Буздалина О.Б. Потребительская кооперация в условиях глобализации мировой экономики // Налоговый вестник. - 2002. - No12, Грибкова Н.Б. Опыт налогового регулирования в зарубежных странах и возможность его использования в России // Налоговая политика и практика. - 2005г. - No7. - С. 16-23, Попова Л.В., Маслова И.А., Земляков Ю.Д., Маслов Б.Г., Дрожжина И.А., Салихова В.Ю. Налоговые системы зарубежных стран // «Бухгалтерский учет в издательстве и полиграфии». - 2007. - N 10 и др.

soliqqa tortish yuzasidan investitsiyalardan olingan foyda solig'i baholanadi. Xorijiy mamlakatlarda dividendlar va kapital daromadlarni soliqqa tortish tizimi, ayniqsa xorijiy investorlar uchun bo'lishi mumkin. O'zbekistonda investitsiyalarga soliq solish foyda manbayi va soliq rejimiga qarab ham ahamiyatli bo'lishi mumkin. Umuman olganda, xorijiy davlatlar va O'zbekistonda foyda solig'ini tartibga solish vositalarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, soliq tizimlarining ayrim jihatlari o'xshash bo'lishi mumkin bo'lsa-da, soliq stavkalari va soliqlarni optimallashtirish shartlarida hali ham sezilarli farqlar mavjud.

Soliq stavkalarini pasaytirish va imtiyozlarni bekor qilish orqali soliqqa tortish bazasini kengaytirish tendensiyasi ko'pchilik rivojlangan mamlakatlar soliq siyosatiga xos bo'lgan yana bir jarayon hisoblanadi. Bunda rag'batlantiruvchi ta'sirni maqsadli yo'naltirish muhim va soliq stavkani kamaytirish bilan birga amalga oshirishni taqozo etadi. Ilmiy-tadqiqot, kichik biznes, xorijiy investitsiyalarni jalb etish kabi sohalarni rivojlantirish maqsadida alohida soliq rejimlari yaratilib, turli imtiyozlar berilmoqda. Bu darajada kamaytiradigan ko'plab imtiyozlar birlashtirilmoqda. Ikkinchi holda, o'rta va past soliq stavkalari maqsadli imtiyozlardan cheklangan va o'rtacha foydalanish bilan birlashtiriladi.

Shu bilan birga chegirilmaydigan xarajatlar bo'yicha xorijiy tajriba o'rganilganda, ularning turi Xitoyda 8 ta, Armanistonda 4 ta, Ozarbayjonda 7 ta, Gruziyada 7 ta, Singapurda 16 ta, Indoneziyada 9 ta, Germaniyada 4 ta va Ispaniyada 6 tani ekani ma'lum bo'ldi. Soliq kodeksining 317-moddasiga asosan chegirilmaydigan xarajatlar turi 36 tani tashkil qiladi, bu xorijiy davlatlarnikiga solishtirganda 4-5 barobarga ko'pdir. Shu sababli chegirilmaydigan xarajatlar turi, iqtisodiy mohiyati aniq korxonalar misolida hamda jamlanma shaklda shuningdek, xorijiy tajriba misolida o'rganilganda aniqlashtiruvchi xulosalarga erishdik.

Qayd etilgan holatlar bo'yicha kiritilgan bo'nak to'lovlari qanday tartibda hisoblanganligi o'rganilganda, avans to'lovni asossiz kamaytirilganlik holatlari isbotlanmasdan Soliq kodeksining 340-moddasida har bir chorak uchun bo'nak to'lovlarni hisoblash tartibidan kelib chiqib kiritilganligi ma'lum qilindi. Shu bilan birga mazkur masala bo'yicha xorijiy tajriba o'rganilganda 1-ilovadagi tahlil natijalariga erishildi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, hech bir mamlakatda soliq organlariga soliq to'lovchilar tomonidan taqdim qilingan avans ma'lumotnomaga asossiz o'zgartirish kiritish huquqi berilmagan. O'rganilgan mamlakatlarning bittasida (Angola) avans to'lovi yiliga bir marta, ikkitasida yiliga 2 marta (Yaponiya va Italiya), beshtasida choraklik (Turkiya, Armaniston, Gruziya, Ozarbayjon va Vetnam), ikkitasida korxona xususiyatiga qarab oylik yoki choraklik va to'rttasida oylik (Rossiya, Qozog'iston, Indoneziya va Argentina) avans to'lovlari amalga oshiriladi.

2020-yilda O'zbekistonda tamaki ishlab chiqaruvchi korxonaning rentabelligi 76,5 foizni, 2021-yilda 77,2 foizni, 2022-yilda 64 foizni tashkil etdi. Xorijiy tajriba, qoida tariqasida, tamaki mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilar uchun foyda solig'ining oshirilgan stavkalarini qo'llashni nazarda tutadi. Misol uchun, Buyuk Britaniyada ushbu toifadagi soliq to'lovchilar uchun foyda solig'i stavkasi 25%, Yaponiyada – 23,2%, Janubiy Koreyada – 24%, Rossiya va Qozog'istonda – 20% qilib belgilangan.

Transmilliy raqamli korporatsiyalar (Facebook, Amazon, Google va boshqalar) O'zbekistonda jismoniy shaxslarga elektron xizmatlar ko'rsatishdan olingan daromaddan soliq to'lamaydi. Shu bilan birga, 2020-yildan boshlab bunday korporatsiyalar uchun O'zbekistonda QQS to'lash majburiyati yuklandi. Taklif sifatida O'zbekistonda jismoniy shaxslarga elektron xizmatlar ko'rsatishdan daromad oladigan transmilliy raqamli korporatsiyalar (Facebook, Amazon, Google va boshqalar) uchun 5 foizlik daromad solig'ini joriy etish maqsadga muvofiq. Natijada har bir shaxs olingan daromadidan soliq to'lashi lozimligi tamoyili ta'minlanadi, budjet tushumlari oshadi. Xorijiy tajriba o'rganilganda, shunga o'xshash soliq Fransiya, Ispaniya, Italiya, Buyuk Britaniya, Avstriya, Vengriya, Turkiyada amal qiladi. Bu stavka o'rtacha 2% dan 7,5% gacha tashkil etadi.

O'zbekistonlik iqtisodchi ekspert Yuliy Yusupov raqobatbardosh muhitni yaratish bo'yicha islohotlarni mamlakatimizda amalga oshirilishi lozim bo'lgan islohotlardan biri sifatida qayd etib, raqobat – bozor iqtisodiyotining dvigateli ekanligi, rivojlangan raqobat muhiti yaratilmas ekan oldinga harakatlanish mumkin emasligini qayd etgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasiga muvofiq soliq yukini kamaytirish va soliqqa tortish tizimini soddalashtirish siyosatini davom ettirish, soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish va tegishli rag'batlantiruvchi choralarni kengaytirish vazifalari belgilab berildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilinayotgan Farmon va qarorlarga asosan bir xil soliq solish obyektlariga ega bo'lgan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni birlashtirish soliq ma'muriyatchiligining samaradorligini oshirish bo'yicha amalga oshiriladigan chora-tadbirlardan biri sifatida belgilandi. Bu borada, korxonalar foydasini soliqqa tortish borasida amalga oshirilgan islohotlarni alohida qayd etish lozim.

Bunda foydadan olinadigan soliq yukini kamaytirish, qo'shimcha soliq turlarini qisqartirish, foyda solig'ini hisoblab chiqarishni soddalashtirish va soliq stavkalarini optimallashtirishga e'tibor berildi.

2-jadval. 2021–2023-yillarda korporativ daromad solig'i stavkasining muhim o'zgarishlari²

T/r	Davlat nomi	2021-yil	2022-yil	2023-yil
1	AQSh	28%	21%	21%
2	Kanada	15%	15%	15%
3	Braziliya	25%	22,5%	20%
4	Argentina	25%	25%	25%
5	Urugvay	25%	25%	25%
6	Germaniya	15%	15,825%	15,825%
7	Italiya	24%	24%	24%
8	Buyuk Britaniya	19% (kichik korxonalar uchun) 25% (daromadi 250 ming funt. sterlingdan oshganlari uchun)	19%	25%
9	Shvesariya	14,93%	14,93%	14,93%
10	Fransiya	28,4%	25,8%	25%
11	Rossiya	20%	20%	20%
12	Singapur	17%	17%	17%
13	Avstraliya	26%	26%	25% (kich-o'rta uchun) 30%
14	Turkiya	20%	23%	
15	Janubiy Koreya	25%	10-25% (prog)	9-24% (prog)

Dunyoning barcha yirik mintaqalarida, jumladan, eng yirik iqtisodiyotlarda pasayish kuzatildi. Qo'shma Shtatlarda 2017-yilgi soliqlarni qisqartirish va ish o'rinlari to'g'risidagi qonun mamlakatning qonuniy korporativ daromad solig'i stavkasini dunyodagi eng yuqori soliq stavkalaridan o'rta soliq stavkalariga yaqinlashtirdi³. Osiyo va Yevropa mamlakatlarida korporativ daromad solig'i stavkalari boshqa mintaqalardagi mamlakatlarga qaraganda pastroq bo'lib, ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda korporativ daromad solig'i stavkalari dunyo bo'ylab o'rtacha ko'rsatkichdan yuqori.

Bugungi kunda aksariyat mamlakatlarda korporativ soliq stavkalari 20 foizdan 30 foizgachani tashkil qiladi. 2021, 2022 va 2023-yillarda Amerika, Yevropa va Osiyo qit'alaridan rivojlangan 5 tadan mamlakatlar stavkalarini tahlil qiladigan bo'lsak korporativ soliq stavkasida muhim o'zgarishlar bo'lmagan. 8 ta mamlakat (Kanada, Germaniya, Italiya, Turkiya, Rossiya, Singapur, Argentina va Urugvay)da stavka deyarli o'zgarmagan, 4 ta mamlakat (AQSh, Braziliya, Fransiya, Janubiy Koreya)da stavka kamaygan va qolgan 2 ta Buyuk Britaniya va Avstraliya mamlakatida stavka 19 foizdan 30 foizgacha oshgan.

Buni quyidagi jadvalda ko'rish mumkin. Ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda chet el tashkilotlarini savdo, sanoat va boshqa tijorat faoliyatidan olinadigan daromadlarni soliqqa tortishning eng keng tarqalgan asoslari soliq qonunchiligida biznes instituti (doimiy muassasa) tashkil etilishi bilan bog'liq. Doimiy muassasa institutidan foydalanish, ushbu tashkilotlar rezident bo'lgan har ikkala davlatning va ular faoliyat ko'rsatadigan davlatlarning manfaatlarini hisobga olgan holda, xorijiy tashkilotlar uchun muvozanatli soliq rejimini o'rnatishga imkon beradi. Doimiy muassasaning asosiy maqsadlaridan biri bu faoliyat ko'rsatadigan mamlakatda soliq solinadigan xorijiy tashkilotning daromadlarini aniqlashdir⁴.

Bu xorijiy tashkilotning soliqqa tortiladigan daromadi kompaniyaning umumiy daromadining ma'lum bir ulushi sifatida yoki shartli ravishda mustaqil biznes bo'linmasining foydasi sifatida aniqlanishi mumkin. Har bir mamlakatda kompaniyaning umumiy foydasida foyda ulushini aniqlashning o'ziga xos usullari mavjud. Foyda kompaniyaning umumiy savdosidagi ulushiga qarab hisoblanishi mumkin ya'ni:

bo'linma ishchilari soni va kompaniya xodimlarining umumiy soniga nisbati bo'yicha;

2 Korporativ daromad soliqlarining qonuniy stavkalari OECDdan olingan, "ИИ.1-жадвал. Қонуний корпоратив даромад солиғи ставкаси", 2022 йил май ойида янгиланган, https://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode=Table_1, PwC, "Жаҳон бўйлаб солиқ хулосалари – корпоратив солиқлар", 2022, <https://taxsummaries.pwc.com/>. Блумберг Тах, "Мамлакат йўриқномалари – Корпоратив солиқ ставкалари", 2022 йил ноябр, https://www.bloomberglaw.com/product/tax/toc_view_menu/3380.

3 Kari Jahnsen va Kayl Pomerleau, „Dunyo bo'ylab korporativ daromad solig'i stavkalari, 2017-yil, „Soliq jamg'armasi, 2017-yil 7-sentyabr, <https://taxfoundation.org/corporate-income-tax-rates-around-the-dunyo-2017/>.

4 <https://oak.uz/pages/5789-Rajapov-Shuxrat-Zaripbaevichning-falsafa-doktori-PhD-dissertatsiyasi-himoyasi-haqida-e'lon>

ma'lum bir mamlakat hududida joylashgan kompaniya aktivlari ulushiga mos ravishda va boshqalar.

Ko'pchilik mamlakatlarda soliqqa tortish hatto xorijiy kompaniyalarning notijorat tashkilotlarida ham qo'llaniladi. Bunday hollarda soliq summasi, odatda, ushbu idorani, byuroni va boshqalarni saqlash xarajatlari 5-8 foiziga asoslanadi.

Investitsion foyda (passiv daromad) uchun „daromad manbayi“ mezoni qo'llaniladi. Agar tijorat faoliyatidan olinadigan daromadlar nuqtayi nazaridan, daromad keltiradigan faoliyatni amalga oshirishning tabiati va usullari ularni soliqqa tortish nuqtayi nazaridan hal qiluvchi bo'lsa, unda ularning manbayi joylashgan joy passiv daromadlar uchun hal qiluvchi rol o'ynaydi - ma'lum bir mamlakat ichida yoki undan tashqarida passiv daromadlar va asosiy daromad o'rtasidagi asosiy farq bu tijorat foydasi hisoblanib, bu shundan iboratki, ular doimiy yoki oldindan to'lanadigan to'lovlar xususiyatiga ega bo'lib, tomonlar kelishgan davrda to'lanadi va belgilangan stavka bo'yicha (20–30%) amalga oshirilgan har bir to'lov uchun manbadan soliqqa tortiladi.

Shu bilan birga, soliq budjetga soliq agenti tomonidan daromad oluvchining hisobidan to'lanadi. Iqtisodiy adabiyotlarda rezident tashkilotlarning xalqaro ikki tomonlama soliqqa tortilishini bartaraf etish uchun quyidagi usullar aniqlangan:

- boshqa mamlakatda olingan ma'lum bir daromadni (masalan, iqtisodiy faoliyatdan olinadigan foyda) soliq bazasidan chiqarib tashlash (ozod qilish usuli) (1);

- boshqa mamlakatda olingan daromatlarni soliq solinadigan bazaga kiritish, keyinchalik ushbu mamlakatda to'lanadigan daromad solig'i summasidan to'langan xorijiy soliqlarni chegirib tashlash (hisobga olish usuli, soliqni hisobga olish) (2);

- korxonaning soliq solinadigan bazasini aniqlashda chet elda to'langan soliqlarni chegirib tashlanadigan xarajatlarga kiritish (chegirma usuli) (3).

$$\text{Tax} = P_R \times p_{\text{tax}}, \quad 1)$$

$$\text{Tax} = [P_R + P_s] \times p_{\text{tax}} - \text{Tax}_s \quad (2)$$

$$\text{Tax} = [P_R + P_s - \text{Tax}_s] \times p_{\text{tax}} \quad (3)$$

Bu yerda,

Tax – soliq summasi, rezidentlik davlatidagi to'lovi,

P_R – foyda, rezidentlik davlati tomonidan olingan foyda,

P_s – foyda, chet mamlakatlari manbalaridan olingan foyda,

p_{tax} – rezidentlik davlatidagi soliq stavkasi,

Tax_s – soliq summasi, chet davlatlari manbalaridan to'langan soliq summasi.

Davlatning ikki yoqlama soliqqa tortishni bartaraf etishning muayyan usulini tanlashi uning soliq siyosatining maqsadlari „soliq betarafligi“ tushunchasiga bog'liq. Xalqaro biznesni soliqqa tortishda bunday soliq qoidalarini yaratish, ular chet elda iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishga to'sqinlik qilmaydi, shu bilan soliq nuqtayi nazaridan tijorat qarorlarining betarafligini ta'minlaydi. Ikki yoqlama soliqqa tortishni bartaraf etishning yuqorida ko'rsatilgan usullari mos ravishda import, eksport va milliy betaraflikni ta'minlaydi. Xalqaro ikki tomonlama soliqqa tortishni bartaraf etish muammosi soliqlardan qochish va soliq to'lashdan bo'yin tovlash muammosi bilan chambarchas bog'liqdir.

Soliq to'lashdan bo'yin tovlashda ikki tomonlama soliqqa tortishni bartaraf etish mexanizmini qo'llash uchun davlatlar o'rtasida chora-tadbirlar ko'rmoqda, shu jumladan, soliq qonunchiligida transfert narxlarini tartibga soluvchi qoidalar, ortiqcha kapitallashuv va imtiyozlardan foydalanish imkoniyatlarini cheklashlar shular jumlasiga kiradi. Soliqqa tortishning hududiy tizimi va soliqlarni kreditlash tizimi alohida mamlakatlarning qonunchiligi darajasida ikki yoqlama soliqqa tortish muammosini hal qilishga imkon beradi. Ikki yoqlama soliqqa tortishning oldini olish to'g'risidagi xalqaro shartnomalar davlatlararo darajadagi ikkiyoqlama soliqqa tortish muammosini hal etishga yordam beradi. Xalqaro amaliyotda bunday shartnomalar, odatda, chet el manbalaridan olinadigan daromatlarni soliqqa tortishdan ozod qilish bilan bir qatorda, soliqqa tortishda cheklovlar ham mavjud.

Xulosa o'rnida shuni qayd etish mumkinki, mamlakatimizda korxonalar foydasini soliqqa tortishni xalqaro standartlarga moslashtirish maqsadida, foyda solig'i stavkasini tabaqalashtirish, bunda kichik biznes subyektlari, qishloq xo'jaligi korxonalari va notijorat tashkilotlariga uning nisbatan pastroq stavkasini va rentabellik darajasi yuqori faoliyat turlariga, aksincha yuqoriroq stavkasini joriy qilish lozim. Shu bilan birga, foydani soliqqa tortishning xalqaro andozalarida, soliqning tartibga solish salohiyatini amalga oshirish tashkilotlarning soliq yukini kamaytirishga emas, balki makroiqtisodiy o'sishga va xo'jalik yurituvchi subyektlarning uzoq muddatli rivojlanishiga qaratilgan bo'lishi kerak. Buning uchun amortizatsiya siyosati, investitsion soliq imtiyozlari, chegirmalar va boshqalar kabi soliqni tartibga solish mexanizmlari yuqori samaradorlikda namoyon qilishi kerak.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Foyda solig'i ma'muriyatchiligini takomillashtirish tahlili bo'yicha takliflar Aniqlikni oshirish va noaniqlikni kamaytirish uchun foyda solig'i qonunlari va qoidalarining murakkab qoidalarini ko'rib chiqing va soddalashtiring. Keraksiz byurokratik tartib-qoidalarni bartaraf etish va soliq to'lash va hisobot berish talablarini soddalashtirish. Soliq to'lovchilarni foyda solig'i bo'yicha majburiyatlar va rioya qilish tartib-qoidalarini haqida xabardorlik va tushunishni oshirish uchun kompleks ta'lim dasturlarini ishlab chiqish. Soliq to'lashdan bo'yin tovlashni aniqlash va oldini olish, soliqlarning adolatli va adolatli yig'ilishini ta'minlash uchun muntazam soliq tekshiruvlari va tekshiruvlarini o'tkazish. Soliq deklarasiyasini oson va tezroq topshirish hamda qog'ozbozlikni qisqartirish uchun elektron soliq to'lovi va to'lov tizimlarini joriy etish.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

1. Mardiasmo D. (2013) Taxation, Publisher Andi, Revision Edition, – p. 55.
2. Maxmudova, N. J. (2020). Theoretical foundations of risk management in large corporate structures. ISJ Theoretical & Applied Science, 06 (86), 83-88.
3. Tashmuradov T. (2004) Soliq nazariyasi va tizimi. Darslik. –T.: Bilim,. -320 b.
4. Абдукаримов Б. (2005) ва бошқ. Корхона иқтисодиёти. – Т.: Фан, , 220 б.
5. Алиева С.С. (2011) Совершенствование формирования и распределения прибыли предприятий в условиях модернизации экономики. (на примере предприятий Самаркандской области). Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н. – Т.: БФА, – с. 26.
6. Мануйленко В.В., Садовская Т.А. Экономическая сущность, виды и функции прибыли хозяйствующего субъекта: современный аспект //Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2012. – №. 33. – с. 26.
7. Миляков Н.В. (1999) Налоги и налогообложение. Курс лекций. – М.: ИНФРА-М,. – с. 348.
8. Федоров Андрей Николаевич. Налоговое администрирование и стимулирование инвестиционной активности крупнейших налогоплательщиков. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидат экономических наук. Нижний Новгород 2010.
9. Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari. www.soliq.uz.

MAMLAKATIMIZDA PILLACHILIK BIZNESINI RIVOJLANTIRISH ORQALI MAHSULOT ISHLAB CHIQUARISH VA UNI QAYTA ISHLASH HOLATINING TAHLILI

Turgunov Odilbek Maripovich

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti,
mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada mamlakatimizda pillachilik biznesini rivojlantirish uchun yaratilgan shart-sharoitlar, hududlar kesimida 2016–2023-yillarda qishloq xo'jaligida yetishtirilgan ipak qurti, pillani qayta ishlab chiqaruvchi korxonalar, pilla mavsumida ajratilgan ish o'rinlari soni kabi ko'rsatkichlar amaliy jihatdan tahlil qilingan. Mazkur tahlillar asosida pillachilik biznesini rivojlantirish imkoniyatlari va kelgusidagi istiqbollari bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: yashil biznes, yashil makon, pillachilik, diversifikatsiyalash, barqarorlik, tutzor, yakka qator tut daraxtlari.

Abstract: In this article, the conditions created for the development of the cocooning business in our country, indicators such as silkworms grown in agriculture in 2016–2023, cocoon processing enterprises, and the number of jobs allocated during the cocooning season are analyzed in a practical way. On the basis of these analyses, scientific and practical proposals have been developed on the possibilities and future perspectives of the cocooning business development.

Key words: green business, green space, cocooning, diversification, sustainability, mulberry, single row mulberry trees.

Аннотация: В данной статье на практике проанализированы условия, созданные для развития коконоводческого бизнеса в нашей стране, такие показатели, как поголовье шелкопряда в сельском хозяйстве в 2016–2023 годах, предприятия по переработке коконов, количество рабочих мест, выделяемых в сезон коконоводства. На основе этих анализов разработаны научно-практические предложения о возможностях и перспективах развития коконоводческого бизнеса.

Ключевые слова: зеленый бизнес, зеленые насаждения, коконирование, диверсификация, устойчивость, шелко-вица, однорядные шелковичные деревья.

KIRISH

Pilla yetishtirish va ipakni qayta ishlashni o'z ichiga oluvchi sanoat tarmog'i dunyoning 60 dan ortiq mamlakatlarida mavjud bo'lib, yuqori bandlik salohiyatiga ega hamda daromadli tarmoqlardan biri hisoblanadi. Ipak tolasi va undan olinadigan mahsulotlar o'zining nafisligi, nozikligi va ekologik toza tabiati tufayli bozorda ehtiyoji yuqori bo'lgan mahsulotlar sirasiga kiradi.

Sanoat usulida qayta ishlangan ipak tolalarining to'qimachilik sanoati, tibbiyot va informatika kabi murakkab sohalarda keng qo'llaniladi. Shu sababli ipakka bo'lgan talab har doim bozorda yuqori bo'lsa-da, mavjud talabni qondirish imkoniyatlari doimiy ravishda ishlab chiqarish yoki iqtisodiy raqobatbardoshlik darajasida turli to'siqlar bilan ta'sirlanadi, jumladan, ipak tolasi o'rnini bosivchi sintetik tolalarni arzon narxlarda ishlab chiqarish va arzon tabiiy tolalar (masalan paxta) bilan o'rnini qoplash fikrimizning isbotidir. Ipakchilik sohasida O'zbekiston jahondagi yetakchi mamlakatlar sifatida uni rivojlantirish uchun uzoq tarixiy bosqichlardan o'tgan bo'lib, aholi-sining uzoq yillik va an'anaviy avloddan avlodga o'tishi bilan saqlanib va rivojlanib kelayotgan sohadir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Korxonalarda pillachilikni rivojlantirish orqali mamlakat iqtisodiyotiga makro darajada ta'sir ko'rsatish masalalari ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, Klayna-Rozenberg, R.Rosvell, Akio Morita, Fumio Kodama, MDH mamlakatlari olimlaridan A. Y.Ivanitskaya, A.Panfilova, S.A.Samal, A. Ye.Tyulinlar tomonidan pillachilik iqtisodiyotining ilmiy-nazariy va amaliy asoslari tadqiq etilgan.

O'zbekistonda pillachilik iqtisodiyotining tizimini o'rganish bo'yicha N.Q.Yo'ldoshev, G.A. Xamdamova, A.J.Toshboyev, I.S.Ochilovlar ilmiy tadqiqot olib borganlar. Bundan tashqari, respublikamizda ipakchilik tarmog'ini rivojlantirish bo'yicha Sh.O'roqov, B.Q. Sharipov, O.Jumayev kabi olimlar ilmiy tadqiqot olib borganlar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O'rganish jarayonida mamlakatimizda pillachilikni rivojlantirish bo'yicha statistik ma'lumotlar va nazariyalarni o'rganishda mantiqiy fikrlash, ilmiy kuzatish, tizimli yondashuv, statistik usullar qo'llanildi. Tahlil davomida O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining statistik ma'lumotlaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston uchun ipakchilik tarmog'ining asosiy xususiyati uzoq yillik tarixga ega ekanligi bilan bir qatorda "Atlas" brendining xalqaro brend darajasiga ko'tarilgani va kiyim sanoatida "Prette-porte" brendlari qatorida turishidir.

O'zbekiston ipakchilik sanoati so'nggi yillarda ma'lum bir pasayish siklini o'tadi, jumladan, tutzorlarning qisqarib ketishi va tut plantatsiyalarining yetarlicha shakllantirilmashligi, tutzorlarni parvarish qilishda yo'l qo'yilgan xatoliklar, xo'jalik yuritish shakllarining noto'g'ri tanlanishi, mahsulot yetkazib berish, uni qayta ishlash yo'nalishlarining bir-biridan ajratilishi ishlab chiqarishning pasayishiga va ipak xom ashyosining qimmatlashuviga, natijada esa bozor talabini to'liq qondira olmaslikka sabab bo'ldi.

Bir qator tizimli muammolar sabab O'zbekistonning Yevropa va AQSH kabi rivojlangan mamlakatlarning bozoriga kirib borishida, o'zining ipak mahsulotlarini sotishida qiyinchiliklarga duch keldi. Rivojlangan mamlakatlar ipak mahsulotlari importi, asosan, Xitoy va Hindiston mamlakatlardan amalga oshirilayotganligi bois, O'zbekistonning eng daromadli mamlakatlarga ipakli mahsulotlar eksportida ulushi pastligicha qolmoqda.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarning ustuvor maqsadi aholining hayot darajasini yuksaltirish, kambag'allikni qisqartirish, yangi va doimiy ish o'rinlarini ochishdir. O'zbekiston Respublikasidagi 12 ta viloyat (Andijon, Buxoro, Farg'ona, Jizzax, Namangan, Navoiy, Qashqadaryo, Samarqand, Surxondaryo, Sirdaryo, Toshkent viloyati, Xorazm) hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi hududlarida 2016–2023-yillar (6 yil davomida) oralg'ida yetishtirilgan ipak miqdori (dona quti) tahlil qilindi (1- va 2-jadvallar).

1-jadval: O'zbekiston Respublikasi hududlarida 2016–2019-yillarda yetishtirilgan ipak miqdori (dona quti)

№	Hududlar nomi	Yetishtirilgan quti ipak, dona						
		2016	2017	2017–2016-yilga nisbatan, foizda	2018	2018–2017-yilga nisbatan, foizda	2019	2019–2018-yilga nisbatan, foizda
1	Qoraqalpog'iston Respublikasi	9466,4	9819,9	103,7	10207,8	104,0	10700	104,8
2	Andijon	43044,9	44791,7	104,1	46320,3	103,4	48100	103,8
3	Buxoro	34189,4	34922,8	102,1	35599,2	101,9	36400	102,2
4	Farg'ona	27379,4	28790,1	105,2	30210	104,9	31800	105,3
5	Jizzax	10434,6	10550,7	101,1	10646,5	100,9	10700	100,5
6	Namangan	26919,5	27082,0	100,6	27163,5	100,3	27300	100,5
7	Navoiy	14088,0	14553,8	103,3	14973	102,9	15500	103,5
8	Qashqadaryo	33037,8	34024,5	103,0	34825,5	102,4	35500	101,9
9	Samarqand	46954,0	47524,3	101,2	47907,6	100,8	48100	100,4
10	Surxondaryo	27054,7	27245,4	100,7	27300	100,2	27300	100,0
11	Sirdaryo	7706,6	7768,8	100,8	7800	100,4	7800	100,0
12	Toshkent viloyati	22523	22688	100,7	22890	100,9	21800	95,2
13	Xorazm	25523,5	26614,7	104,3	27666	104,0	29000	104,8
	Jami	328322	336377	102,5	343509	102,1	350000	101,9

2016-yilda O'zbekiston Respublikasida jami yetishtirilgan ipak miqdori 328322 dona qutini tashkil qilgan. Jumladan, Qoraqalpog'iston Respublikasida 94466,4 tonna ipak yetishtirilgan bo'lib, ushbu ko'rsatgich Respublikada yetishtirilgan ipak miqdorining 2,9%ini tashkil qiladi. Ushbu yilda Respublika hududida ipak yetish-tirish bo'yicha Samarqand viloyatidan keying o'rinda Andijon viloyati yetakchilik qilgan (43044,9) va ushbu ko'rsatgich jami yetishtirilgan ipak miqdorining 13,1%ini tashkil qiladi. Qolaversa, Buxoro viloyatida 34189,4 dona quti, Farg'ona viloyatida 27379,4 dona quti, Jizzax viloyatida 10434,6 dona quti, Namangan viloyatida 26919,5 dona quti, Navoiy viloyatida 14088tonna, Qashqadaryo viloyatida 33037,8 dona quti, Samarqand viloyatida 46954 dona quti, Surxandaryo viloyatida 27054,7 dona quti, Sirdaryo viloyatida 7706,6 dona quti, Toshkent viloyatida 22523 dona quti, Xorazm viloyatida 25523,5 dona quti ipak yetishtirilgan. 2017-yilga kelib Respublikada 336376,77 dona quti ipak yetishtirilgan bo'lib va bundan 2016-yilga nisbatan 2,5ga ortganini ko'rishimiz mumkin.

2017-yilda Qoraqalpog'iston Respublikasida 9819,9 dona quti ipak yetishtirilgan (o'tgan yilga nisbatan 3,7%ga ortgan). Andijon viloyatida ham o'tgan yilga nisbatan qariyb 4,1%ga ko'proq ipak yetishtirilgan. Andijon viloyatida 2017-yilda yetishtirilgan ipak miqdori 44791,7 dona quti tashkil qildi va bu ko'rsatgich 2016-yilga nisbatan 4,1%ga ko'proq. Qolaversa, Buxoro viloyatida 2017-yilda 2016-yilga nisbatan 2,1%ga, Farg'ona viloyatida 5,2%ga, Jizzax viloyatida 1,1%ga, Namangan viloyatida 0,6%ga, Navoiy viloyatida 3,3%ga, Qashqadaryo viloyatida 3%ga, Samarqand viloyatida 1,2%ga, Surxondaryo viloyatida 0,7%ga, Sirdaryo viloyatida 0,8%ga Toshkent viloyatida 0,7%ga, Xorazm viloyatida 4,3%ga ko'proq pilla yetishtirilgan.

Respublika hududida 2018-yilda jami 343509 dona quti ipak yetishtirilgan bo'lib shundan eng ko'p ulush Andijon hamda Samarqand viloyatlariga to'g'ri keladi. Bundan tashqari, Qoraqalpog'iston Respublikasida 10207,8 dona quti, Buxoro viloyatida 35599,2 dona quti (o'tgan yilga nisbatan 1,9%ga oshgan), Farg'ona viloyatida 30210 dona quti (o'tgan yilga nisbatan 4,9%ga oshgan), Jizzax viloyatida jami yetishtirilgan pilla miqdori 2018-yilda 10646,5 dona qutini tashkil qilgan (o'tgan yilga nisbatan 0,9%ga o'sgan), Namangan viloyatida 27163,5 dona quti (o'tgan yilga nisbatan 0,3%ga oshgan), Surxondaryo viloyatida 27300, Sirdaryo viloyatida 7800 dona quti, Toshkent viloyatida 22890 dona quti (o'tgan yilga nisbatan 0,9%ga o'sgan), Xorazm viloyatida 27666 dona quti (o'tgan yilga nisbatan 4,0%ga o'sgan).

2019-yilda O'zbekiston Respublikasida jami yetishtirilgan ipak miqdori 350000 dona quti tashkil qilgan. Jumladan, Qoraqalpog'iston Respublikasida 10700 dona quti ipak yetishtirilgan bo'lib, ushbu ko'rsatgich Respublikada yetishtirilgan ipak miqdorining 3%ini tashkil qiladi. Ushbu yilda Respublika hududida ipak yetish-tirish bo'yicha Andijon hamda Samarqand viloyatlari o'rtasida o'zaro tenglik yuzaga keldi (48100 dona quti), va ushbu ko'rsatgich jami yetishtirilgan ipak miqdorining 13,7%ini tashkil qiladi. Qolaversa, Buxoro viloyatida 36400 dona quti, Farg'ona viloyatida 31800 dona quti, Jizzax viloyatida 10700 dona quti tonna, Namangan viloyatida 27300 dona quti, Navoiy viloyatida 15500 dona quti, Qashqadaryo viloyatida 35500 dona quti, Samarqand viloyatida 48100 dona quti, Surxandaryo viloyatida 27300 dona quti, Sirdaryo viloyatida 7800 dona quti, Toshkent viloyatida 21800 dona quti, Xorazm viloyatida 29000 dona quti ipak yetishtirilgan. 2019-yilda 2018-yilga nisbatan Qoraqalpog'iston Respublikasida 4,8%ga o'sgan, Andijon viloyatida 3,8%ga, Buxoro viloyatida 2,2%ga, Farg'ona viloyatida 5,3%ga, Jizzax viloyatida 0,5%ga, Namangan viloyatida 0,5%ga, Qashqadaryo viloyatida 1,9%ga, Xorazm viloyatida 4,8%ga oshgan.

2020-yilda Respublikamizning quyidagi viloyatlarida pilla miqdori sezilarli darajada oshgan: Andijon viloyatida 49400 dona quti (o'tgan yilga nisbatan 2,7 %ga ortgan), Farg'ona viloyatida 35455 dona quti (2019-yilga nisbatan 11,5%ga ortgan), Jizzax viloyatida 12727 dona quti (o'tgan yilga nisbatan 18,9%ga ortgan), Navoiy viloyatida 16183 dona quti (o'tgan yilga nisbatan 4,4 %ga ortgan), Qashqadaryo viloyatida 36364 dona quti (o'gan yilga nisbatan 2,4 %ga ortgan), Samarqand viloyatida 49350 dona quti (o'tgan yilga nisbatan 2,6%ga kamaygan), Surxondaryo viloyatida 29090 dona quti (o'tgan yilga nisbatan 6,6 %ga ortgan), Xorazm viloyatida 32000 dona quti (o'tgan yilga nisbatan 10,3%ga ortgan). Umuman olganda Respublika hududidagi Qoraqalpog'iston Respublikasi hamda 12 ta viloyatda yetishtirilgan pilla miqdori o'tgan yili yetishtirilgan pilla miqdoridan 9%ga ortgan (2-jadval).

2021-yilda O'zbekiston Respublikasida jami yetishtirilgan ipak miqdori 415293,9 dona quti tashkil qilgan. Jumladan, Qoraqalpog'iston Respublikasida 14763,3 dona quti ipak yetishtirilgan bo'lib, ushbu ko'rsatgich Respublikada yetishtirilgan ipak miqdorining 3,55%ini tashkil qiladi. Ushbu yilda Respublika hududida ipak yetishtirish bo'yicha Samarqand viloyatidan keying o'rinda Andijon viloyati yetakchilik qilgan (50931,4 tonna), va ushbu ko'rsatgich jami yetishtirilgan ipak miqdorining 12,3%ini tashkil qiladi. Qolaversa, Buxoro viloyatida 44040 dona quti, Farg'ona viloyatida 38929,6 dona quti, Jizzax viloyatida 14572,4 dona quti, Namangan viloyatida 36864 dona quti, Navoiy viloyatida 17008,3 dona quti, Qashqadaryo viloyatida 37200,4 dona quti, Samarqand viloyatida 50633,1 dona quti, Surxandaryo viloyatida 30864,5 dona quti, Sirdaryo viloyatida 12164,2 dona quti, Toshkent viloyatida 30266,7 dona quti, Xorazm viloyatida 37056 dona quti ipak yetishtirilgan.

2-jadval: O'zbekiston Respublikasi hududlarida 2020–2023-yillarda yetishtirilgan ipak miqdori (dona quti)

№	Hududlar nomi	Yetishtirilgan quti ipak, dona							
		2020	2020– 2019-yilga nisbatan, foizda	2021	2021– 2021-yilga nisbatan, foizda	2022	2022– 2021-yilga nisbatan, foizda	2023	2023– 2022-yilga nisbatan, foizda
1	Qoraqalpog'iston Respublikasi	12727	118,9	14763,3	116,0	15545,8	105,3	16447,4	105,8
2	Andijon	49400	102,7	50931,4	103,1	52153,8	102,4	53509,8	102,6
3	Buxoro	40000	109,9	44040,0	110,1	46506,2	105,6	49157,1	105,7
4	Farg'ona	35455	111,5	38929,6	109,8	40720,4	104,6	42634,2	104,7
5	Jizzax	12727	118,9	14572,4	114,5	15432,2	105,9	16373,6	106,1
6	Namangan	32000	117,2	36864,0	115,2	39518,2	107,2	42640,1	107,9
7	Navoiy	16183	104,4	17008,3	105,1	17467,6	102,7	18026,5	103,2
8	Qashqadaryo	36364	102,4	37200,4	102,3	37907,2	101,9	38892,8	102,6
9	Samarqand	49350	102,6	50633,1	102,6	51797,7	102,3	53299,8	102,9
10	Surxondaryo	29090	106,6	30864,5	106,1	32346	104,8	34060,3	105,3
11	Sirdaryo	10550	135,3	12164,2	115,3	13088,6	107,6	14135,7	108
12	Toshkent viloyati	25980	119,2	30266,7	116,5	32899,9	108,7	35926,7	109,2
13	Xorazm	32000	110,3	37056,0	115,8	39427,6	106,4	41675	105,7
	Jami	381826	109,1	415293,87	108,8	434811	104,7	456779	105,1

2022-yilda O'zbekiston Respublikasi hududida jami yetishtirilgan ipak miqdori 434811 dona quti tashkil qilgan. Jumladan Qoraqalpog'iston Respublikasida 15545,8 dona quti ipak yetishtirilgan bo'lib, ushbu ko'rsatkich Respublikada yetishtirilgan ipak miqdorining 3,6 %ini tashkil qiladi. Ushbu yilda ham Respublika hududida ipak yetishtirish bo'yicha Samarqand viloyatidan keyingi o'rinda Andijon viloyati yetakchilik qilgan (51797,7 dona quti), va ushbu ko'rsatkich jami yetishtirilgan ipak miqdorining %ini tashkil qiladi. Qolaversa, Buxoro viloyatida 46506,2 dona quti, Farg'ona viloyatida 40720,4 dona quti, Jizzax viloyatida 15432,2 dona quti, Samarqand viloyatida 51797,7 dona quti, Surxondaryo viloyatida 32346 dona quti, Sirdaryo viloyatida 13088,6 dona quti, Toshkent viloyatida 32899,9 dona quti, Xorazm viloyatida 39427,6 dona quti ipak yetishtirilgan. 2022-yilda 2021-yilga nisbatan Qoraqalpog'iston Respublikasida 5,3%ga o'sgan, Andijon viloyatida 2,4%ga, Buxoro viloyatida 5,6%ga, Farg'ona viloyatida 4,6%ga, Jizzax viloyatida 5,9%ga, Namangan viloyatida 7,2%ga, Qashqadaryo viloyatida 1,9%ga, Surxondaryo viloyatida 4,8%ga, Toshkent viloyatida 8,7%ga, Xorazm viloyatida 6,4%ga oshgan. Jadvalni tahlil qilar ekanmiz yildan yilga Respublikada yetishtirilayotgan pilla miqdorining sezilarli darajada o'sib borayotganiga guvoh bo'lamiz.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mamlakatimizda pillachilik biznesining rivojlanishi avvalo, yangi ish o'rinlarini yaratish, mahalliy budjet daromadlarini kengaytirish, qo'shimcha qiymatga ega bo'lgan yangi turdagi mahsulotlar yaratilishi, bo'sh turgan yer va ishlab chiqarish imkoniyatlaridan maksimal ishga solish, eksport salohiyatini oshirish, yashil makon umummilliy harakati maqsadlariga erishish imkoniyatlarini beradi.

Haqiqatan ham mamlakatimizning ipakchilik sanoati salohiyati nihoyatda yuqori. Bor kuch va imkoniyatlarni safarbar qilsak, qanchadan-qancha ish o'rinlari ochiladi. Yurtimizda olib borilayotgan shiddatli islohotlardan ko'zlangan maqsad ham shu – qaysi soha bo'lmasin, uni odamlar uchun muhim daromad manbaiga, iqtisoditimiz tayanchiga aylantirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining 2020–2023-yil statistik byulletini.
2. Артикова С. Формирование и повышение эффективности регионального подкомплекса шелк АПК в Узбекистана в условиях перехода рыночным отношениям. и.ф.д., дисс. – Т., 1991.
3. O'roqov SH. Bozor iqtisodiyoti sharoitida pillachilik tarmog'i rivojlanish istibollarini belgilash. i.f.n.diss. –T., 2005. – 14 b.
4. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 2000. – с. 185. 5. <https://www.uzbekipaksanoat.uz>
6. N.Ahmedov. S.Navruzov "Ipak qurti urug'chiligi" – Toshkent "Vorishnashriyot" 2014. B.198.

ETNOGRAFIK TURIZMNI TASHKIL ETISHNING XORIJ TAJIRIBASI

orcid.org/0009-0006-1866-4456

I. Axmedov

I.f.d., Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori

Annotatsiya: Ushbu maqolada turizmni rivojlantirishda etnografik turizmning tashkil etishning xorij tajribasidan foydalanish bilan bog'liq muammolar o'rganilgan. Etnografik turizmning o'ziga xos xususiyatlari, shakllari va turli xorij mamlakatlarida uni tashkil etishning tajribasi tahlil etilgan. Tuproqqal'a yodgorligining turizm jozibadorligi aniqlangan. Ushbu yodgorlik hududida etnografik turizm muzeyini tashkil etish asoslangan.

Kalit so'zlar: turizm, etno turizm, jozibadorlik, etnografik muzey, Tuproqqal'a yodgorligi.

Abstract: This article discusses the problems associated with the use of foreign experience in organizing ethnographic tourism in tourism development. The features, forms of ethnographic tourism and the experience of its organization in different foreign countries are analyzed. The tourist attractiveness of the Toprak-kala monument has been determined. It is justified to create a museum of ethnographic tourism on the territory of this monument.

Key words: tourism, ethnographic tourism, attractions, ethnographic museum, Toprak-kala settlement.

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы, связанные с использованием зарубежного опыта организации этнографического туризма в развитии туризма. Анализируются особенности, формы этнографического туризма и опыт его организации в разных зарубежных странах. Определена туристическая привлекательность памятника Топрак-кала. Обоснованно создание на территории этого памятника музей этнографического туризма.

Ключевые слова: туризм, этнографический туризм, достопримечательности, этнографический музей, городище Топрак-кала.

KIRISH

Ma'lumki, O'zbekistonda etnografik turizm eng ommabop turizm turlaridan biridir. Mamlakatimizga kelayotgan sayyohlarning aksariyati mamlakat bilan tanishish maqsadida keladi. Albatta, turizm sanoati resurslari har bir davlatning milliy boyligi bo'lib, davlat mulki hisoblanadi. Biroq, ularning ba'zilar jahon ahamiyatiga molik obyektlar bo'lib, YUNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan. Bu ro'yxatga O'zbekistonning 4 ta shahri va 31 dan ortiq tarixiy maskanlari kiritilgan. O'zbekistonda 7000 dan ortiq tarixiy va go'zal tabiat-iqlim yodgorliklari mavjud. Ammo bugungi kunda ushbu turistik resurslarning faqat 1/3 qismi turizm uchun mavjud ^[1].

Sayyohlarni mamlakatimizga yuksak ma'naviyat va buyuk tarix o'ziga jalb qiladi. O'zbekiston xalqi qadimdan to hozirgi kungacha boy tarixga, ma'naviy qadriyatlarga, milliy urf-odatlariga ega bo'lib, ular asrlar davomida saqlanib, avloddan-avlodga o'tib kelmoqda. Unda millatning orzu-umidlari, xalq yashayotgan tabiiy, geografik va ijtimoiy muhit, xalqning iste'dodi, mahorati, qobiliyati, etnik, etnogenezi va etnik o'ziga xosligi o'z ifodasini topgan. O'zbekiston ziyorat va tarixiy turizmdan tashqari, etnografik turizm uchun boy moddiy va nomoddiy resurslarga ega mamlakatdir.

"Etnografiya" atamasining ma'nosi – bu xalqlar va etnik guruhlarining madaniy rivojlanishidagi farqlarni o'rganish va tushuntirish, madaniyatning paydo bo'lishi va tanazzulga uchrashining sabablari va mexanizmlarini, xalqlar o'rtasidagi irqiy tafovutlarning sabablarini, etnik va ijtimoiy- iqtisodiy munosabatlarning o'rnatilishini aniqlashdir.

"Etnografik turizm" atamasiga quyidagicha ta'rif berish mumkin: "Etnografik turizm – turistlarning ma'lum bir etnik guruh madaniyatini, uning shakllanish bosqichlarini, etnogenezini va etnik guruhlarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish va rivojlantirish uchun sayohatidir". Etnografik turizm ilm-fan, madaniyat va ijtimoiy

mavqening ko'plab sohalari bilan bevosita bog'liq bo'lib, ularni rivojlantirish va targ'ib qilishni talab qiladi. Turistlar etnografik tizimga ko'ra ma'lum bir davlatga kelganlarida, ular etnik madaniyatning rivojlanishi, uning shakllanish bosqichlari, etnogenezi va guruhlarining xususiyatlari bilan tanishadi, ular tarkibiga bevosita milliy taomlar, kiyim-kechak, raqslar va hokazolar kiradi. Shuningdek hunarmandchilik, marosim va an'analar, o'yinlar va me'morchilik namunalarini alohida ta'kidlash zarur [2].

Qolaversa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 27-iyuldagi "Turizm yo'nalishidagi islohotlarni yanada jadallashtirish va sohada davlat boshqaruvi tizimini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-238-sonli Qarorida Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlarda etnoturizm majmualarini tashkil qilish topshirig'i ketgan [3]. Yuqoridagi omillar tadqiqot mavzusining dolzarbligini aniqlaydi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Etnik va etnografik turizm o'rtasidagi munosabatlarga turlicha qarashlar mavjud. Shunday qilib, Rossiyalik tadqiqotchi A.I. Shukin o'z dissertatsiya tadqiqotida ta'kidlaydiki, etnografik sayohatlarning asosiy ishtirokchilari etnografiya bilan professional ravishda shug'ullanadigan odamlardir. O'z navbatida, etnik turizm ishtirokchilari ma'naviy ehtiyojlarni qondirishdan iborat bo'lgan turistlarning keng auditoriyasidir [4].

V.N. Presnyakov va M.A. Julin etnik va etnografik turizmni sinonim deb hisoblaydi [5]. Sobiq ittifoq davrida "Etnik turizm" atamasi ishlatilmagan ("Etnografiya" fani bilan bog'liq) "Etnografik" turizm tushunchasi hali ham ilmiy doirada qo'llaniladi. Chet el adabiyotida V.Smit etnik turizmni madaniy-tarixiy turizmdan ajratadi [6].

So'nggi paytlarda odamlar etnik-madaniy, djayloo va antropologik turizm haqida gapira boshladilar, aborigen turizmi ikkinchisi bilan umumiy bog'liqdir. Xorijiy ilmiy adabiyotlarda etnoturizmga yaqin tushuncha "madaniy turizm" ("cultural heritage tourism", "heritage tourism" yoki "diaspora tourism") keng uchraydi.

Amerika Qo'shma Shtatlaridagi Milliy tarixiy asarlarni saqlash jamg'armasi madaniy turizmni "tarixiy joylarga tashrif buyurish va insoniyat tarixini aks ettiruvchi obyektlarni ko'rish" deb ta'riflaydi [7]. Yodgorliklar va diqqatga sazovor joylar bo'yicha xalqaro kengash (ICOMOS) madaniy turizmni "turizmning maxsus turi", deb ta'riflaydi, uning maqsadi (ko'p boshqa maqsadlar qatorida) yodgorliklar va obidalarni kashf etishdir [8].

Etnoturizmga eng yaqin tushunchani, bizningcha, etnomadaniy turizm deb hisoblash mumkin – bu tushuncha mahalliy adabiyotlarda tez-tez uchramaydi [9, 10]. Rossiyalik tadqiqotchi A.G. Butuzovga ko'ra etnomadaniy turizmga etnografik, antropologik, etnik, sog'inch turizmi kiradi [10].

Professor A. Eshtayevning tadqiqotlarida etnografik turizmning maqsadi ma'lum bir hududda hozir yoki doimo yashovchi muayyan xalq (ethnos)ning madaniyat, me'morchiligi, hayoti bilan tanishish uchun etnografik obyektga tashrif buyurishdir. Etnografik turizm mamlakatning tabiiy, tarixiy va madaniy merosini asrab-avaylashning samarali vositasidir. Etnografik turizm - bu hududlarga tashrif buyurish bilan bog'liq madaniy-ma'rifiy turizm turi bo'lib, an'anaviy turmush tarzi keng tarqalgan. Etnik guruhlarining an'anaviy madaniyatini o'rganish va tanishtirish maqsadida sayohat qilishni o'z ichiga olgan xalqlar hayoti, so'ngra an'anaviy xo'jalik shakllariga ega bo'lgan hududlarga o'rganish, hududning etnografik merosini saqlashda, atrof-muhitni muhofaza qilish qoidalariga, mahalliy qonunlarga va mintaqaviy urf-odatlariga rioya qilish mazkur turizm turining asosi hisoblanadi [11].

Etnografik turizmning asosiy resursi xalqlarning madaniy-tarixiy merosi hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2021-yil 24-yanvar kuni Oliy Majlisga Murojatnomasida belgilab berilgan muhim vazifalardan kelib chiqqan holda tadqiqot muammosi tanlangan. Tadqiqotning induksion yo'nalishi tanlangan bo'lib, ilmiy bilishning iqtisodiy tahlil, mantiqiylik, ilmiy abstraksiyalash, guruhlash usullarilar orqali tadqiqot muammosi ochib berilgan. Xorijlik va yurtimiz olimlarining ilmiy ishlari tadqiqotning nazariy va metodologik asoslarini tashkil etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Etnografik turizm dunyoning turli xalqlari, ya'ni etnik xalqlarning madaniy va maishiy xususiyatlarini o'rganadigan fan bo'lib, bu holda turist bu xususiyatlar bilan bevosita tanishadi va ma'lum darajada ularni o'rganadi.

Etnografik turizm hozirgi kunda ko'plab mamlakatlar uchun jozibador bo'lgan madaniy-ma'rifiy va ziyorat turizmining yo'nalishlaridan biridir. Jahon amaliyoti turizmning bu turi insonning butun ma'naviy ehtiyojlarini qondira olishini isbotlaydi. O'zbekiston ulkan sayyohlik salohiyatiga ega. Mamlakat haqli ravishda nafaqat Markaziy Osiyoda, balki butun dunyoda turizm markazlaridan biri hisoblanadi. Qadimda Xitoy, Yevropa mamlakatlari bilan bog'lab turgan Buyuk Ipak yo'li o'tgan sayyohlar uchun eng jozibador shaharlari Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Qo'qon va Termizlarda turli tarixiy davrlarga oid ko'plab me'moriy yodgorliklar mavjud.

O'zbekistonning qadimiy shaharlarida zamonaviy me'morchilik o'tgan asrlardagi milliy me'morchilik yodgorliklari bilan yonma-yon yashaydi. O'zbekistonda ko'plab xorijiy mehmonlarni jalb qilish uchun boshqa resurslar ham mavjud: cho'l va qo'riqxonalar, turli xil hayvonlar va o'simliklarga boy; faol turizmni rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan tog' cho'qqilari va daryolar; shifobaxsh suvli mineral buloqlar; amaliy san'at an'analari va o'ziga xos madaniyatni faqat O'zbekistonda uchratish mumkin.

Turistik marshrutlarda ishtirok etuvchi etnografik meros quyidagi turlar bilan ifodalanadi: birinchidan, bu muayyan xalqlarning an'anaviy madaniyati va turmushi xususiyatlarini saqlab qolgan mavjud aholi punktlariga borishdir. O'zbekistonning har bir viloyati, xoh u voha bo'lsin, xoh vodiy bo'lsin, o'ziga xos qiyofa, boy madaniy merosga ega. Tarixiy rivojlanish jarayonida har bir aholi punkti mintaqaning milliy va tabiiy xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xos madaniyati, turli xil uy-joy shakllari, marosimlari va an'analari bilan o'ziga xos me'moriy uslubni ishlab chiqdi.

Ikkinchidan, etnografik turizmga xalq hayoti muzeylari bilan tanishish kiradi. Muzey ko'rgazmalarida ayrim hududlar aholisiga xos bo'lgan xalq liboslari, dehqon hayoti va xalq amaliy san'ati buyumlari to'plamlari mavjud. Ular sayyohlarni tarixiy o'tmish bilan tanishtiradi. Etnografik turizm tufayli an'anaviy uy-joy va xo'jalik binolarini, mahalliy aholini milliy liboslarda ko'rish, shuningdek, an'anaviy bayramlarda qatnashish, milliy taomlardan tatib ko'rish va an'anaviy uy-ro'zg'or buyumlarini esdalik sovg'alari sifatida xarid qilish imkoniyati yaratilmoqda.

Chet elda etnoturizmni tashkil etishda katta tajriba to'plangan, uni o'rganish biz uchun ayniqsa muhim ko'rinadi, chunki bu turizmning ushbu turini tashkil etishda muqobil yechimlarni izlashga yordam beradi. Etnoturizm yo'nalishlari bo'yicha yetakchilar qatorida Avstraliya, Kanada, Nepal, Ekvador va boshqalar bor. Ba'zi bir misollarni ko'rib chiqaylik.

Ekvador yerning ikki yarim sharida joylashgan va sayyoradagi eng keskin iqlim farqlariga ega. Tashqi dunyodan ajralganlik bu yerda etnoturizmning rivojlanishi uchun o'ziga xos zamin yaratdi. Ekvador turizm qo'llanmalarida mahalliy oilalarda yashash, tropik o'rmonlar bo'ylab sayohatlar va mahalliy aholi madaniyati bilan tanishish bilan etno-turlarni taklif qiluvchi 40 dan ortiq sayyohlik agentliklari haqida ma'lumotlar mavjud. Ushbu jamoat korxonalari aborigen tashkilotlari, mahalliy tabiatni muhofaza qilish jamg'armalari va bir qator sayyohlik agentliklari ko'magida yaratilgan. Kompaniyalar ovchilikni nazorat qiluvchi va ovchilik va dehqonchilik taqiqlangan yerlarida qo'riqlanadigan tabiiy hududlarni yaratishda ishtirok etadigan mahalliy aholi guruhlar tomonidan boshqariladi.

Ekvadorning tub aholisi 80-yillarning boshlarida. Iqtisodiy inqiroz mahalliy hamjamiyatni o'z tirikchiligini ta'minlash uchun qo'shimcha faoliyatni izlashga majbur qildi: dorivor o'simliklar, yog'och bo'lmagan o'rmon mahsulotlarini yig'ish va sotish va hokazo. Ammo bu variantlarning barchasi ekologik barqarorlik mezonlariga javob bermadi va ulardan voz kechishga to'g'ri keldi. Yagona istiqbolli tashabbus etnoturizmni rivojlantirish edi. Mahalliy aholi bu hududda sayohat qilayotgan havaskor sayyohlarga kanoyeda sayohatlarni taklif qila boshladi. Eng boshidan ma'lum bo'ldiki, madaniy xususiyatlar tashrif buyuruvchilarni tabiiydan kam emas, balki qiziqtiradi, shuning uchun sayohatlarni rejalashtirishda etnografik jihatlar alohida e'tibor qaratilgan. Asta-sekin turizm hajmi oshdi, infratuzilma rivojlandi: sayyohlar uchun oddiy uylar, shuningdek, kichik etno-muzey qurildi.

Turizmni rivojlantirishni rejalashtirishda rayonlashtirish prinsipi keng qo'llanilgan: turistik tabiat yo'llari tarmog'i bo'lgan hududlar (mahalliy gidlar tomonidan ekskursiyalar o'tkaziladi), shuningdek, qat'iy muhofaza qilinadigan zonalar va an'anaviy ov zonalar (faqat mahalliy aholi uchun) ajratildi.

Kanadada ham bu borada katta tajriba to'plangan. Kanada bu borada ko'plab madaniy yo'nalishlarni bir-lashtiradi: hind marosimlari, Osiyo va Lotin Amerikasidan kelgan muhojirlarning ta'siri, birinchi yevropalik ko'chmanchilarning an'analari. Kanada o'zining yovvoyi tabiati va noyob aborigen madaniyati bilan o'ziga xos joziba bag'ishlaydi: aholining 2 foizini hindular va inuitlar (eskimoslar) tashkil etadi, ularning madaniyati etnoturizm rivojlanishi uchun asos yaratadi.

Ottava markazida yil davomida tashrif buyuruvchilar uchun ochiq bo'lgan etno-qishloq mavjud. Bu yerda tub aholining hayoti, turli turar-joylar, kanoye va qayin po'stlog'i yasashda qo'llanilgan qadimiy texnologiya va asboblari, terinidan savat yasash bilan tanishish uchun bir yoki bir nechta tadbirlarni (ekskursiyalarni) tan-lashingiz mumkin. Etnoqishloqda har yili qadimiy afsonalar syujeti asosida yangi teatrlashtirilgan spektakl nam-oyish etilmoqda. Qishloqdagi milliy kafeda an'anaviy aborigen taomlari menyusi mavjud.

Milliy bog' ma'muriyatlari va mahalliy aholi o'rtasidagi hamkorlik bir qator yangi muhofaza etiladigan hududlarni yaratishda muhim rol o'ynadi. Kanadadagi parklarning taxminan uchdan birida aborigen a'zolari o'z ichiga olgan boshqaruv kengashi mavjud. Mahalliy aholi qo'riqlanadigan hududlarga tashrif buyuruvchilarga turizm va ekskursiya xizmatlarini tashkil etish va ko'rsatishda faol ishtirok etmoqda.

Avstraliya millionlab yillar oldin quruqlikning qolgan qismidan ajratilgan sayyoradagi eng kichik qit'adir. Bunday izolyatsiya uning tabiatiga juda ko'p sonli noyob o'simlik va hayvonlar turlarini, shuningdek, o'ziga xos etnik guruhni saqlab qolish imkonini berdi, bu etnografik turizmni rivojlantirish uchun asos yaratdi.

Avstraliyadagi etnografik turizmga qayiq, madaniy va ekologik (yovvoyi tabiat) sayohatlar kiradi. Ushbu sayohatlar mahalliy aholi yerlarida, milliy bog'larda va an'anaviy qabila yerlarida bo'lib o'tadi. Mahalliy aholiga

tegishli bo'lgan turizm korxonalari madaniy va tabiiy xilma-xillikni saqlab qolish, shu bilan birga mahalliy tub aholini ish bilan ta'minlash imkoniyatiga ega. Bunday etnografik turizm barcha talablarga javob beradi, resurslardan barqaror foydalanishni ta'minlaydi va ta'lim funksiyalarini bajaradi. Unda yirik yer egalari ham, mahalliy aholi ham ishtirok etadi. Etnoturizmni rivojlantirishda hukumat muhim rol o'ynaydi.

Yuqoridagi tajribalarga tayanib Qoraqalpog'iston Respublikasi Ellikqal'a tumanida "Tuproqqal'a etno-muzeyi"ni tashkil qilish maqsadga muvofiq hisoblaymiz.

Ma'lumki, Ellikqal'a tumanidagi "Tuproqqal'a" yodgorligi miloddan avvalgi I-IV va VI asrlarga tegishli bo'lib, u 1938 yil rus tadqiqotchisi S.P.Tolstov ekspeditsiyasi tomonidan kashf etilgan.

Tuproqqal'a sahni to'g'ri to'rt burchak shaklida bo'lib, 17,5 ga yer maydoni teng. Unda 2000-2500 kishi istiqomat qilgan. Shahar gumbazsimon yo'lakli va burjli mudofaa devori bilan o'ralgan.

Shaharning ichida joylashgan xonadonlarning orasidagi yo'laklar juda tor bo'lib, g'ishtlarga tushirilgan tamg'alar orqali yashagan jamoalarning qaysi uruqqa mansubligini aniqlash mumkin bo'lgan.

Hayratlanarlisi shuki, tashqi devorlarning qalinligi 7-9 metrga teng. Shaharni arxeologik qazish jarayonida 100ga yaqin turar joy va sakkizta saroy aniqlangan. Zallar bo'rtna naqshlar va rangli xaykallar bilan jihozlangan.

"Tuproqqal'a" eramizning I-IV asrlarida Xorazm davlatining poytaxti hisoblangan. Shahar tarixi hamon o'rganilmoqda. Arxeologik yodgorlikka chiqish uchun zinapoyalar barpo etilgan. Chunki, loysimon yo'laklar ko'tarilishga noqulayliklar tug'dirgan.

Vaholanki, Tuproqqal'a nafaqat o'zining g'aroyib me'morchiligi, balki qadimiy Xorazm yozuvining noyob topilmalari bilan ham mashhur. Saroyning janubi-sharqiy qismidagi to'rtta xonadan qadimgi xorazm tilida yozilgan hujjatlar topilgan. Qora siyoh bilan yog'och lavhalar va charm varaqlarga yozilgan jami 116 ta hujjat topildi. Yog'ochdagi hujjatlar va o'n sakkiztasi juda yaxshi saqlangan. Hujjatlar hali to'liq o'rganilmagan bo'lsa-da, ularning tabiati allaqachon aniqlangan. Bular saroy arxividan olingan iqtisodiy hujjatlardir. Topilgan hujjatlardan uchta aniq sanaga ega – 207, 231 va 232-yillar.

Podshohlar saroyidan topilgan topilmalar orasida arxivdan tashqari haykaltaroshlik va rasmlar ham katta qiziqish uyg'otadi. Tuproqqal'a "Qadimgi Xorazm tasviriy san'ati muzeyi" deb bejiz atalmagan. Bu Xorazmning to'liq qazilgan yagona me'moriy yodgorligidir. Uning katta-kichikligi va me'moriy dizayni dahosi Tuproqqal'ani Xorazmning eng noyob yodgorliklaridan biriga aylantiradi.

Saroy alohida e'tiborga loyiqdir. Uning qanchalik ulug'vor va hashamatli yekanligini tasavvur qilish qiyin emas, chunki uning balandligi 40 metrga yetib, haykaltaroshlik va rasmlar bilan bezatilgan 150 xonali saroydan iborat. Qazishmalar davomida olimlar Tuproqqal'aning qiziqarli tafsilotiga e'tibor berishdi: nafaqat saroy binolari, balki oddiy fuqarolarning turar-joy binolari ham ellinistik uslubdagi badiiy rasmlar bilan bezatilgan, bu qadimiy shaharning yuksak madaniyatidan dalolat beradi.

Qal'a uch qavatdan iborat edi. Uning xonalarida juda ko'p qoldiqlar topilgan: oziq-ovqat qoldiqlari (suyaklar, urug'lar) dan idishlarning bo'laklari va butun qismlarigacha, turli xil idishlar, zargarlik buyumlari, haykallar (eng mashhur haykallardan biri - Ruhoniy haykali), rasmlar va hatto qadimgi Xorazm yozuvlari ham.

Hashamatli saroyning markazi, albatta, monumental devor rasmlari va antiqa bezaklar bilan bezatilgan taxt xonasi edi. "Qirollar zali"da kech ellinistik san'atning haykallari, juda real yuzlari bo'lgan turli xil portretlar va haykallar topilgan.

Tuproqqal'a qo'rg'onidagi qazishmalar shov-shuvga sabab bo'ldi va juda ko'p qiziqarli materiallarni berdi, bu bizga shahar Qadimgi Xorazmning ilg'or poytaxti bo'lganligi, bu zaminda qadimiy madaniyat gullab-yashnaganligi haqida xulosa chiqarish imkonini berdi. Ko'chalar va binolar shu qadar yaxshi ishlenganki, Tuproqqal'ani geometriya shohligi deb atash mumkin.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar mamlakatimizda ilk marta etnoturizmni rivojlantirish, qadimda yashagan mahalliy xalq etnografik madaniyati boyliklarini turizm mahsuloti sifatida targ'ib qilish orqali saqlab qolish, kelajak avlodlarga yetkazib berish hisoblanadi. Tumanda etnografik turizmni shakllantirishning o'ziga xosligi shundaki, hududdagi mavjud resurslar etno-muzey tashkil qilish imkonini beradi. Mavjud resurslarni hisobga olish va tahlil qilish, Qoraqalpog'iston hududida sayyohlik biznesini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi^[1]. Muzey turistlarni jalb qiluvchi va ularga xizmat ko'rsatishda ishtirok etuvchi barcha obyektlar turizm resurslarini qamrab oladi. Bunga tabiiy resurslar (tabiat yodgorliklari, qo'riqxonalar, dam olish uchun landshaftlar) va madaniy (arxitektura yodgorliklari, muzeylar, teatrlar, mashhur kishilar hayoti bilan bog'liq joylar) kiradi. Mintaqaning turizmni, ayniqsa, ta'limni rivojlantirish istiqbollari madaniy va tarixiy resurslar: tarix va madaniyat yodgorliklarining mavjudligi bilan belgilanadi. Bunga xalqlarning urf-odatlar, qadriyatlar va turmush tarzi madaniyati ham kiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib shuni aytish mumkin-ki, etnografik sayohatlarni rivojlantirish imkoniyatlari juda keng, ammo bugungi kunda O'zbekiston bo'ylab hali to'liq tadqiq etilmagan.

Shuni ta'kidlash lozim, Respublikamiz uchun yangi bo'lgan etnografik turizm allaqachon ommalashib bormoqda. Bunga nafaqat O'zbekistonning Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva, Termiz va boshqa qadimiy

shaharlari me'morchiligi, balki shu hududda yashayotgan aholining turmush sharoiti ham asos bo'ladi. Turizmning bu turi sayyohlarning xalqlarning haqiqiy hayotiga, xalq an'analari, marosimlari, ijodi va madaniyati bilan yaqindan tanishishga bo'lgan qiziqishiga asoslanadi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, muallif etnografik turizm dasturlarida innovatsiyalarni qo'llash zarur deb hisoblaydi, ularni to'ldirilgan reallik, turizm industriyasining yangi namoyish obyektlari va texnologiyalari, xususan, o'ziga xos xususiyatlarga singib ketish imkoniyatiga ega bo'lgan restoran va mehmonxona etnik majmualari. Ya'ni etnik guruhning "tirik tarix" elementlari orqali bilan to'ldirish kerak. Turistlarning turli millatlarning etnik xususiyatlarini bilish ularning an'analari, turmushi va madaniyatini solishtirish orqali ularning qanchalik xilma-xillikning kengligi haqida tushuncha beradi. Bu dunyoning xilma-xilligi etnik guruhning barcha madaniyatlarning shunday tushunarsiz xilma-xilligi va ko'p ma'noliligida ekanligi haqida tushuncha hosil qiladi. Binobarin, madaniy meros saqlanib qoladigan va zararsiz foydalaniladigan dunyo etnografik turizmning asosiy maqsadi hisoblanadi. Etnik dasturlarni ishlab chiqishda qo'shimcha komponentlar qishloq aholi punktlarida ham, stilize qilingan majmualarda ham turistlarni qabul qilish uchun sharoitlarni shakllantirishni o'z ichiga oladi; mahalliy aholi tomonidan saqlanib qolgan turli bayramlar bilan bog'liq turli tadbirlar. Kelajakda O'zbekistonning barcha hududlarida etnoturizmning genealogik va etnografik turlari - aborigen, antropologik, djayloo turizmi kabi kichik turlarining xususiyatlarini o'rganish va rivojlantirish mumkin.

Aholi punktlarida turizmning etnografik yo'nalishini ishlab chiqishda ehtiyot bo'lish va sayyohlar qabul qilinadigan qishloqlarda o'rnatilgan an'anaviy turmush tarzini buzmaslikka harakat qilish kerak. "Mehmonxonadagidek" qulaylik va xizmat ko'rsatishga intilish, kafe va restoranlarning ochilishi qishloqdagi ma'naviy muhitga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi, ham o'zaro uyg'unlikka intilayotgan xorijlik sayyohlarni qaytarishi mumkin. Faqat mahalliy sayyohlarga e'tibor qaratib, qisqa muddatli foyda ko'rishga yo'l qo'ymaslik, balki turli guruhlarni jalb etadigan, uzoq muddatli va barqaror model yaratish ustida ishlash muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. М. Р. Болтабаев, И. С. Тухлиев, Б.Сафаров, С. А. Абдухамидов Туризм: теория и практика. – Т.: Fan va texnologiya, 2018, 400 с.
2. Киличова, О. З. Актуальность и пути развития этнографического туризма в Узбекистане / О. З. Киличова, Ш. Б. Гаффаров. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2020. – № 13 (303). – С. 111-113. – URL: <https://moluch.ru/archive/303/68345/> (дата обращения: 28.06.2024).
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 27-iyuldagi "Turizm yo'nalishidagi islohotarni yanada jadallashtirish va sohada davlat boshqaruvi tizimini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-238 sonli qarori. // <https://lex.uz/docs/6549286>
4. Щукин, А.И. Предпосылки и факторы развития этнического туризма на СевероМЗападе Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. геогр. наук / А.И. Щукин. – СПбГУ, СПб., 2002. – 22 с.
5. Пресняков, В.Н. Народные промыслы республики Мордовия и этнический туризм / В.Н. Пресняков, М.А. Жулина // География и туризм. Сборник научных трудов. – Пермь, 2010. – С. 156–166
6. Smith V. Hosts and Guests / University of Pennsylvania Press. – Philadelphia, 1977
7. Heritage Tourism[Electronic resource]//National Trust for Historic Preservation[Officialwebsite].URL:http://www.preservationnation.org/information/Mcenter/economics/MofMrevitalization/heritageMtourism/#.Uu85ePI_unJ
8. Charter of Cultural Tourism [Electronic resource] // ICOMOS International Scientific Committee on Cultural Tourism [Official website]. URL: http://www.icomos.org/tourism/tourism_charter.html
9. Бутузов, А. Г. Состояние и перспективы развития этнокультурного туризма в Российской Федерации / А.Г.Бутузов // Сервис в России и за рубежом. – 2009. – №4. – С. 11–15.
10. Курдюков В. Н., Перспективы развития этнокультурного туризма Байкальского региона / В.Н. Курдюков // Известия Иркутского государственного университета. Серия "Науки о Земле" 2011. Т. 4. – №2. – С. 151–160.
11. Eshtayev A. Tuproqqal'a tarixiy etno-muzeyini tashkil qilish istiqbollari / "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali. - 1/2024, yanvar-fevral (№ 00069). 225-229 bet.

XIZMATLAR SOHASINING MILLIY IQTISODIYOTDAGI ROLINI TAHLIL QILISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

ORCID-0009-0005-4304-5801

Xusanov Murodjon Sunnatullayevich

Qo'qon universiteti Exam Control departamenti boshlig'i,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada milliy iqtisodiyotda xizmatlar sohasi rolining tahlil qilish, xizmatlar sohasida hajm yaratuvchi hamda mazkur sohada faoliyat yurituvchi subyektlarning tahlili, O'zbekistonda xizmatlar sohasining rivojlanib borish dinamikasi va tendensiyalari tahlili ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: milliy iqtisodiyot, iqtisodiy-statistik tahlil, xizmat ko'rsatish sohasi, xizmatlar turlari, xizmatlar sohasini rivojlantirish, moliyaviy xizmatlar tahlili, tamoyil.

Abstract: This article shows the analysis of the role of the service sector in the national economy, the analysis of the entities that create volume in the service sector and those operating in this sector, the analysis of the dynamics and trends of the development of the service sector in Uzbekistan.

Key words: national economy, economic-statistical analysis, service sector, types of services, development of the service sector, analysis of financial services, principle.

Аннотация: В данной статье представлен анализ роли сферы услуг в национальной экономике, анализ субъектов, создающих объём в сфере услуг и осуществляющих деятельность в этой сфере, анализ динамики и тенденций развития сферы услуг. сфера услуг в Узбекистане.

Ключевые слова: национальная экономика, экономико-статистический анализ, сфера услуг, виды услуг, развитие сферы услуг, анализ финансовых услуг, принцип.

KIRISH

Xizmat sohasining keng ko'lamligi nuqtai-nazaridan mazkur strategiyaning deyarli barcha ustuvor yo'nalishlaridagi chora-tadbirlarning ijrosi xizmatlar sohasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, pirovardida, bevosita yoki bilvosita uning rivojlanishiga olib keladi.

"O'zbekiston-2030 strategiyasi" doirasida belgilangan tadbirlarni amalga oshirish pirovardida, mamlakatimiz iqtisodiyotini xizmatlar sohasi bilan uzviy bog'liqlikda jadal rivojlantirish va diversifikatsiya qilishga erishiladi. Bir so'z bilan aytganda, "Halq manfaatlarini yo'lida xizmat qilish" tamoyili ostida har tomonlama rivojlantirishga zarur poaydevor bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi globallashuv jarayonlari, turli hil yangi chaqiriq va nomuvofiqliklar jahon, shu jumladan, mamlakatlar iqtisodiyotining transformatatsiyasi va diversifikatsiyasiga olib kelmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Ergashxodjayeva Sh.D., Yusupov M.A., Hakimov Z.A., Abduraxmanova M.M o'quv qo'llanmasida sanoat tovarlari va xizmatlarining ijtimoiy-iqtisodiy asoslari, mohiyati, tasnifi, maqsad va vaziflari bayon etilgan. Unda sanoat haridlari va xaridorlarning hulg-atvori, xoridor va sotuvchilarning o'zaro munosabatlari, sanoat bozorini segmentlash va pozitsiyalashtirish, yangi mahsulotni ishlab chiqish strategiyasi, sanoat tovarlari narxini shakllantirish strategiyasi, sanoat distributsiya strategiyasi, sanoat sotuvlarini boshqarish, xizmatlar sohasida kommunikatsiyalar va sanoat marketingida rejalashtirish masalalari keng yoritilgan. Shuningdek, xizmatlar sohasi va uning mohiyati, o'ziga xos xususiyatlari, servis sanoatida haridorlar risklari va haridorlar xulg-atvori, xizmatlar sohasida sifat va xizmat ko'rsatish standartlari, xizmatlarni taqdim etish jarayoni, servis xizmatlari mohiyati va ularni tasniflash, xizmatlarni taqsimlash kanallari, xizmatlar sohasi majmuida kommunikatsiya, xizmatlar sohasi korxonalarida ichki marketing hamda xizmatlar sohasida brend siyosati masalalariga katta e'tibor berilgan.

Skott Morrisonning ta'kidlashicha, Avstraliya iqtisodini "juda ko'nikib qolmasdan oldin" hukumat yordamidan "yo'l-yo'lakay olib tashlash" va "moliyaviy yordamlardan voz kechish" juda muhim deb ta'kidlaydi.

Bunga asosiy sabab xizmat ko'rsatish sohasida jadal rivojlanishdir. Chunki inson bor ekan unga moddiy va nomoddiy xizmatlar kerak. Xizmat ko'rsatishni biznes bilan chambarchas bog'liq deb biladi. O'z hukumatining kelgusi uch-besh yil ichida iqtisodiy o'sishni tiklash rejalarini haqida so'zlagan nutqida Morrison shunday dedi: "Biz o'z biznesimizga ushbu inqirozdan chiqish yo'lini topishga imkon berishimiz kerak. Bu esa biznesimizni tezlashtirishi mumkin bo'lgan narsalarga e'tibor qaratishni anglatadi" deb ta'kidlaydi.

Den Xertog daromad modeli va biznes hamkorlari bilan 4 o'lchovli modelni taqdim etadi. Ushbu 4 o'lchovli modelni "Zamonaviy xizmatlarning innovatsion asosi" maqolasida xizmat ko'rsatadigan mantiqni va zamonaviy ma'lumotlar va texnologiyaga asoslangan dunyoni ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi deb aytib o'tgan.

K.Xaksiver, B.Render, R.S.Rassel, R.G.Merdik "Upravleniya i organizatsiya v sferi uslug: teoriya i praktika" (Service management and Operation) Ushbu asarda servis iqtisodiyotining shakllanishi va rivojlanib borishi, xizmat ko'rsatish sohasida mehnatni ilmiy asosda tashkil etish va boshqarish tizimi, uning usuli va vositalari, xizmat.

F.O. O'roqovning "Mamlakatimiz iqtisodiyotida xizmatlar sohasining ahamiyati va uning rivojlanishi" nomli asarida "Iqtisodiy sohada xizmatlar sohasining o'sishi bozor sharoitidagi, ko'rsatilgan xizmatlar uchun to'lovni qabul qilish tezligi va material sarfining kamligi, bu qo'shilgan qiymatning oshishi va pirovardida yalpi ichki mahsulotning oshishiga olib keladigan muhim omillar bilan bog'liqdir".

O. Azimov va O. Tojiddinovlarning hammuallifligida "Xizmat ko'rsatish va servis sohasining rivoji aholining farovon hayoti ko'zgusi" nomli asarida "Iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish va tarkibiy o'zgartirish bo'yicha aniq yo'naltirilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish natijasida xizmat ko'rsatish sohasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushini oshirishga xizmat qiladi", deya aytib o'tgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ilmiy tadqiqot davomida analiz va sintez, analitik tahlil, qiyosiy tahlil usullaridan samarali foydalanilgan. Tadqiqotimizda qiyosiy tahlil, analitik tahlil yo'nalishlari orqali muammoni chuqurroq o'rganishga harakat qilingan. Muammoni yechimiga olib boruvchi strategik yo'nalishlar belgilangan. Tadqiqot obyekti sifatida xizmat ko'rsatish sohasida tanlab olindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Jahon iqtisodiyoti xizmatlarga tobora ko'proq bog'liq bo'lib bormoqda. Garchi eng rivojlangan davlatlar hanuzgacha "sanoatlashgan iqtisodiyot" deb atalsada, ularning barchasi xizmat ko'rsatish iqtisodiyotiga aylangan haqiqatdir. Bu esa, o'z navbatida, global iqtisodiyotning turli qismlari va alohida milliy iqtisodiyotlar o'rtasida mavjud bo'lgan muhim bog'liqliklarni yaqqol namoyon etadi. Demak xizmat ko'rsatish sohasi aholining barcha qatlamlarini qamrab oladi va jamiyatda sodir bo'layotgan deyarli barcha ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga ta'sir qiladi, bu esa, o'z navbatida, masalaning dolzarbligi va ahamiyatini namoyon etadi. Buni mamlakatlarning iqtisodiyoti tarkibida ham ko'rish mumkin, ya'ni xizmat ko'rsatish sohasi mamlakatlar yalpi ichki mahsulotning asosiy manbai hisoblanadi. Shu bilan birga, xizmatlarning yalpi ichki mahsulotdagi ulushidan kelib chiqib, mamlakatning iqtisodiy tuzilishi va rivojlanishidagi farqlarni tahlil qilish mumkin. Demak, xizmatlar sohasini rivojlantirish orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish mumkin.

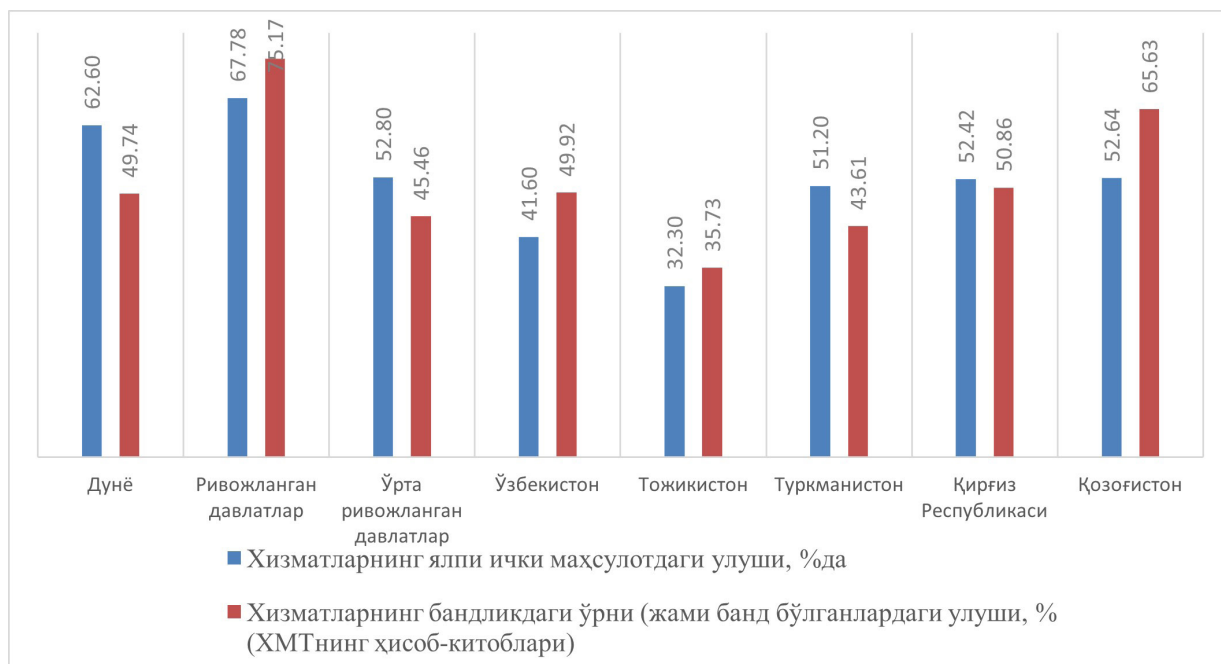
Jahon bankining 2022-yil hisobotiga ko'ra dunyo bo'yicha xizmatlarda qo'shilgan qiymatning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi o'rtacha 62,6 %ga, bandlikdagi o'rni (jami band bo'lganlardagi ulushi) esa 49,7 %ga baho-moqda¹. Jumladan, Jahon bankining "World development indicators" axborot tizimida keltirilgan ma'lumotlar asosida quyidagi 1-rasmda, jahonda xizmatlar sohasining yalpi ichki mahsulotni shakllantirishdagi roli va bandlikni ta'minlashdagi o'rnini ko'rishimiz mumkin.

Ko'rishimiz mumkinki, rivojlangan davlatlarda xizmatlarning yalpi ichki mahsulotidagi ulushi (67,8 %) o'rta rivojlangan (52,8 %) davlatlardan yuqori. Xizmatlarning bandlikdagi, ya'ni jami band bo'lganlardagi ulushi ham mos ravishda 75,2 % va 45,5 %ni tashkil etmoqda.

Bundan tashqari, mintaqalar bo'yicha raqamlarni tahlil qilsak, yuqori ulushlar Yevropa ittifoqi mintaqasiga to'g'ri kelib, xizmatlarning yalpi ichki mahsulotidagi ulushi 64,7 %ni, bandlikdagi, ya'ni jami band bo'lganlardagi ulushi 71,5 %ni tashkil etmoqda. Yevropa va Markaziy Osiyo (rivojlangan davlatlardan tashqari) mintaqasida mos ravishda 63,4 % va 68,1 %ga, Sharqiy Osiyo va Tinch okeani mintaqasida nisbatan past ko'rsatkichlar, ya'ni mos ravishda 56,6 % va 48,6 %ga to'g'ri kelmoqda.

Markaziy Osiyo davlatlari kesimida solishtirilganda, yetakchilik Qozog'iston Respublikasiga tegishlidir. Xususan, Qozog'iston Respublikasida xizmatlarning yalpi ichki mahsulotidagi ulushi 52,6 %ni, bandlikdagi, ya'ni jami band bo'lganlardagi ulushi 65,6 %ni tashkil etmoqda.

¹ Jahon banki hisoboti: World Development Report 2022: Finance for an Equitable Recovery // <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2022>.

1-rasm: Xizmatlarning yalpi ichki mahsulot va jami band bo'lganlardagi ulushi (2022-yil yakunlari, %da)²

Keyingi o'rinlarda Qirg'iz Respublikasi mos ravishda 52,4 % va 50,9 % bilan ikkinchi o'rinni egallamoqda. Turkmaniston esa xizmatlarning yalpi ichki mahsulotidagi ulushi bo'yicha (51,2 %) uchinchi, bandlikdagi, ya'ni jami band bo'lganlardagi ulushi bo'yicha esa (43,6 %) to'rtinchi o'rinni egallamoqda.

O'zbekiston Respublikasi xizmatlarning yalpi ichki mahsulotidagi ulushi bo'yicha to'rtinchi (41,6 %) va bandlikdagi, ya'ni jami band bo'lganlardagi ulushi bo'yicha (49,9 %) uchinchi o'rinda. So'nggi o'rinlarda Tojikiston Respublikasi bo'lib, xizmatlarning yalpi ichki mahsulot va jami band bo'lganlardagi ulushi mos ravishda 32,3 % va 35,7 % ni tashkil etmoqda.

O'z navbatida, xizmatlar sohasi nafaqat yalpi ichki mahsulot va bandlik ko'rsatkichlariga, balki, iqtisodiyotning qolgan barcha tarmoqlariga ham bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Chunki, qaysi sohani ko'rmaylik, hoh u sanoat bo'lsin, hoh qishloq xo'jaligi, savdo-sotiq, qurilish, ta'lim, sog'liqni saqlash, turizm va boshqalar, ularning barqaror faoliyatida xizmatlar o'rni beqiyos.

Ayrim rivojlangan va rivojlanishning o'rta darajasidan yuqori bo'lgan davlatlar bilan O'zbekiston Respublikasining yalpi ichki mahsulotidagi tarmoqlarning ulushini solishtirib ko'rsak (1-jadval).

1-jadval: Bir guruh davlatlar bo'yicha yalpi ichki mahsulotidagi tarmoqlarning ulushi (%da)³

	Qishloq xo'jaligi			Sanoat			Xizmatlar		
	2002	2012	2022	2002	2012	2022	2002	2012	2022
Rivojlangan davlatlar									
AQSH	1,0	1,1	1,0	20,6	19,2	20,1	74,9	76,2	77,6
Buyuk Britaniya	0,9	0,6	0,8	21,3	18,3	16,7	67,8	70,4	72,2
Germaniya	0,9	0,9	0,9	26,4	27,3	26,7	63,1	61,7	62,7
Fransiya	2,0	1,6	1,9	20,6	17,9	16,8	67,4	70,3	70,7
Italiya	2,4	2,0	1,8	24,0	21,3	23,8	63,7	66,4	64,3
Yaponiya	1,4	1,1	0,9	30,2	26,6	26,2	68,3	71,7	69,9
Shvetsiya	1,9	1,5	1,5	25,6	23,0	24,0	61,2	64,2	63,6
Rivojlanishi o'rta darajadan yuqori bo'lgan davlatlar									
Livan	5,7	3,8	1,4	19,1	15,5	6,8	60,2	73,0	94,1
Qozog'iston	8,0	4,3	5,4	35,8	36,3	35,0	50,5	51,4	52,6
O'zbekiston	34,5	32,6	24,9	22,2	23,0	33,5	37,9	39,4	41,6

² Jahon bankining axborot tizimi: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.

³ Jahon bankining axborot tizimi: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.

Ko'rish mumkinki, mintaqalar bo'yicha yetakchilik iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti mintaqasiga to'g'ri kelib, xizmatlar sohasida qo'shilgan qiymatning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 70,1 %ni, Yevropa hududida esa bu ko'rsatkich 64,8 %ni tashkil etmoqda. Rivojlanish darajasidan kelib chiqib tahlil qiladigan bo'lsak, rivojlanishning o'rta darajasidan yuqori bo'lgan davlatlar guruhida bu ko'rsatkich 53,4 %ga, o'rta rivojlanish darajasida bo'lgan davlatlar guruhida 52,4 %ga va rivojlanishi ortda qolayotgan davlatlar guruhida 34,4 %ga to'g'ri kelmoqda. Umuman olganda, davlatlar kesimida Livan 94,1 % bilan yetakchilik qilmoqda. Luksemburg 80,4 % bilan top o'ntalikni yakunlamoqda. Amerika Qo'shma Shtatlari 77,6 % bilan 16-o'rinni, Buyuk Britaniya 72,2 % bilan 26-o'rinni, Singapur 70,8 % bilan 28-o'rinni, Yaponiya 69,9 % bilan 31-o'rinni, MDH davlatlari orasida Ukraina 60,8 % bilan 71-o'rinni, Gruziya 59,6 % bilan 76-o'rinni, Qozog'iston 52,6 % bilan 117-o'rinni, Qirg'iz Respublikasi 52,4 % bilan 120-o'rinni, O'zbekiston esa 41,6 % bilan 170-o'rinni egallamoqda. Bu esa, ko'rsatkichlar davlatlarning rivojlanish darajasi bilan ularning yalpi hududiy mahsulotidagi xizmatlarning ulushi o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi.

Demak, xizmatlarning rivojlanishi va yalpi hududiy mahsulotidagi ulushining ortib borishi davlatning taraqqiyot darajasini ham ifodalab beradi. O'z navbatida, xizmatlar sohasiga chambarchas ravishda sanoat tarmog'i ham nisbatan barqaror rivojlanish tendensiyalarini saqlab qolmoqda. Demak, xizmatlar sohasining rivojlanib borishi, boshqa sohalarga ham muayyan darajada o'z ta'sirini ko'rsatib boradi.

Yuqoridagilar, fikrimizni tasdiqlaydi va dissertatsiya ishining dolzarbligini belgilab beradi. Shu o'rinda, uzoq vaqt davomida xizmat ko'rsatish sohasi dunyo iqtisodichilarida katta qiziqish uyg'otmadi va faqat so'nggi o'n yilliklarda yuzaga kelgan turli xil ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar va yangilanishlar davrida ularning e'tiborini jalb qila boshladi. Asosiy e'tiborni esa, iqtisodiy rivojlanish bilan chambarchas bog'liq bo'lgani holda, uning u yoki bu voqe'likka ta'sirining to'la o'rganilmanligi bo'ldi.

Umuman olganda, xizmatlar sohasi bo'yicha ko'plab xorijiy va milliy olimlar ilmiy izlanishlar olib borishgan. Xususan, tovar va xizmatlar bozorining o'ziga xos xususiyatlari va dastlabki qirralari A. Smit, D. Rikardo, J.B.Sey, K.Marks va boshqa iqtisodchi olimlar tomonidan o'rganilgan.

J.B. Sey bozor muvozanatini ta'minlashda asosiy e'tiborni tovarni ayirboshlash masalalariga qaratgan. O'z navbatida, "bozor"ga birinchi ta'rifni A.Smit bergan. Chunki, bu tushuncha tovar va xizmatlar bozorining ilk ko'rinishi sifatida paydo bo'lgan. Ya'ni, bu "oldi-sotdi jarayoni shakli" bo'lib, boshqa ta'riflar shuning to'g'ri va asosli ekanligini isbotlagan. Bozorlar tovar va xizmatlar bozorining haqiqiy asosini tashkil etib, keyinchalik ularning klassik turlari shakllana boshlagan.

K.Marks va F.Engels o'z ishlarida xizmatlarga quyidagicha ta'rif berishgan: "xizmatlar – fuqarolarga, ularning nomoddiy ehtiyojlarini qondirish, masalan, ishchanligi va ruhiy sog'ligini saqlab turish uchun amalga oshiriladi".

Z.I. Belikina, D. Bell, T.D. Burmenko, F. Kotler, K. Lavlok, Ye.A. Razomasova, O.N. Balayeva, L. Demidova, B.A. Rayzberg kabi xorijiy iqtisodchi olimlarning tadqiqotlari xizmatlarning terminologik asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Shu o'rinda, ularning aksariyati "xizmat" tushunchasini ushbu faoliyat turiga xos bo'lgan maxsus xususiyatlar yordamida ko'rib chiqadilar.

Katta Iqtisodiy Ensiklopediyada xizmatlarni "moddiy shaklga ega bo'lmagan, iste'mol qiymati, mehnatning moddiy mahsulotidan farqli o'laroq, amaldagi mehnatning foydali samarasida bo'lgan o'ziga xos mehnat mahsuloti", deb keltirib o'tiladi.

B.A. Rayzberg tahririyati ostida tayyorlangan yana bir ijtimoiy-iqtisodiy lug'atda "xizmatlar" narsa shaklida emas, balki faoliyat shaklida taqdim etiladigan imtiyozlar sifatida baholanadi.

Bu masalani o'rganishga mamlakatimiz olimlari ham katta hissa qo'shmoqdalar. Masalan, Z.G.Qudratov o'z asarlarida xizmat ko'rsatish sohasining mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlashga qo'shayotgan munosib hissasini asoslagan va xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish zaxiralarni aniqlab bergan.

D.M. Karimovanning tadqiqotlarida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish va uni tartibga solish, shu - ningdek, barqaror rivojlanish va eksport salohiyatini oshirishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash masalalarini batafsil o'rganilgan.

Aholi ehtiyojlarini qondirishda tovar va xizmatlar bozorlarining o'ziga hos o'rnini inobatga olgan holda, mazkur masala aholining moddiy farovonligini ta'minlash bilan bog'liq bo'lganligi uchun, har bir mamlakatda bunday ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni kengroq o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki, iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi tovar va xizmatlar bozorining shakllanishiga, bu bozorning taraqqiyot ettirishda turli yondashuv va qarashlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Professor Sh. Shodmonovning fikricha, obyektiga ko'ra sotiladigan va sotib olinadigan tovarlar va xizmat turlari bo'yicha quyidagilarga bo'linadi:

- iste'mol tovarlari va xizmatlar bozori;
- ishlab chiqarish vositalari bozori;

- ishchi kuchi (resurslar) bozori;
- valyuta bozorlari va fond birjalari;
- ilmiy-texnika kashfiyoti va innovatsion ishlanmalar bozori (intellektual salohiyat bozori).

Boshqa mualliflarning fikricha, xizmatlar sohasining o'ziga hosligi bo'lib, o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha klassik turdagi erkin bozor, egiluvchanlik, kon'yunkturalik, bo'g'inlashtirilgan va mahalliy joylarga bog'langan kabi xususiyatlarga ega bo'lgan bozorlarga farqlanadi.

Biroq, bozorlarning faoliyatiga qarab, ularni boshqacha shaklda ham guruhlash, ya'ni, ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonida tovarning ishlatilish hususiyatiga ko'ra, quyidagi guruhlarga bo'linishi mumkin:

- a) ishlab chiqarish vositalari bozorlari;
- b) xalq iste'moli mollari bozorlari;
- d) xizmatlar bozori;
- e) uy-joy bozori va h.k.

Xizmatlar sohasining jadal rivojlanishining asosiy bosqichi, qo'l mehnatidan voz kechib ommaviy ravishda avtomatlashtirish jarayoniga o'tish davri bilan mos keladi. O'z navbatida, xizmatlar sektorining rivojlanganlik darajasi sanoatlashtirishdan keyingi bosqichdagi iqtisodiyotning shakllanganligidan dalolat beradi.

Jahon iqtisodiyotida xizmatlar sohasining faol rivojlanishi qator omillar ta'siri bilan bevosita bog'liq bo'lib, ularning asoslari sifatida quyidagilarni keltirib o'tishimiz mumkin:

- iste'mol doirasining kengayishi va murakkablashishi;
- ilmiy-texnikaviy taraqqiyot;
- iqtisodiy omillarning ta'siri;
- turli xizmat turlariga ehtiyojning ortishi;
- ijtimoiy-demografik omillarning ta'siri;
- bozor infratuzilmasining rivojlanishi;
- iste'molchilar va ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi munosabatlarning takomillashishi;
- raqamli iqtisodiyotning hayotimizga kirib kelishi va b.

Xizmat ko'rsatish tasnifi xususida fikr yuritilganda, shuni alohida ta'kidlash joizki, xizmatlar sohasining rivojlanganlik darajasiga ko'ra turli mamlakat va mintaqalarda xizmatlar turi va ularning tasniflagichlari son, sifat va tarkib jihatidan farq qiladi.

Shu bois, xizmatlarning xalqaro savdosini boshqarish va tartibga solish maqsadida Xalqaro Valyuta Jamg'armasi ularni ikki guruhga ajratadi⁴:

1. Oldi-sotdi qilinadigan xizmatlar.
2. Oldi-sotdi qilinmaydigan xizmatlar.

Shu o'rinda, xizmat ko'rsatish sifatiga ta'rif berishda iste'molchilarning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy ehtiyojlarini ham qondirishga e'tibor qaratish lozim. Agar ushbu nazariy xulosadan kelib chiqadigan bo'lsak, xizmat sifatiga quyidagicha ta'rif berish mumkin: xizmat sifati deganda kam xarajatlar bilan tegishli darajada moddiy va ma'naviy jihatdan naf keltiradigan, jamiyatning (odamlar, korxonalar va davlatning) xizmatlarga bo'lgan ehtiyojini to'laigicha yuqori saviyada qondirishga qaratilgan nuqsonsiz xizmatlar majmuasi tushuniladi.

Ushbu ta'rifda xizmat sifatini to'liq ifoda etish uchun tegishli jihatlar o'z o'rnini topgan. Bular quyidagilarda namoyon bo'ladi: birinchidan, mazkur ta'rifda xizmatning iste'molchilari o'z ifodasini topgan bo'lsa, ikkinchidan, xizmatlarga bo'lgan ehtiyojning to'laigicha yuqori saviyada qondirilishi lozimligi e'tirof etilgan. Uchinchidan, har qanday xizmat kam xarajatlar bilan amalga oshirilsa ushbu xizmatni taqdim etuvchi uchun samarali bo'ladi, ya'ni xarajatlar kamayadi, qo'shilgan qiymat oshishi mumkin, va eng avvalo, raqobatbardoshlik oshadi. Shu tufayli mazkur ta'rifda kam xarajatlar bilan tegishli darajada naf keltiradigan xususiyatlar majmuasi ham o'z

4 <https://www.imf.org/external/np/sta/itserv/methdev.htm>.

ifodasini topgan. Eng muhimi, “xizmat sifati” deganda nuqsonsiz xizmat tushuniladi. Ko‘rinib turibdiki, xizmat sifatiga berilgan mazkur ta’rif barcha jihatlarni qamrab olgan.

Ta’kidlash lozimki, xizmat ko‘rsatish sohasi odamlar hayotini yaxshilashga qaratilgan, bu esa benihoya keng qamrovli, tarmoqlari va ko‘lami juda keng jarayon. Ushbu soha odamlarga munosib sharoit yaratib berish bilan birga mamlakat yalpi ichki mahsulotida ham o‘zining sezilarli o‘rniga ega bo‘lib bormoqda. Aynan shuning uchun ham, hozirgi kunda iqtisodiyotni rivojlantirish muammolarini hal etishda tovar va xizmatlar bozori alohida o‘rin tutmoqda.

Tovar va xizmatlar bozori, ularning samarali faoliyat ko‘rsatishi, bir tomondan iste’molchilar, ya’ni aholi turmush darajasi va sifatini oshirishning muhim vositasi bo‘lsa, ikkinchi tomondan ushbu tovar va xizmatlarni ishlab chiqaruvchi subyektlarning doimiy, uzluksiz faoliyat yuritishi, kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni amalga oshirish uchun barcha zarur sharoitlarni yaratib beradi.

Xizmatlar bozorining farqlanadigan asosiy jihatlari quyidagilar:

- 1) xizmatlarni joylashtirishning qulayligi va osonligi;
- 2) rivojlangan bozor talablariga javob berishi va alohida yangi turdagi xizmat yo‘nalishlarini rivojlanib boshishi;
- 3) taraqqiyot va xizmatlarga bo‘lgan e’tiborning kengayishi;
- 4) aholi guruhlarining o‘zgarishlarga tez moslashuvchanligi;
- 5) yuqori foyda olish imkoniyati.

Xizmatlar sektori xalqaro va milliy miqyosda qo‘llaniladigan turli tasniflarga guruhlangan ko‘plab faoliyat turlarini o‘z ichiga oladi. Xususan, Jahon savdo tashkiloti klassifikatsiyasiga ko‘ra 150 dan ziyod xizmat turlari 12 sektorga ajratiladi. Bular: ishbilarmonlik xizmatlari; aloqa xizmatlari; qurilish va unga bog‘liq muhandislik xizmatlar; tarqatish xizmatlari; ta’lim xizmatlari; atrof-muhitni himoya qilish bilan bog‘liq xizmatlar; moliyaviy xizmatlar; sog‘liqni saqlab ijtimoiy xizmatlar; turistik va u bilan bog‘liq xizmatlar; dam olish, madaniy va sport tadbirlarini tashkil etish xizmatlari; transport xizmatlari; ro‘yxatga kiritilmagan boshqa xizmatlar.

Bu kabi boshqa xalqaro klassifikatsiyalarni ham keltirib o‘tish mumkin, shu bilan birga, mamlakatlarning ham tashkiliy va boshqa o‘ziga hos jihatlardan kelib chiqib toifalashlarda farqlar kuzatilishi mumkin.

O‘zbekistonda ham xizmatlar sohasi rivojiga alohida e’tibor qaratilib, mamlakatning rivojlanish dasturlari, shuningdek, soha va yo‘nalishlarni rivojlantirish bo‘yicha maqsadli dasturlarda ham xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish masalalariga alohida yondashilgan, mazkur dasturlardan kelib chiqib, tasniflash, xizmatlarning statistik hisobini yuritish bo‘yicha milliy-uslubiy amaliyot yo‘lga qo‘yilgan.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-maydagi PQ-1754-sonli “2012–2016-yillarda O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish dasturi to‘g‘risida”gi va 2013-yil 17-apreldagi “2012–2016-yillarda qishloq joylarida xizmat ko‘rsatish va servis sohasini jadal rivojlantirish yuzasidan qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-1957-sonli qarorlari mamlakatimizda xizmat ko‘rsatish sohasining yanada rivojlanishiga keng imkoniyatlar yaratib bergan.

Ma’lumki, xizmatlar sohasining rivojlanishida kichik biznesning hissasi ortishi servis va xizmatlar sohasi tarmoqlari rivojida muhim omillardan biriga aylandi. Bu sohada kichik korxonalar va mikrofirmalar uchun kreditlash va imtiyozli soliqqa tortish biznesni rivojlantirish va xizmatlarni kengaytirish uchun rag‘bat bo‘ldi. Yalpi ichki mahsulot tarkibida tadbirkorlikning ijobiy va yuqori bo‘lishi avvalo, tadbirkorlik faoliyati orqali tovar va xizmatlar bozorining yanada faollashayotganligi, uning talab va taklif asosida tartibda solinishi hamda bozor mexanizmining yaxshi tuzilganligidir.

Shuningdek, kichik biznes va tadbirkorlik sohasining yetakchi o‘rinni egallashining asosiy sababi kasanachilik aloqalarining yaxshi rivojlanib borayotganligi, fermer va dehqon xo‘jaliklarining barqaror rivojlanayotganligi kabilardan iborat. Demak, yalpi ichki mahsulot tarkibida tadbirkorlikning ulushi qanchalik yuqori bo‘lsa, tovar va xizmatlar bozori faoliyatining rivojlanishiga shunchalik ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekistonda tadbirkorlik shakllari bo‘lgan xo‘jalik yurituvchi subyektlar tovar va xizmatlar bozorida o‘ziga xos o‘rinni egallab, chakana savdo aylanish hajmidagi hissasi yuqori salmoqqa egaligi bilan ajralib turadi.

Demak, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmog‘i, respublika iqtisodiyotining yuqori ijtimoiy ahamiyatga ega muhim manbalaridan biridir. Shuning uchun kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish O‘zbekistonda davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Buni raqamlarda ham ko‘rishimiz mumkin, masalan, xizmatlar sohasida kichik biznesning ulushi bugungi kunga kelib 49,4 %ni tashkil etmoqda⁵.

5 Statistika agentligi ma’lumotlari: <https://stat.uz/uz/>

2-rasm: Hududlarning mamlakat xizmatlar hajmini shakllantirishdagi o'ri (2023-yil yakunlari, jamiga nisbatan %da)⁶

Fikrimizcha, bu boradagi yutuqlar bilan birga bir qator kamchiliklar ham uchraydi, masalan nafaqat respublika, balki hududlar kesimida ham xizmat sohasining rivojlanish darajasida keskin tafovutlar kuzatiladi. Bunday tafovutlarni yuqoridagi 2-rasmda ham ko'rishimiz mumkin. Asosiy ulush Toshkent shahri hissasiga to'g'ri kelganligi (41,1 %) sababli boshqa hududlarning ulushi aks ettirilgan.

Shuningdek, aholiga turli-tuman xizmatlar ko'rsatish qishloq joylarida yaxshi yo'lga qo'yilmagan, demak mavjud imkoniyatlardan xali-xanuz to'la-to'kis foydalanilmagan. Qishloq aholisining tovarlar bilan ta'minlanish darajasi ham shahar aholisiga nisbatan ancha past. Bu esa kelajakda nafaqat shaharlarda, balki qishloq joylarida ham tovar va xizmatlar bozorini rivojlantirish samaradorligini oshirishni taqozo etadi.

Xizmatlar sohasidagi mazkur nomutanosibliklarni, ayniqsa shahar va qishloq joylarida bartaraf etish, barcha hududlarda barqaror rivojlanishni rag'batlantirish va jadallashtirish, shu asosda mamlakat iqtisodiyotining taraqqiyotida xizmat ko'rsatish sohasining o'ri va ahamiyatini oshirish maqsadida 2012–2016-yillarda O'zbekiston Respublikasida xizmatlar sohasini rivojlantirish dasturi qabul qilingan.

Mazkur dastur o'n uch turdagi: aloqa va axborotlashtirish, kompyuterda dasturlashtirish, moliya, transport, qurilish, texnologik uskunalar va qishloq xo'jaligi texnikasini ta'mirlash, texnik xizmat ko'rsatish, savdo va umumiy ovqatlanish, ta'lim va sog'liqni saqlash, turizm hamda maishiy xizmatlarni ustuvor yo'naltirishga qaratilgan.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 21-dekabrda "2017–2019-yillarda to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari dasturi to'g'risida"gi qarori sohada yangi imkoniyatlar eshigini ochib berdi.

Mazkur dasturda 2020-yilga qadar yurtimizda yetishtirilgan paxta tolasini to'liq qayta ishlash, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish va eksport salohiyatini 2,7 barobardan ko'proqqa oshirish hamda ichki va tashqi bozorga yetkazib berish nazarda tutilgan. Bu esa, yengil sanoat tarmog'ining yangi raqobatbardosh qiyofasini yaratish va jahon savdo maydonlariga ishonchli kirib borish kafolatlarini ta'minlab bergan.

Tahlillarga ko'ra, mazkur dasturni hayotga joriy etilishi natijasida 2019-yilda ip-kalava eksporti (jami eksportda) 5,4 % bo'lgan bo'lsa, 2022-yil yakuni bilan 7,5 %ni tashkil etmoqda. Demak, yarim tayyor va tayyor, yuqori qiymatli mahsulotlarni eksport qilish masalasiga ustuvor vazifa sifatida qaralgan. Shuningdek, tayyor mahsulotlar ulushi umumiy ishlab chiqarishning 47 %ni tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilda 65,5 %ga, eksport tarkibidagi ulushini esa 41 %dan 70 %gacha yetganini ko'rishimiz mumkin⁷.

Bu borada yana bir muammoga e'tibor qaratmoqchimiz. Xizmatlar ko'rsatish sohasida aholining ish bilan bandligini ta'minlash, ayniqsa kasanachilikni rivojlantirish hisobiga mehnatga layoqatli qatlamning samarali bandligini ta'minlash masalalari.

Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Yurtimizda yiliga 1,5 million odamni ishga joylashtirishga ehtiyoj bo'lsa-da, o'tgan yili Bandlikka ko'maklashish markazlari atigi 248 ming kishini yoki 16,5 foizini ishga joylashtirgan. Buning asosiy sabablari ish faoliyatidagi eskirgan shakl va usullar hamda bandlik muammolarini hal etishdagi rasmiyatchilik bilan bog'liq. Ayniqsa, kasb-hunar kollejlari

⁶ Statistika agentligi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi: <https://stat.uz/uz/>

⁷ Statistika agentligi ma'lumotlari: <https://stat.uz/uz/>

bitiruvchilarini ishga joylashtirish bo'yicha uch tomonlama shartnomalarni amalga oshirish borasida ko'plab qo'shib yozish holatlari bartaraf etilmagan".

Bundan tashqari, sohaning dolzarbligidan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti tomonidan 2017-yil 7-fevralda qabul qilingan "2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da ham mazkur sohani rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Ya'ni, Harakatlar strategiyasining "Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlari" nomli uchinchi yo'nalishida xizmat ko'rsatish sohasini jadal rivojlantirish, yalpi ichki mahsulotni shakllantirishda xizmatlarning o'rni va ulushini oshirish, ko'rsatilayotgan xizmatlar tarkibini, eng avvalo, ularning zamonaviy yuqori texnologik turlari hisobiga tubdan o'zgartirish eng muhim vazifalar sifatida belgilangan.

Undagi, "Har bir insonga o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun munosib sharoitlarni yaratish", deb nomlangan birinchi yo'nalish va "Barqaror iqtisodiy o'sish orqali aholi farovonligini ta'minlash" deb nomlangan ikkinchi yo'nalishdagi deyarli barcha islohotlar, shuningdek, qolgan uchta yo'nalishlarda ham muayyan faoliyat natijalari bevosita xizmatlar sohasini rivojlantirishga turtki bo'lib xizmat qiladi, ya'ni bu yo'nalishlardagi islohotlar xizmatlar sohasi bilan bog'liqlikda rivojlanib boradi.

Yuqoridagilarning barchasi, ushbu maqola mavzusi dolzarbligini yana bir bor asoslantiradi. Shak-shubhasiz, "O'zbekiston–2030 strategiyasi" doirasida belgilangan tadbirlarni amalga oshirish pirovardida, mamlakatimiz iqtisodiyotini xizmatlar sohasi bilan uzviy bog'liqlikda jadal rivojlantirish va diversifikatsiya qilishga erishiladi. Bir so'z bilan aytganda, "Halq manfaatlari yo'lida xizmat qilish" tamoyili ostida har tomonlama rivojlantirishga zarur poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-il 11-sentyabrdagi "“O'zbekiston–2030” strategiyasi to'g'risida”gi PF-158-son Farmoni // <https://lex.uz/docs/6600413>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 maydagi "2012–2016-yillarda O'zbekiston Respublikasida xizmatlar sohasini rivojlantirish dasturi to'g'risida”gi PQ-1754-son qarori // <https://lex.uz/docs/2011220>.
3. Jahon savdo va rivojlanish tashkilotining (YUNKTAD) 2021-yil uchun global sharhi // <https://etradeforall.org>.
4. Бегалов Б.А., Мамадалиев О.Т. Реформы в сфере статистики, результаты и перспективы развития, Статистика и Экономика. Научно-практический экспертный журнал. Москва, 2021; 18(1):4-13. <https://doi.org/10.21686/2500-3925-2021-1-4-13>.
5. Маркс К. Теория прибавочной стоимости, ч. 1, К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., изд. 2-е, т. 26, ч. 1, М., 1962, с.410.
6. Mamadaliyev O.T. "Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayon-larining statistik tadqiqi (Namangan viloyati misolida)" mavzusidagi iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi, Toshkent, 2023. 30-42 b.
7. Xusanov, M.C. (2024). Milliy iqtisodiyotda xizmatlar sohasi rolining iqtisodiy-statistik tahlil qilish. Economics and Innovative Technologies, 12(2), 209-221.
8. Xusanov, M.C. (2024). Mamlakat iqtisodiyotida sog'liqni saqlash xizmatlari rolining iqtisodiy-statistik tahlil qilish. Akademicheskiye issledovaniya v sovremennoy nauke, 3(12), 117-121.

IQTISODIY O'SISH TUSHUNCHASI VA UNING RIVOJLANISH TARIXI

Maksudov Avazbek Ulug'bek o'g'li

PhD, O'zbekiston Respublikasi bank-moliya akademiyasi tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada iqtisodiy o'sish konsepsiyasi va uning antik davrdan hozirgi davrgacha bo'lgan evolyutsiyasini o'rganishga bag'ishlangan. Iqtisodiy o'sish – bu iqtisodiyotda tovar va xizmatlarning real ishlab chiqarish hajmini oshirish jarayoni, real YalM yoki YalMning foiz o'zgarishi bilan o'lchanishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy o'sish, real YalM, real YalM, antik davr, Platon, Aristotel, Qishloq xo'jaligi, savdo, urbanizatsiya, texnologik innovatsiyalar.

Abstract: The article is devoted to the study of the concept of economic growth and its evolution from antiquity to the present. Economic growth is thought to be the process of increasing real output of goods and services in an economy, measured by real GDP or percentage change in GDP.

Key words: economic growth, real GDP, real GDP, antiquity, Plato, Aristotle, Agriculture, trade, urbanization, technological innovation.

Аннотация: Статья посвящена исследованию понятия экономического роста и его эволюции от древности до современности. Считается, что экономический рост – это процесс увеличения реального производства товаров и услуг в экономике, измеряемый реальным ВВП или процентным изменением ВВП.

Ключевые слова: экономический рост, реальный ВВП, реальный ВВП, античность, Платон, Аристотель, Сельское хозяйство, торговля, урбанизация, технологические инновации.

KIRISH

Zamonaviy davrda, raqamli texnologiyalar, barqaror rivojlanish va demografik o'zgarishlar taqdim etayotgan muammolar va imkoniyatlarga javob berish uchun iqtisodiy o'sish tadqiqotlari o'zgarib bormoqda. Zamonaviy olimlar raqamlashtirish, ekologik barqarorlik va ijtimoiy omillarning iqtisodiy ko'rsatkichlarga ko'p qirrali ta'sirlarini o'rganmoqdalar, o'sishni rag'batlantirish uchun mutanosib va integratsiyalangan yondashuvlarni qo'llab-quvvatlamodalar.

Ushbu maqola iqtisodiy o'sish tafakkurining tarixiy va nazariy rivojlanishini sintez qilish, muhim hissalarini va davom etayotgan munozaralarni ta'kidlashga qaratilgan. Iqtisodiy o'sish nazariyasining o'tmishi va hozirgi holatini o'rganish orqali biz iqtisodiy farovonlikni oshiruvchi kuchlarni chuqurroq tushunishga va kelajakdagi siyosat va amaliyot uchun zarur bo'lgan xulosalarni chiqarishga intilamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Antik davrda iqtisodiy o'sishga yordam bergan qishloq xo'jaligi, savdo, urbanizatsiya, texnologik innovatsiyalar, siyosiy barqarorlik va xalqaro munosabatlar kabi omillarga alohida e'tibor qaratilgan. XVIII-asrga o'tib, muallif Adam Smit va Tomas Maltusning hissalarini ta'kidlaydi, ularning faoliyati iqtisodiy o'sishni tizimli o'rganishga asos solgan. Smitning erkin bozor va mehnat taqsimotining roli haqidagi qarashlari o'sishning demografik chegaralari haqidagi Maltusning pessimistik g'oyalariga ziddir.

Maqolada, shuningdek, XIX-XX-asrlarda iqtisodiy o'sish nazariyasining rivojlanishi ko'rib chiqilib, Jon Styuart Mill, Devid Rikardo, Alfred Marshall, Robert Solou va Jozef Shumpeterlarning faoliyatiga e'tibor qaratiladi. Neoklassik nazariyaga, Kobb-Duglas modeliga va institutsional iqtisodga alohida e'tibor qaratiladi, kapital, innovatsiyalar, texnologik taraqqiyot va institutsional omillarning iqtisodiy o'sishga ta'sirini o'rganadi.

Maqolada keltirilgan zamonaviy tadqiqotlar raqamli texnologiyalar, barqaror rivojlanish va demografik o'zgarishlarning iqtisodiy o'sishni ta'minlashdagi rolini ta'kidlaydi. Raqamlashtirish, ekologik va ijtimoiy jihlatlar,

shuningdek, institutsional omillarning iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini baholash bo'yicha yangi yondashuvlar o'rganilmoqda. Muallif iqtisodiy o'sish sohasidagi so'nggi yutuqlarni umumlashtirib, uni o'rganish va amalga oshirishda mutanosib va kompleks yondashuv zarurligini qayd etadi.

Iqtisodiy o'sish iqtisodiyot sohasida eng muhim mavzulardan biri bo'lib, jamiyatlarning turmush darajasini va umumiy farovonligini oshirishga bo'lgan intilishlarini aks ettiradi.

Antik davr iqtisodiy tafakkurning asoslarini yaratdi, Platon va Aristotel kabi shaxslar adolat, boylik taqsimoti va jamiyat farovonligini oshirish omillari haqida mulohaza yuritishdi. Ushbu dastlabki tushunchalar iqtisodiy hodisalarni keyinchalik tizimli tahlil qilishga asos soldi. Tarix davomida, XVIII-asr muhim davr bo'lib, klassik iqtisodiyotning paydo bo'lishi bilan ajralib turadi. Adam Smit va Tomas Maltus kabi faylasuflar iqtisodiy tizimlarning dinamikasi, bozorlarning roli va aholi o'sishining cheklovlari haqida inqilobiy g'oyalarni taqdim etdilar.

XIX-XX-asrlarda iqtisodiy o'sish nazariyasi sezilarli darajada rivojlandi. Jon Styuart Mill, Devid Rikardo, Alfred Marshall, Robert Solou va Jozef Shumpeter kabi iqtisodchilar ilgari surilgan g'oyalarga yangiliklar qo'shishdi, yangi o'zgaruvchilar va analitik ramkalarni kiritishdi. Neoklassik o'sish nazariyasining rivojlanishi, Kobb-Duglas ishlab chiqarish funksiyasi va institutsional iqtisodiyot iqtisodiy kengayish mexanizmlarini chuqurroq tushurishga yordam berdi, kapital to'planishi, texnologik innovatsiyalar va institutsional tuzilmalarning ahamiyatini ta'kidladi.

Iqtisodiy o'sish tushunchasi va uning rivojlanish tarixi bo'yicha adabiyotlarni o'rganish quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi: iqtisodiy o'sishning nazariy asoslari, tarixiy rivojlanish, klassik va neoklassik iqtisodiy maktablarning hissasi, shuningdek, zamonaviy yondashuvlar va tadqiqotlar.

Iqtisodiy o'sish nazariyalari bo'yicha eng muhim ishlardan biri Adam Smitning "Xalqlar boyligi" (1776) asaridir. Smit iqtisodiy o'sishning asosiy omillari sifatida mehnat taqsimoti, unumdorlik va erkin bozorlarni ta'kidlagan. U iqtisodiyotni tartibga soluvchi bozorning "ko'rinmas qo'li" tushunchasini ishlab chiqdi va bu orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga imkon beradigan shart-sharoitlarni izohladi.

Tomas Maltusning "Aholi to'g'risida esse" (1798) asari aholi o'sishining iqtisodiyotga ta'sirini o'rganib, o'sishning potentsial chegaralarini ta'kidlagan. Maltusning asarlari aholi va resurslarni boshqarish bo'yicha iqtisodiy siyosatga katta ta'sir ko'rsatdi.

Jon Styuart Millning "Siyosiy iqtisod tamoyillari" (1848) asarida iqtisodiy o'sish va daromadlarni taqsimlash masalalari ko'rib chiqilgan. Mill kapital, mehnat va jamg'armaning iqtisodiy o'sishdagi rolini ta'kidlab, iqtisodiy o'sish jarayonida ijtimoiy jihatlarning muhimligini e'tiborga olgan.

Devid Rikardoning "Siyosiy iqtisod va soliq tizimi asoslari" (1817) asarida qiymat nazariyasi va kapital jamg'arishning iqtisodiy o'sishga ta'siri o'rganilgan. Rikardo ishlab chiqarish omillarining o'sishga ta'sirini tahlil qilib, iqtisodiy o'sishni tushinishda yangi yondashuvlar taklif qilgan.

Neoklassik iqtisodiy maktab vakillari Alfred Marshall va Robert Solou iqtisodiy o'sishning neoklassik nazariyasini ishlab chiqishda muhim hissa qo'shdilar. Marshallning "Iqtisodiyot tamoyillari" (1890) asarida talab va taklif tahlili, shuningdek, ishlab chiqarish omillarining iqtisodiy rivojlanishga ta'siri o'rganilgan. Solou esa o'zining "Iqtisodiy o'sish nazariyasiga qo'shgan hissasi" (1956) asarida kapital to'planishi nazariyasini ishlab chiqib, iqtisodiy o'sishning asosiy omili sifatida ko'rib chiqqan.

Duglas Nort va Daron Acemoglu kabi tadqiqotchilar institutsional omillarni, jumladan, huquqiy tizim, siyosiy barqarorlik va boshqaruv sifati kabi omillarning iqtisodiy o'sishga ta'sirini tahlil qilganlar. Duglas Nort institutlar va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib, samarali va yaxshi ishlaydigan institutlar iqtisodiy rag'batlarga yordam beradi, degan xulosaga kelgan. Daron Acemoglu va Jeyms Robinsonning "Nega Millatlar muvaffaqiyatsizlikka uchradi?" (2012) asari esa siyosiy va institutsional omillarning iqtisodiy o'sishga ta'sirini chuqur tahlil qiladi.

So'nggi tadqiqotlar raqamli texnologiyalarning iqtisodiy o'sishga ta'siriga qaratilgan. Reza Sadatsar va uning hamkasblarining "Raqamlashtirishning iqtisodiy o'sishga ta'siri: inklyuziv o'sish va mahsuldorlik o'rtasidagi bog'liqlik" (2021) tadqiqoti raqamlashtirish samaradorlikni oshirish va yangi bozorlarni rivojlantirishga yordam berishini ko'rsatadi. Ivan Teylor va uning hamkasblarining "Iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanish: Ekologik va ijtimoiy o'lchovlar integratsiyasi tahlili" (2023) tadqiqoti esa iqtisodiy o'sishni ekologik va ijtimoiy barqarorlik bilan bog'lashning muhimligini ta'kidlaydi.

Daniel Dekannning "Demografik o'zgarishlarning iqtisodiy o'sishga ta'siri: aholining yosh tarkibi va bandlik o'rtasidagi o'zaro ta'sir tahlili" (2023) tadqiqoti demografik o'zgarishlar, jumladan, aholining qarishi va ishchi kuchi tarkibining o'zgarishining iqtisodiy o'sishga ta'sirini o'rganadi. Bunday tadqiqotlar muvozanatli va samarali boshqaruv zarurligini ta'kidlaydi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot iqtisodiy o'sish tushunchasini o'rganish va uning rivojlanish tarixini tahlil qilish uchun adabiyotlarni ko'rib chiqishga asoslangan. Metodologiya quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi:

Adabiyotlarni tanlashda iqtisodiy o'sish nazariyalari, tarixiy rivojlanish va zamonaviy tadqiqotlar bilan bog'liq ilmiy maqolalar, kitoblar va tadqiqotlar ko'rib chiqildi. Adam Smit, Tomas Maltus, Jon Styuart Mill, Devid Rikardo, Alfred Marshall, Robert Solou, Duglas Nort va Daron Acemoglu kabi muhim iqtisodchilar va tadqiqotchilarning asarlari tahlil qilindi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish bosqichida tanlangan adabiyotlar asosida iqtisodiy o'sish tushunchasi va uning rivojlanish tarixiga oid asosiy omillar, yondashuvlar va tadqiqotlar tahlil qilindi. Har bir muhim nazariya va tadqiqotning asosiy g'oyalari va xulosalari ajratib ko'rsatildi.

Ushbu bosqichda klassik va neoklassik iqtisodiy maktablar, shuningdek, zamonaviy yondashuvlar va tadqiqotlar o'rtasidagi farqlar va umumiyliklar tahlil qilindi. Har bir yondashuvning iqtisodiy o'sish tushunchasiga qo'shgan hissasi va o'ziga xos xususiyatlari o'rganildi.

Tahlil natijalariga asoslanib, iqtisodiy o'sish tushunchasining rivojlanishi va uning zamonaviy iqtisodiy yondashuvlar bilan bog'liqligi bo'yicha xulosalar chiqarildi. Zamonaviy tadqiqotlar asosida iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi omillar va yo'nalishlar bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Metodologiya orqali adabiyotlar tahlili va turli nazariyalar va tadqiqotlar o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur tushunish imkonini beradi, bu esa iqtisodiy o'sish tushunchasini yanada kengroq va har tomonlama tahlil qilishga yordam beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ushbu maqolada iqtisodiy o'sish tushunchasi va uning rivojlanish tarixi haqida keng qamrovli tahlil amalga oshirildi. Natijalar quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Tarixiy Rivojlanish:** Antik va o'rta asrlarda iqtisodiy o'sish haqida to'g'ridan-to'g'ri nazariyalar mavjud bo'lmasa-da, qishloq xo'jaligi, savdo, va texnologik innovatsiyalar kabi omillar iqtisodiy faoliyatni rivojlantirgan. Misrda irrigatsiya tizimlaridan foydalanish, Nilometrlar orqali hosildorlikni oshirish va sharob hamda zaytun moyi savdosi antik davr iqtisodiyotining asosiy elementlari bo'lgan. Finikiyaliklar, yunonlar va rimliklar dengiz savdosini rivojlantirgan va lpak yo'li kabi karvon yo'llari orqali iqtisodiy farovonlikka hissa qo'shgan.
- **Klassik Iqtisodiyot Nazariyalari:** Adam Smit va Tomas Maltus iqtisodiy o'sish nazariyasining rivojlanishiga katta hissa qo'shdi. Smitning "Xalqlar boyligi" asarida erkin bozor va mehnat taqsimoti asosiy o'sish omillari sifatida ta'kidlangan. Maltus esa aholi o'sishining iqtisodiyotga ta'sirini o'rgangan va resurslar yetishmovchiligi haqida ogohlantirgan. Jon Styuart Mill iqtisodiy o'sishning ijtimoiy jihatlarni, jumladan, daromadlarni taqsimlash va ijtimoiy institutlarning iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini o'rganishga e'tibor qaratdi.
- **Neoklassik Iqtisodiyot Nazariyalari:** Alfred Marshall va Robert Solou kabi neoklassik iqtisodchilar iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi omillarni, jumladan, kapital to'planishi, texnologik taraqqiyot va innovatsiyalarni o'rganishdi. Solou kapital jamg'arishning mehnat unumdorligiga va YalMga ta'sirini chuqur tahlil qilgan.
- **Institutsional Yondashuv:** Duglas Nort va Daron Acemoglu kabi tadqiqotchilar iqtisodiy o'sish uchun samarali institutlarning muhimligini ta'kidladilar. Ular huquqiy tizim, siyosiy barqarorlik va boshqaruv sifatining iqtisodiy natijalarga ta'sirini o'rgandilar.
- **Zamonaviy Tadqiqotlar:** Raqamli texnologiyalarning iqtisodiy o'sishga ta'siri va yangi bozorlarni rivojlantirish imkoniyatlari haqida yangi tadqiqotlar olib borilmoqda. Ekologik va ijtimoiy barqarorlik iqtisodiy o'sishning muhim jihatlari sifatida kiritilgan. Demografik o'zgarishlar, jumladan, aholining qarishi va ishchi kuchi tarkibining o'zgarishi, iqtisodiy o'sishga ta'sir qiluvchi omillar sifatida o'rganilmoqda.

XULOSALAR VA TAKLIFLAR

Iqtisodiy o'sish tushunchasi vaqt o'tishi bilan kengayib, turli nazariyalar va yondashuvlarni o'z ichiga oldi. Tarixiy va zamonaviy omillarni, jumladan, texnologik innovatsiyalar, institutlarning roli va demografik o'zgarishlarni hisobga olgan holda iqtisodiy o'sishni chuqurroq tushunish mumkin bo'ldi. Zamonaviy tadqiqotlar iqtisodiy o'sishning kompleks va ko'p jihatli ekanligini, uni barqaror va muvozanatli rivojlanish bilan bog'lash zarurligini ta'kidlaydi.

Ushbu natijalar iqtisodiy o'sish tushunchasining rivojlanishi va zamonaviy ilmiy tadqiqotlarning ahamiyatini ochib beradi. Maqolada keltirilgan asosiy natijalar iqtisodiy o'sishni chuqurroq tushunishga yordam beradi va kelajakda bu sohada olib boriladigan tadqiqotlar uchun mustahkam asos yaratadi.

Ushbu maqolada iqtisodiy o'sish tushunchasining rivojlanishi va unga ta'sir etuvchi omillar keng qamrovli tahlil qilindi. Muhokama bo'limida bu natijalar kontekstida muhim jihatlar, cheklovlar va kelajakdagi tadqiqotlar yo'nalishlari haqida fikr yuritamiz.

Tarixiy rivojlanishning iqtisodiy o'sishga ta'siri haqida fikr yuritish muhimdir. Misol uchun, antik va o'rta asrlarda qishloq xo'jaligi, savdo va texnologik innovatsiyalar iqtisodiy o'sishning asosiy omillari bo'lgan. Bu davrlardagi rivojlanish bugungi kunda ham iqtisodiy o'sish nazariyalari uchun asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Klassik iqtisodchilar, jumladan, Adam Smit va Tomas Maltus tomonidan ta'kidlangan mehnat taqsimoti va resurslarning cheklanganligi kabi omillar hozirgi kunda ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Ammo, zamonaviy texnologik taraqqiyot va globalizatsiya bu nazariyalarni qayta ko'rib chiqishni talab qiladi.

Neoklassik iqtisodiyot nazariyalari, ayniqsa, Robert Solou tomonidan taklif qilingan o'sish modeli, iqtisodiy o'sishni tushuntirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Ammo, bu nazariyalar texnologik o'zgarishlarni ekzojen omil sifatida ko'rib chiqadi, bu esa ularning zamonaviy iqtisodiyotda cheklanganligini ko'rsatadi.

Kapital jamg'arish va texnologik innovatsiyalar zamonaviy iqtisodiy o'sishning muhim jihatlari bo'lib qolmoqda, lekin ularni faqat neoklassik model orqali tushuntirish yetarli emas.

Duglas Nort va Daron Acemoglu kabi tadqiqotchilar tomonidan taklif qilingan institutsional yondashuvlar iqtisodiy o'sishda samarali institutlarning muhimligini ta'kidlaydi. Ularning tadqiqotlari ko'rsatdi ki, huquqiy tizim, siyosiy barqarorlik va boshqaruv sifati iqtisodiy rivojlanishga katta ta'sir ko'rsatadi.

Bu yondashuvlar zamonaviy iqtisodiyotda ham dolzarbligini saqlab qolmoqda, chunki samarali institutlar iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlar raqamli texnologiyalar va yangi bozorlarni rivojlantirish imkoniyatlarini o'rganmoqda. Bu o'zgarishlar iqtisodiy o'sishga yangi imkoniyatlar yaratmoqda, lekin bir vaqtning o'zida yangi muammolarni ham keltirib chiqarmoqda.

Ekologik va ijtimoiy barqarorlik masalalari iqtisodiy o'sishni barqaror rivojlantirish nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etmoqda. Iqtisodiy o'sish faqat miqdoriy ko'rsatkichlar bilan cheklanib qolmasligi, balki sifat jihatidan ham rivojlanishi zarur.

Demografik o'zgarishlar, jumladan, aholining qarishi va ishchi kuchi tarkibining o'zgarishi, iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi muhim omillar sifatida e'tiborga olinishi kerak.

Ushbu maqola iqtisodiy o'sish tushunchasini keng qamrovda tahlil qilgan bo'lsa-da, ayrim cheklovlarga ega. Masalan, ma'lumotlarning tarixiy davrlar orasidagi farqlari va zamonaviy davrga mos kelmasligi ba'zi nazariyalarning qo'llanish doirasini cheklaydi.

Kelajakdagi tadqiqotlar zamonaviy texnologik o'zgarishlar, globalizatsiya va ekologik barqarorlik masalalarini chuqurroq o'rganishi zarur. Shuningdek, iqtisodiy o'sishning turli davlatlar va mintaqalarga ta'sirini solishtirish ham muhim yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Kitoblar

1. Ando, C. (2000). *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*. University of California Press.
2. Bradley, K. R. (1994). *Slavery and Society at Rome*. Cambridge University Press.
3. Breasted, J. H. (1906). *Ancient Records of Egypt*. University of Chicago Press.
4. Camp, J. M. (1986). *The Athenian Agora: Excavations in the Heart of Classical Athens*. Thames & Hudson.
5. Garnsey, P., & Saller, R. (1987). *The Roman Empire: Economy, Society and Culture*. University of California Press.
6. Hansen, V. (2012). *The Silk Road: A New History*. Oxford University Press.
7. Markoe, G. E. (2000). *Phoenicians*. University of California Press.
8. Pleiner, R. (2000). *Iron in Archaeology: The European Bloomery Smelters*. Archeologicky Ustav Av Cr.
9. Wikander, O. (1988). *Handbook of Ancient Water Technology*. Brill.

Jurnallar

1. Adams, C. (2012). *Land Transport in Roman Egypt: A Study of Economics and Administration in a Roman Province*. Oxford University Press.
2. Ajemoğlu, D., & Robinson, J. (2012). *Nega millatlar muvaffaqiyatsizlikka uchraydi?*. Crown Publishing Group.
3. Mill, J. S. (1848). *Iqtisodiy siyosat prinsiplari*.
4. Marshall, A. (1890). *Iqtisodiyot ilmi prinsiplari*.
5. Maltus, T. (1798). *Aholi haqida tajriba*. Uchinchi nashr.
6. North, D. (1990). *Institutsional transformatsiya va iqtisodiy o'sish: to'liq nazariya izlab*. Cambridge University Press.
7. North, D. (2005). *Institutsiyalar, institutlar va iqtisodiy natija*. Cambridge University Press.
8. Ricardo, D. (1817). *Iqtisodiy siyosat va soliq tizimining asoslari*.
9. Sadatsar, R., Hassanzade, A., Shahbas, N. va boshq. (2021). "Raqamlashtirishning iqtisodiy o'sishga ta'siri: inklyuziv o'sish va mahsuldorlik o'rtasidagi bog'liqlik". *Xalqaro iqtisodiy tahlil jurnali*.
10. Schumpeter, J. (1934). *Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi*.
11. Smith, A. (1776). *Xalqlar boyligi tabiatini va sabablarini tadqiq etish*. Beshinchi va oltinchi nashr kitoblari.

12. Solow, R. (1956). "Iqtisodiy o'sish nazariyasiga qo'shgan hisssasi." Iqtisodiyotning choraklik jurnali.
13. Solow, R. (1957). "Texnologik o'zgarishlar va umumiy ishlab chiqarish funksiyasi." Iqtisodiyot va statistika sharhi.
14. Taylor, I., McMillan, J. va boshq. (2023). "Iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanish: ekologik va ijtimoiy jihatlarni integratsiyalash tahlili." Xalqaro iqtisodiy tahlil jurnali.
15. Farib, L., O'Connor, E., Day, T. va boshq. (2022). "Iqtisodiy o'sishda institutsional omillarning roli: o'tish davridagi mamlakatlar tajribasi." Xalqaro institutsional iqtisodiyot jurnali.
16. Dekan, D. (2023). "Demografik o'zgarishlarning iqtisodiy o'sishga ta'siri: aholining yosh tarkibi va bandlik o'rtasidagi o'zaro ta'sir tahlili." Xalqaro iqtisodiy tahlil jurnali.

Veb-saytlar

1. Mazkur maqolada veb-sayt manbalari ishlatilmagan.

IJTIMOY-IQTISODIY JARAYONLARNI TAKOMILLASHTIRISH ASOSIDA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISH

Ubaydullaev G'ayrat Zuvaytovich

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari
universiteti Qarshi filiali dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi

Annotatsiya: Bugungi iqtisodiyotni harakatlantiruvchi muhim dastaklardan biri – bu inson kapitali hisoblanadi. Inson kapitali sifatini yaxshilash va uni boyitish iqtisodiyotning har qaysi bo'g'inida muhim o'rin tutadi. Ushbu maqolada inson kapitalining ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi tutgan o'rni hamda bu sohalarini inson kapitali asosida rivojlantirish atroflicha o'rganiladi.

Kalit so'zlar: milliy inson kapitali, ta'lim tizimi, inson kapitaliga investitsiyalar, ta'lim sifati, tibbiyot xizmatlari, innovatsion iqtisodiyot, yalpi ichki mahsulot.

Abstract: Human capital is one of the important drivers of today's economy. Improving the quality of human capital and enriching it is important in every part of the economy. This article examines the role of human capital in the socio-economic sphere and the development of these spheres based on human capital.

Key words: national human capital, education system, investments in human capital, quality of education, medical services, innovative economy, gross domestic product.

Аннотация: Человеческий капитал является одним из важных драйверов современной экономики. Повышение качества человеческого капитала и его обогащение важно во всех сферах экономики. В данной статье рассматривается роль человеческого капитала в социально-экономической сфере и развитие этих сфер на основе человеческого капитала.

Ключевые слова: национальный человеческий капитал, система образования, инвестиции в человеческий капитал, качество образования, медицинские услуги, инновационная экономика, валовой внутренний продукт.

KIRISH

Bugungi kunda iqtisodiyotini modernizatsiyalash sharoitida qator ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni hal etish inson resurslaridan samarali foydalanishni talab qiladi. Respublikamizda bozor munosabatlarining samarali joriy etilishi birinchi navbatda inson resurslaridan samarali foydalanishga bog'liq. Hozirgi kunda mamlakatimizda kadrlarni boshqarish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Rejali boshqaruv amaliyotida – personalni boshqarish tushunchasi yo'q edi. Lekin har bir korxona va tashkilotning boshqaruv tizimi kadrlarni va jamoani ijtimoiy rivojlantirishni boshqarishning funksional kichik tizimiga ega edi. Asosiy tarkibiy bo'linma kadrlar bo'limi bo'lib, unga kadrlarni ishga qabul qilish va bo'shatish, shuningdek kadrlarni o'qitish, malakasini oshirish va qayta tayyorlash sohasidagi vazifalar yuklanar edi. Hozirgi vaqtda korxona va tashkilot personalini boshqarish konsepsiyasi asosini xodim shaxsiy rolining ortib borayotganligi, uning asosiy yo'l-yo'riqlarni bilishi, ularni shakllantira olishi, korxona va tashkilotlar oldida turgan vazifalarga muvofiq ravishda yo'naltira bilishi tashkil etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Inson kapitali – bu inson va umuman jamiyatning turli ehtiyojlarini qondirish uchun ishlatiladigan bilim, ko'nikma va malakalar yo'g'indisidir. Bu atama birinchi marta 1958-yilda amerikalik iqtisodchi Jeykob Minser tomonidan qo'llanilgan, so'ngra 1961-yilda Teodor Shults va 1964-yildan boshlab Gari Bekker inson kapitaliga investitsiyalar samaradorligini asoslab, ushbu g'oyalarni inson xatti-harakatlariga iqtisodiy yondashuvni shakllantirgan holda ishlab chiqdilar.

Masalan, G.Bekker fikricha, "inson kapitali" – bu tug'ma qobiliyatlar va olingan bilim, ko'nikma va motivatsiyalar to'plami bo'lib, ulardan (korxona yoki jamiyatning shaxsi darajasida) to'g'ri foydalanish natijasida daromadni oshirishga erishiladi. "Inson kapitali" har bir aniq shaxs tomonidan shakllantiriladi va u tirik inson shaxsiyatidan ajralmasdir.

O'z navbatida, mamlakatimiz iqtisodchi olimlari tomonidan ham mazkur muammoning turli jihatlarini tadqiq qilishga alohida ahamiyat qaratib kelinmoqda. Jumladan akademiklar Ubaydullaeva (2017), Abduraxmonov (2017) inson kapitalining turli jihatlarini tadqiq etganlar. So'nggi yillarda Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi "O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari" ilmiy-tadqiqot markazi xodimi Sh.G.Akramova tomonidan yaxlit bir tizim sifatida talqin qilinuvchi milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlantirishiga inson kapitalining ta'siri masalalari atroflicha o'rganilgan (Akramova, 2019).

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Inson kapitalining shakllanishi va undan samarali foydalanish borasidagi yondashuvlarni tahlil qilish, ularni tizimlashtirish maqsadida mazkur ilmiy ish doirasida taqqoslash, umumlashtirish, guruhlash usullaridan foydalandi. Inson kapitali borasidagi mualliflik yondashuvlarini asoslash maqsadida sohaga doir ilmiy adabiyotlar va me'yoriy-huquqiy hujjatlardan foydalanishga alohida e'tibor qaratildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28 yanvar 2022-yildagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmonining IV bo'limi "Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish"ga qaratilgan bo'lib, 34 ta maqsadlarga yo'naltirilgan quyidagi taraqqiyot strategiyasini o'z ichiga oladi.

Har bir fuqaroga davlat hisobidan aniq kasb-hunarga o'qish imkoniyatini yaratish. Kasbga o'qitish ko'lamini 2 baravar oshirib, jami 1 million nafar ishsiz fuqaroni kasb-hunarlariga o'qitish va bu jarayonda nodavlat ta'lim muassasalarining ishtirokini 30 foizga yetkazish. Maktabgacha ta'limdagi qamrov darajasini hozirgi 70 foizdan kamida 80 foizga yetkazish, jumladan 6 yoshli bolalarni maktabgacha tayyorlov tizimi bilan qamrab olish darajasini 2024–2025-o'quv yili yakuniga qadar 100 foizga yetkazish. Maktabgacha ta'lim tizimiga xususiy sektor mablag'larini jalb qilish orqali 7 mingdan ziyod yangi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tashkil etish. Shuningdek, umumiy o'rta ta'lim tizimida "Ta'lim uchun qulay muhit" dasturi amalga oshiriladi. Natijada, 2023–2024-o'quv yilidan boshlab har yili 500 ming yangi quvvat tashkil etilib, o'quv o'rinlari soni 7,5 millionga yetkaziladi. 2,5 million o'quvchi o'rniga ega maktablar qurishga 8 mlrd. dollar ajratiladi. 2022–2026-yillarda 160 mingdan ziyod pedagog kadrlarning malakasini oshirish. Maktabgacha ta'lim tizimida budjet mablag'larining maqsadli va samarali sarflanishini moliyaviy jarayonlarining shaffof tarzda amalga oshirilishini ta'minlash. Yangi maktablar qurish, xususiy maktablarni ko'paytirish, ta'lim sifatini oshirishni nazarda tutuvchi milliy dasturni ishlab chiqish va amalga oshirish. O'quv o'rinlari sonini 2026-yil yakuniga qadar 6,4 milliongacha yetkazish. Nodavlat ta'lim xizmatlari ko'rsatuvchi tashkilotlarga sharoit va imkoniyatlarni kengaytirish orqali ularning ulushini 2026-yilda 8 foizga, shu jumladan 2024-yilda 5 foizga oshirish. 2026-yilga qadar o'quv dasturlari va darsliklarni ilg'or xorijiy tajriba asosida to'la qayta ko'rib chiqib, amalda joriy etish. Malakali o'qituvchilarning oylik maoshlarini bosqichma-bosqich 1 000 AQSh dollari ekvivalentiga yetkazish.

Yoshlarni oliy ta'lim bilan qamrab olish darajasini 2026-yilda 50 foizga yetkazilib, davlat granti asosidagi qabul parametrlari 2 barobarga oshiriladi. 2026-yilda qabul ko'rsatkichini kamida 250 mingga yetkazish. 2026-yilga qadar 10 ta salohiyatli oliy ta'lim muassasasini QS va TNE xalqaro reytinglariga kirishga maqsadli tayyorlash, xalqaro reytinglarga kiritish bo'yicha 5 yilga mo'ljallangan maqsadli dasturlarni ishlab chiqish va tasdiqlash. "TOP-500" ga kiradigan xorijiy universitetlar bilan hamkorlikda kamida 50 ta qo'shma ta'lim dasturi va "ikki diplomli tizim" joriy qilinadi. 5 ta oliy ta'lim muassasasi milliy tadqiqot oliygohlariga aylantirilib, qo'shimcha 120 ming o'rinli o'quv binolari hamda 2026-yilga qadar 72 400 o'rinli 181 ta talabalar turar joylari barpo etish natijasida talabalarni yotoqxona bilan ta'minlash darajasi 60 foizdan oshiriladi. 2026-yilgacha nodavlat oliy ta'lim tashkilotlari sonini kamida 50 taga yetkazish. Samarqand shahrida 20 ming nafar talabaga mo'ljallangan "Yoshlar shaharchasi" ni barpo etib, unda kamida 4 ta xorijiy universitetning filial va kampuslarini joylashtirish. Xorijiy davlatlarning yetakchi texnika universiteti bilan birgalikda Samarqand texnologiya universitetini tashkil etish. "El-yurt umidi" jamg'armasi orqali erkin va ijodiy fikrlaydigan yoshlarni nufuzli xorijiy oliygohlarga o'qishga yuborish ko'lamini 2 baravarga oshirish, bunda yoshlarning 50 foizini texnik, aniq fanlar va IT sohalariga o'qitish.

Ko'rsatilayotgan tibbiy xizmatlarni aholiga yanada yaqinlashtirish va qulayligini oshirish maqsadida respublika hududlarida tibbiyot klasterlarini tashkil etish, sog'liqni saqlash sohasini raqamlashtirishning 2022–2026-yilgacha mo'ljallangan strategiyasi amalga oshiriladi.

Yuqori texnologik tibbiy yordam ko'rsatish imkoniyatlarini kengaytirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish. Tibbiy xizmatlardagi xususiy sektorning ulushini 25 foizga yetkazish. Mamlakatda ishlab chiqariladigan dori-darmon va tibbiyot vositalarining ulushini 80 foizga yetkazish. Sanitariya-epidemiologik osoyishtalik va jamoat salomatligi xalqaro maqomga ega laboratoriyalarini tashkil etish. 2022–2024-yillarda 70 ta oilaviy poliklinikalar, 225 ta oilaviy shifokor punktlarini tashkil etish. Malakali shifokorlarning oylik maoshlarini bosqichma-bosqich

1 000 AQSh dollari ekvivalentiga yetkazish. Jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanadigan fuqarolarning sonini oshirish.

Yoshlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash. Yoshlarning hayoti va sog'lig'ini saqlash, ular uchun malakali tibbiy xizmatdan foydalanish shart-sharoitlarini yaxshilash, yoshlar o'rtasida tibbiy savodxonlikni oshirish va sog'lom turmush tarzini mustahkamlash. Yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega shaxs sifatida tarbiyalash, inson kapitalini shakllantirishni va rivojlantirishni muhim bosqichlari hisoblanadi.

2023-yili muhim voqealardan biri 11-sentabr kuni Prezident Shavkat Mirziyoyevning Farmoni bilan "O'zbekiston-2030" strategiyasi tasdiqlandi. Ushbu dasturilamal hujjat xalqimizning erkin va farovon, qudratli yangi O'zbekistonni bunyod etishda xohish – istagini ro'yobga chiqarish, har bir fuqaroga o'z salohiyatini rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlar yaratish, sog'lom, bilimli va ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, global ishlab chiqarishning muhim bo'g'iniga aylangan kuchli innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish, adolat, qonun ustuvorligi, xavfsizlik va barqarorlikni kafolatli ta'minlash maqsadida Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini barpo etish jarayonida ortirilgan tajriba va keng jamoatchilik muhokamasi natijalari asosida ishlab chiqildi.

"O'zbekiston-2030" strategiyasi beshta yo'nalish va 100 maqsaddan iborat bo'lib, unda barqaror iqtisodiy o'sish orqali daromadi o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatlar qatoridan o'rin olish, aholi talablariga va xalqaro standartlarga to'liq javob beradigan ta'lim, tibbiyot va ijtimoiy himoya tizimini tashkil qilish, aholi uchun qulay ekologik sharoitlarni yaratish, umuman olganda mazkur strategiyada barcha soha va yo'nalishlarda bir qator ustivor maqsad-vazifalar o'z aksini topgan. Har qanday sivilizatsiya yoki uyg'onish jarayoni inson uchun, uning baxti-saodati, taraqqiyoti, farovon turmushi, orzu-istaklari amalga oshishi uchun xizmat qilishi kerak. O'zbekistonda inson kapitalining rivoj topishi uning qiymati bilan o'lchanadi, ya'ni turli usullar - investitsiya, ya'ni ta'lim tarbiyaga, ilmga, ma'rifatga, sog'liqni saqlashga, jismoniy va madaniy tadbirlarga jalb qilinadigan sarmoyalar va boshqalar bilan hisoblanadi. Inson kapitali - bu sarmoyalar natijasida shakllanadigan va shaxs tomonidan to'plangan, ijtimoiy takror ishlab chiqarishning u yoki bu sohasida maqsadga muvofiq foydalaniladigan, mehnat unumdorligi va ishlab chiqarishning o'sishiga yordam beradigan ma'lum bir salomatlik, bilim, ko'nikma, qobiliyat, motivatsiya, samaradorlik zaxirasi. Inson kapitalini shakllantirish – bu ijtimoiy ishlab chiqarishda ishtirok etadigan shaxsning yuqori sifatli ishlab chiqarish xususiyatlarini izlash, yangilash va takomillashtirish jarayonidir.

E'tirof etishimiz joizki, oxirgi yetti yilda maktabgacha ta'lim bo'yicha qamrov darajasini 27 foizdan 72 foizga, oliy ta'limda esa 9 foizdan 41 foizga, oliygohlar sonini 77 tadan 213 taga yetkazilganligi sohadagi ishlar ko'lamini yoshlarning intellektual salohiyatini inson kapitalini rivojlantirish davlatning ustuvor vazifalaridan biri ekanligini va ularning natijasini ko'rsatib turibdi. Ta'lim sifatini oshirish maqsadida 2023 yil xorijiy mamlakatlardan taklif etilgan 500 nafar chet tili mutaxassisi maktablarda ish boshladi. Kelgusi yillarda ularning sonini 3 barobar oshirish, 10 va 11-sinflarda qator fanlarni o'quvchilarning tanlovi asosida chuqurlashtirib o'qitish yo'lga qo'yil - moqda.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning mamlakatimizda keng ko'lamli demokratik o'zgarishlar, jumladan, ilm-fan va ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotlar orqali O'zbekistonda yangi uyg'onish davri, ya'ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratish borasidagi sa'y-harakatlari kutilgan natijalar berishiga to'la asos bor, deb baholanmoqda. Zero Prezidentimiz ta'kidlaganidek: "Bizning havas qilsa arziydigan ulug' tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug' ajdodlarimiz bor". Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib, xizmat qilishi lozim deb ta'kidlab o'tdilar.

Ta'kidlash joizki, bugun uchinchi Renessans masalasini o'ta strategik vazifa sifatida oldimizga qo'yib, uni milliy g'oya darajasiga ko'tarayotgan ekanmiz, maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi, oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimi hamda ilm-fan, madaniy-ma'rifiy masalalar bo'lg'usi Renessansning to'rt uzviy halqasi sifatida ko'rilmog'da. Bu jarayonda bog'cha tarbiyachisi, maktab o'qituvchisi professor-o'qituvchilar va yosh ilmiy-ijodiy tadqiqotchilarimiz esa yangi Uyg'onish davrining to'rt tayanch ustuniga aylanishi kerak. Renessans poydevorini yaratish o'z-o'zidan vujudga kelmaydi, buning uchun, avvalo yuzlab, minglab iste'dodli kadrlar, fidoyi shaxslar kerak. Darhaqiqat bugunki kunda mamlakatning rivojlanishi faqat mavjud tabiiy resurslar yoki aholi soniga bog'liq bo'lmay qoldi. Jahon bankining ma'lumotlariga ko'ra, kurrai zaminimiz umumiy boyligining 67 foizi 374 trillion AQSh dollari inson kapitaliga, ya'ni asosan, shaxsning ilm darajasiga to'g'ri kelmoqda. AQShda ushbu ko'rsatkich milliy boyligining 77-foizi – 95 trillion dollarga yetgan. Shuning uchun davlatimiz rahbari "Eng katta boylig-bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros-bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik-bu bilimsizlikdir", degan fikrni alohida keltirib o'tadi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, hozirgi paytda inson kapitaliga nisbatan qarashlar tubdan kengayib, unga qimmatbaho aksiya hamda daromadlar oqimi sifatida qaralmoqda. Chunki inson kapitali iqtisodiy rivojlanish bilan chambarchas bog'liq. Buni dunyoga mashhur hind olimi, Nobel mukofoti sohibi (1998 yil) Amartiya Sen ilmiy asoslab bergan. Uning fikricha rivojlanish jarayoni faqat moddiy yoki iqtisodiy farovonlikning ortishi

emas, balki jamiyatning har bir a'zosiga tanlov erkinligi yuqoriligini nazarda tutadigan shaxsning imkoniyatlarini kengaytirishdir. Davlat nafaqat iste'mol tengligini, birinchi navbatda, ta'lim, sog'liqni saqlash xizmatlari, shuningdek, siyosiy va fuqarolik huquqlari sohasida teng huquqlikni ta'minlashi kerak. Bu inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Globallashuv, u qanday baholanishidan qat'i nazar, qaytarib bo'lmaydigan jarayon, jahon taraqqiyotining muqarrar taqdiridir. Bu ham ko'p qirrali hodisa, ham yoshlarga ta'sir etuvchi tabiiy omildir. Ushbu ikki tomonlama xususiyatga ega bo'lgan globallashuv yoshlarga ham ijobiy, ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu ma'noda, global jarayonlarning inson kapitalini rivojlantirishga ijobiy ta'sirini o'rganish g'oyat dolzarbdir.

Global innovatsion indeks-mamlakatlarning innovatsion imkoniyat va ko'rsatkichlari reytingidir. Bunda institutlar, inson kapitali va tadqiqotlar, infiratuizilma, kreditlar, investitsiyalar, kommunikatsiya mezonlariga asoslangan holda innovatsiya darajalari o'lchanadi. Yuqorida qayd etganimizdek, bu reyting ma'lum mezonlar asosida ishlab chiqiladi. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va "O'zbekiston–2030" strategiyasining asosiy maqsadlaridan biri ham inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan. Strategiyaning maqsadi 2030-yilga kelib, O'zbekistonning global innovatsion indeks reytingi bo'yicha jahonning kuchli 50 ilg'or mamlakati qatoriga kirishi zaruriy shart qilib qo'yildi. Buni esa respublikamizning xalqaro maydondagi raqobat bardoshligi darajasini va innovatsion jihatdan tarqqiy etishini belgilovchi asosiy omil sifatida baholash va e'tirof etish mumkin.

Shuni mamnuniyat bilan aytishimiz mumkinki, O'zbekiston Markaziy va Janubiy Osiyo mintaqasi bo'yicha kuchli uchtalikka kirgan yetakchi davlat bo'ldi (Hindiston-40, Eron Islom Respublikasi-53 va O'zbekiston-82). Global innovatsion indeks reytingi ko'rsatkichlari jahon mamlakatlari iqtisodiyotini o'zida qamrab olib, u 80 ga yaqin ko'rsatkichlarlar asosida aniqlanadi. O'zbekiston ko'rsatkichlarning ikkinchisida, "Inson kapitali va tadqiqotlar" (Human capita & research)da 7 pog'ona yuqorilab 30,8 daraja yoki 65-o'rin egallagan. Umuman olganda, bugun O'zbekistonning xalqaro indekslar va reyting ko'rsatkichlariga erishishdagi muhim qadamlardan biri sifatida qabul qilingan 11m-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi amalda ishlamoqda. Buni xalqaro indekslar va reyting ko'rsatkichlarida bosqichma-bosqich yuqorilab borayotganligimizdan ham anglash qiyin emas.

O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni takomillashtirish asosida inson kapitalini rivojlantirishning innovatsion modeli, uning harakatlantiruvchi kuchlari, yangi bilimlar, shaxslar va umuman jamiyatning intellektual va ijodiy salohiyati inson kapitalini mamlakatning raqobatbardoshligi uchun strategik resursga aylantiradi. Inson salohiyati barcha rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy o'sishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi va milliy boylikning asosiy tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilgan.

Ba'zi olimlar va iqtisodchilar ko'pincha "inson kapitali" va "inson salohiyati" tushunchalarini ma'no jihatidan teng deb hisoblashadi, ammo bizning fikrimizcha, bu ikki tushuncha o'xshash, ammo bir xil emas. Inson salohiyati konsepsiyasi biroz kengroq bo'lib, nafaqat shaxsga investitsiyaning iqtisodiy tomonini, balki makro darajada inson kapitalini shakllantirish, rivojlantirish va ishlatish uchun ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarni, masalan, hayot sifatini o'z ichiga oladi.

Global miqyosda keng qamrovli baholash va yangilangan dastlabki ma'lumotlarni to'plash bo'yicha harakatlar kuchli tomonlarni aniqlashi va inson kapitalini rivojlantirish samaradorligini oshirish imkoniyatlarini aniqlashi mumkin. "Inson kapitalini rivojlantirish" loyihasi inson kapitalini rivojlantirishga hissa qo'shuvchi omillarni o'rganish va tahlil qilishni boyitadi, masalan, "Xizmat ko'rsatish ko'rsatkichlari" dasturi va "Bolalik davridagi ta'lim sifati va natijalarini baholash" so'rovlarini kengaytirish orqali.

Inson kapitalini rivojlantirish uchun imkoniyatlar va xatarlarning kombinatsiyasi uning ta'lim kabi muhim elementida to'liq aks etadi. Uning o'zgarishidagi asosiy tendensiya – bu aholining bilim darajasining oshishi. Aholining ma'lumot darajasining o'sishi nafaqat aholi va ish beruvchilar tomonidan unga bo'lgan talab bilan, balki tegishli infratuizilmaning rivojlanishi bilan ham bog'liq.

Inson kapitalining tarkibiy elementi sifatida ta'limning ahamiyatini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Ko'rinib turibdiki, xodimlarning kasbiy bilimlari kompaniyaning muvaffaqiyatli ishlashi uchun asosdir. Ta'lim insonning nafaqat ishchi, balki o'quvchi sifatidagi samaradorligini oshiradi, ya'ni bilim va ko'nikmalarni yanada to'plash jarayonini tezlashtiradi va osonlashtiradi. Bundan tashqari, mahalliy va xorijiy olimlar aholining ta'lim darajasini, shuning uchun inson kapitalini oshirish, qoida tariqasida, bandlik va ish haqining oshishiga olib kelishini isbotladilar, bu esa iqtisodiy manfaatlardan tashqari, qulay ijtimoiy oqibatlarga olib keladi.

Shunga ko'ra, ta'lim kabi komponentning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan omillar quyidagilar bo'lishi mumkin:

- o'rganish va ijodiy fikrlash uchun individual qobiliyatlari;
- umumiy va kasb-hunar ta'limi tizimining holati;
- keksa oila a'zolarining ta'lim darajasi;

- oilaviy an'analar;
- fan va innovatsiyalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va boshqalar.

Zamonaviy bilimlarning asoslari bizga davlat darajasida inson kapitalining tizimli shakllanishini va shuning uchun O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish sur'ati va sifatini belgilovchi eng muhim tarkibiy omillarni guruhlash imkonini beradi. Bularga quyidagilar kiradi:

- ijtimoiy insonparvarlikni inson taraqqiyoti maqsadlarini (umr, salomatlik, umr ko'rish darajasi va davomiylik, psixologik qulaylik, axloqiy ma'naviy yuksalish darajasi, qadr-qimmat, qadr-qimmatini oshirish) amalga oshirishda davlat siyosatining (umumiy va xususiy) maqsadga muvofiqligi, tashkil etilishi va samaradorligi sifatida shakllantirish;
- aholining hayot sifati va salomatligini davlat darajasida ijtimoiy-iqtisodiy yetuklik, milliy madaniyat va davlat boshqaruvi samaradorligining asosiy qadriyati, asosiy maqsadi va asosiy mezonlaridan biri sifatida tan olish;
- ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning davlat uzoq muddatli dasturlariga kiritilgan hayot va salomatlik sifatining yuqori davlat standartlarini ishlab chiqish va belgilash;
- davlat va tijorat korxonalarida davlat hokimiyatini ma'naviy boshqarish va ma'naviy boshqaruvning yangi usullarini yaratish;
- davlat va xususiy iqtisodiyotning barcha sohalarida axloqiy iqtisodni (iqtisodiy etikani) shakllantirish;
- milliy ta'limda bilimlarni shakllantirishning yangi modelini yaratish;
- aholining axloqiy dunyoqarashini shakllantirish;
- mazmuni va sifatiga ko'ra talabga ega bo'lgan kasbiy ta'limni yaratish;
- inson kapitalini tashkil etuvchi asosiy inson qobiliyatlarini rivojlantirish va qo'llash;
- aholining jismoniy va ruhiy salomatligini takror ishlab chiqarish;
- qulay va samarali tibbiy yordam ko'rsatish;
- rivojlangan fan va innovatsion faoliyat;
- mehnat, tadbirkorlik va ijtimoiy faoliyat;
- har qanday resurslardan, shu jumladan mineral resurslardan oqilona, tejamkorlik bilan foydalanish;
- tabiiy muhit bilan oqilona munosabatlar.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va "O'zbekiston - 2030" strategiyasining ustuvor yo'nalishlariga e'tibor qaratdik. Shubhasizki, ushbu hujjatlarning har bir bandi mamlakatimiz taraqqiyotiga xalqimiz manfaatlariga xizmat qiladi. Ushbu ulug'vor g'oyalar esa mamlakatimizda inson qadri va salohiyatini yuksaltirish orzu umidlarini ro'yobga chiqarish, tinch osoyishta baxtli va farovon hayotini ta'minlash bosh maqsadga aylanganini ifodasidir. Shu ma'noda, global jarayonlarning inson kapitalini rivojlartirishga ijobiy ta'sirini o'rganish g'oyat dolzarbdir. Umuman olganda, O'zbekiston Global innovatsion indeks reytingida o'zining dastlabki qadamlarini dadil tashlagani va iqtisodiy jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlar orasida salmoqli o'rin egallab borayotgani barchamizga faxr bag'ishlaydi. Bu esa mamlakatimizning barqaror taraqqiyoti, davlatimiz kuch-qudratining mustahkamlanishi hamda xalqimiz farovonligi darajasining o'ziga xos ko'zgusidir.

Davlatimiz tomonidan ilm-fan, ta'lim va tarbiya, sog'liqni-saqlash va ma'naviyat va madaniyatni rivojlantirish sohasida katta miqdorda mablag'lar ajratilib investitsiyalar kiritilmoqda, amalga oshirilayotgan ushbu islohatlar yoshlarimizning bilimlar zaxirasini va darajasini oshiradi, shu bilan birga milliy inson kapitalining hajmi va sifati oshadi, ilmiy asoslangan xorijiy tajribalarning kirib kelishi va ularning usullaridan foydalanish, raqobatga bardosh bera oladigan milliy ta'lim tizimini shakllantiradi. Darhaqiqat taraqqiyot yo'lida izchil rivojlanish uchun mamlakatimizda ta'lim – tarbiyaga, zamonaviy bilimga ega bo'lgan mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlar tayorlashga, ilm-fanni rivojlantirishga, sog'liqni-saqlashga, aholi turmush tarzini yaxshilashga qaratilgan keng qamrovli ishlarni amalga oshirishda katta miqdorda investitsiyalar kiritilmoqda. Inson kapitalini boshqarish bu kelgusida mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy va innovatsion rivojlantirish yo'lida kiritilayotgan investitsiyalarning ijobiy samarasi bo'lib, inson kapitalining rivojlanishida asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28-yanvar 2022-yildagi PF-60-sonli "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. Xalq so'zi. 29-yanvar 2022-yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28-sentabr 2023-yildagi PF-158-sonli "O'zbekiston–2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. Xalq so'zi. 12-sentabr 2023-yil.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yil - gacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847 son Farmoni. <https://uza.uz/posts/3271>.
4. Q.X.Abduraxmonov "Vatanimiz ravnaqi va kelajak istiqbolimizni belgilovchi muhim hodisa". Yangi O'zbekiston, 2022-yil 22-dekabr, 260-son.
5. Q.X.Abduraxmonov "Inson qadrini ulug'lashga qaratilgan strategiya". Xalq so'zi 2022-yil 23-aprel 84-son.
6. B.Usmonov "Intellectual salohiyatni rivojlantirish-bugunki kunning muhim vazifasi". Xalq so'zi, 2023-yil 5-oktabr, 209-son.
7. G'.Z. Ubaydullaev "Inson kapitali innovatsion iqtisodiyotni shakllantirishning asosiy omili". Monografiya. Qarshi "Intel- lekt" nashriyoti, 2023.
8. N.Rizayev " O'zbekiston janubiy Osiyo mintaqasi kuchli uchtagidagi". Xalq so'zi 2023-yil 1-fevral, 21-son.
9. Окункова Е.А. Роль человеческого капитала в инновационном развитии экономических систем / Е.А. Окункова // Глобальный научный потенциал. – 2018. – №11– С. 120–123.
10. Голубкин В.Н. Интеллектуальный капитал в эпоху глобализации мировой экономики. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.оулинк.ру/пуб/бизнес_образ_1_18. htm](http://www.оулинк.ру/пуб/бизнес_образ_1_18.htm).
11. <https://stat.uz/> - O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi rasmiy sayti.
12. www.undp.uz – O'zbekistondagi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi veb sayti.
13. <https://ziyonet.uz> – Ta'lim portali.

O'ZBEKISTONDA AHOLI BANDLIGINI TA'MINLASHDA OILAVIY TADBIRKORLIKNING O'RNI

Baymanova Mavlyuda Djurayevna

Angren universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada aholi bandligining jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi ahamiyati, bandlikni ta'minlashda kichik biznesning imkoniyatlari, uning aholi daromadlarini oshirishga ta'sirining nazariy asoslari bayon etilgan, kichik biznes subyektlarining bandlikni ta'minlashdagi ishtirokini rag'batlantirish chora-tadbirlari tavsiya qilingan.

Kalit so'zlar: bandlik, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, to'la va samarali bandlik, ishchi kuchiga talab va taklif, daromad, ish o'rni, bandlik dasturi.

Abstract: The article describes the importance of population employment in the socio-economic development of the society, the possibilities of small business in providing employment, the theoretical basis of its influence on increasing the income of the population, measures to encourage the participation of small business entities in providing employment are recommended.

Key words: employment, small business, private entrepreneurship, full and productive employment, labor supply and demand, income, jobs, employment program.

Аннотация: В статье описано значение занятости населения в социально-экономическом развитии общества, возможности малого бизнеса в обеспечении занятости, теоретические основы его влияния на увеличение доходов населения, меры по стимулированию участия субъектов малого предпринимательства в обеспечении занятости.

Ключевые слова: занятость, малый бизнес, частное предпринимательство, полная и производительная занятость, спрос и предложение рабочей силы, доходы, рабочие места, программа занятости.

KIRISH

"Bandlik fuqarolarning qonunchilikda ta'qiqlanmagan, o'z shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qanoatlantirish bilan bog'liq bo'lgan, ularga ish haqi (mehnat daromadi) keltiradigan faoliyati" ^[1] bo'lib, jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining eng muhim shartlaridan biridir. Shu boisdan barcha mamlakatlarda bandlik muammosini hal etishga davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor masalasi sifatida qaraladi. Jamiyatda samarali band bo'lgan insonlar qanchalik ko'p bo'lsa, o'z navbatida, moddiy farovonlik darajasi shunchalik yuqori bo'ladi. Aholining to'la va samarali bandligini ta'minlash vazifasi aholi soni va uning tarkibida mehnat resurslari soni doimiy o'sib borayotgan respublikamiz uchun yanada dolzarb masala hisoblanadi.

Shu boisdan 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "aholi bandligini oshirish maqsadida aholining real pul daromadlari va xarid qobiliyatini oshirish, kam ta'minlangan oilalar sonini va daromadlar bo'yicha farqlanish darajasini yanada kamaytirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, mehnat bozori mutanosibligini va infratuzilmasi rivojlanishini ta'minlash, ishsizlik darajasini kamaytirish" asosiy vazifa sifatida belgilandi ^[2]. "O'zbekiston–2030" strategiyasida ham bandlik ko'lamini oshirish va munosib mehnat sharoitlarini yaratish orqali mehnat bozorining barqarorligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilgan. Hozirgi kunda respublikamizda aholi tarkibida mehnat resurslarining ulushi yuqori ekanligi, qishloq aholisining ish bilan bandlik darajasining pastligi, qishloq joylarida tashkil etilgan ish joylarining asosiy qismi qisqa muddatli va mavsumiy xarakterga egaligi, ish bilan band bo'lgan aholining salmoqli qismi ish haqi past bo'lgan sohalarda, norasmiy sektorda va barqaror bo'lmagan ish joylarida band etilganligi kuzatiladi. Mazkur muammolarning mavjudligi bugungi kunda aholining ish bilan bandligi masalalarini ham nazariy, ham amaliy jihatdan o'rganishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ish bilan bandlik kishilarning ish joylari qayerdaligidan qat'iy nazar ijtimoiy foydali mehnatda qatnashish yuzasidan o'zaro kirishadigan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari bo'lib, mehnatga layoqatli kishilarning qanchasi va qay darajada ijtimoiy foydali mehnatda bandligini ko'rsatadi.

Iqtisodiy fanda ishchi kuchining bandligi muammosi doimo dolzarb masala sifatida o'rganilgan va unga nisbatan yondashuvlar, qo'llanilgan tadqiqot usullari va vositalari jihatidan bandlikning klassik (D.Rikardo, J.S.Mill, A.Marshall), neoklassik (J.Perri, D. Gilder, A. Laffer, M. Feldstayn, R. Xoll), keynschilik (J. Keyns, R. Gordon)), monetaristik (M. Fridman, F.Keygen, D.Mayzelman, K.Brunner), institutsional-sotsiologik (T. Veblen, J. Danlop, J. Gelbreyt) nazariyalari mavjud. Respublikamizda aholining ish bilan ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratishning nazariy jihatlari, kichik biznesning ishchi kuchi bandligini ta'minlashdagi roli va o'ziga xos xususiyatlari masalalari Q.X.Abdurahmonov, Sh.R.Xolmo'minov, G.Abdurahmonova kabi iqtisodchi olimlarning tadqiqotlarida o'z aksini topgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O'rganish jarayonida mamlakatimizda tadbirkorlik va oilaviy biznesni qo'llab-quvvatlash va bu orqali bandlikni samarali ta'minlash bo'yicha statistik ma'lumotlar va nazariyalarni o'rganishda mantiqiy fikrlash, ilmiy kuza-tish, tizimli yondashuv, statistik usullar qo'llanildi. Tahlil davomida O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining statistik ma'lumotlaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Rivojlangan mamlakatlarda aholi bandligi va mehnat bozorini tartibga solishning samarali tizimi shakllantirilgan va respublikamizda aholi bandligini ta'minlashda bu tajribadan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ko'pgina mamlakatlarda davlat tomonidan olib borilayotgan faol bandlik siyosati doirasida aholi bandligiga ko'maklashish dasturlari ishlab chiqiladi, moliyalashtiriladi va ijro etiladi. Ish o'rinlarining sonini ko'paytirish va sifatini yaxshilashga qaratilgan bandlik dasturlarini ishlab chiqish Yevropa Ittifoqida amaliyotga keng joriy etilgan. YEIga a'zo mamlakatlarda bandlik siyosatini o'tkazishda yoshlarni kasbiy o'qitishga hamda ishga joylashishga ko'maklashish uchun qulay sharoitlar bilan ta'minlashga, ayollar bandligini kuchaytirishga, turli mintaqalarning rivojlanish darajasi o'rtasidagi farqni kamaytirishga qaratilgan mintaqaviy siyosatga alohida e'tibor qaratiladi.

Rivojlangan davlatlarda amalga oshirilayotgan bandlik siyosatining yuqori samaradorligini ta'minlaydigan o'ziga xos jihatlaridan biri asosiy e'tiborning ishsizlik oqibatlari bilan kurashishga emas, balki uning oldini olishga qaratilganligi bilan bog'liq. Masalan, Shvetsiya hukumati iqtisodiyotning davlat sektorida yangi ish o'rinlari yaratishga, oilalarni ishchi kuchi ortiqcha bo'lgan hududlardan bo'sh ish o'rinlari mavjud bo'lgan hududlarga ko'chirib o'tkazishga moliyaviy ko'mak taqdim etish, aholining mavjud bo'sh ish o'rinlari haqida o'z vaqtida axborotlardan tezkor foydalanishini ta'minlashga alohida e'tibor qaratadi. Buyuk Britaniyaning bandlik siyosati esa mehnat bozorida talab va taklifning holati haqidagi ma'lumotlarni keng tarqatish, kasbga o'qitish va ishga joylashtirishning yaxlit tizimini yaratilganligi, ayniqsa ayollar va yoshlarning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirish uchun kasbga o'qitish va qayta o'qitish dasturlarining amalga oshirilishi hamda jamoat ishlari maqsadli dasturlarini ishlab chiqilishini, ishsizlikdan sug'urtalash fondlarini rivojlantirish, ijtimoiy ta'minotni rivojlantirishni ko'zda tutadi. AQSHda davlatning bandlik siyosati aholi bandligini oshirish va ish o'rinlari sonini ko'paytirishni, ishlovchilarni tayyorlash va qayta tayyorlash, ishchi kuchini yollashga ko'maklashishni rag'batlantirishga qaratilgan. Shu maqsadda kollejl va universitetlar huzurida kasbga yo'naltirish maxsus markazlari, xususiy agentliklari tashkil etilgan, AQSH Mehnat vazirligi huzurida esa 1200 ta davlat kasbga yo'naltirish va kasb tanlash markazlari tuzilgan.

O'zbekiston Markaziy Osiyodagi aholisi va mehnat resurslari soni eng ko'p bo'lgan va muntazam ko'payib borayotgan mamlakatdir. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2010–2019-yillarda respublikamizda aholining o'rtacha o'sish sur'ati 1,7 foiz yoki 500–600 ming kishini tashkil qilgan bo'lsa, 2020–2023-yillarda bu ko'rsatkich 2,1 foizgacha tezlashgan yoki mutlaq hisobda yiliga taxminan 700–800 ming kishiga oshgan. Mamlakatimiz aholi soni 2012-yil 1-yanvar holatiga 29,6 million kishini tashkil qilgan bo'lsa, 2024 yilning shu davriga kelib bu ko'rsatkich 36,8 million kishiga, 2024-yil 22-aprel kuni holatiga ko'ra 37 million kishiga yetdi. Mamlakatimizda aholi sonining yildan-yilga oshishi natijasida har yili minglab yoshlar mehnat bozoriga kirib kelmoqda. 2024-yilning 1-yanvar holatiga mehnat resurslari soni 19,7 million kishini tashkil etib, 2023-yilning shu davriga nisbatan 1,1 foizga yoki 207 ming 400 kishiga oshgan. Bu holat uzoq muddatli istiqbolda ko'proq ish o'rinlarini yaratish zarurati oshishiga olib keladi.

O'zbekistonda davlat tomonidan aholining ish bilan bandligini oshirish, ishsizlik darajasini pasaytirish maqsadida faol bandlik siyosati amalga oshirilmoqda.

So'nggi yillarda aholi bandligini ta'minlash, ularga bandlik xizmati ko'rsatish borasida bir qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Xalqaro mehnat tashkilotining bir qator me'yoriy hujjatlari ratifikatsiya qilindi. 2020-yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi "Aholi bandligi to'g'risida"gi Qonuni esa mehnat bozorining erkinligi, aholi bandligi bilan bog'liq barcha huquqiy munosabatlarni tartibga soladi. Mazkur Qonunda ish o'rinlari tashkil etilishini rag'batlantirish va aholi bandligiga ko'maklashish, shu jumladan ish o'rinlarini tashkil etishga doir davlat buyurtmasini hamda ish qidirayotgan shaxslarni va ishsiz shaxslarni kasbga tayyorlashga, qayta tayyorlashga hamda ularning malakasini oshirishga doir davlat buyurtmasini shakllantirish orqali ko'maklashish; ishsiz shaxslarni moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy himoya qilish, ishsizlikni kamaytirish choralari ko'rish, aholining ijtimoiy ehtiyojmand toifalarini ishga joylashtirishga ko'maklashish; yoshlarni, ayniqsa qishloq joylardagi yoshlarni, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim tashkilotlari, kasb-hunar maktablari, kasb-hunar kollejlari, texnikumlar, oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini ishga joylashtirishni ta'minlash bo'yicha choralarni amalga oshirish; aholi bandligi sohasida zamonaviy kasbiy standartlarni joriy etish, mehnatni normalashtirish hamda mehnatga haq to'lash mexanizmlarini takomillashtirish; aholi bandligi sohasida ayollar va erkaklar uchun teng huquqlar hamda imkoniyatlarni ta'minlash; ishga joylashtirish jarayonlariga ilg'or axborot texnologiyalarini joriy etish, aholining ishga joylashishiga ko'maklashish bo'yicha xizmatlar bozorida zamonaviy infratuzilmani va raqobat muhitini yaratish; O'zbekiston Respublikasi fuqarolariga O'zbekiston Respublikasidan tashqarida ishga joylashishida ko'maklashish, O'zbekiston Respublikasidan tashqarida vaqtinchalik mehnat faoliyatini amalga oshirish davrida ularning huquqiy va ijtimoiy jihatdan himoya qilinishini ta'minlash aholi bandligi sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari sifatida belgilangan ^[3].

O'zbekistonda keyingi yillarda iqtisodiyotning barqaror yuqori sur'atlarda rivojlanishi hamda davlat tomonidan faol bandlik siyosatining amalga oshirilishi natijasida iqtisodiy faol aholi tarkibida ish bilan band aholi soni ham yil sayin ko'payib bormoqda, ishsizlik darajasi kamayishiga erishildi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2023-yilda iqtisodiyotda band aholi soni 2022-yilga nisbatan 2,2 foizga oshib 14,2 mln nafarga yetdi. Jami band aholining 24,2 foizi qishloq xo'jaligi, 13,0 foizi sanoat, 10,8 foizi qurilish, 11,2 foizi savdo, 4,5 foizi tashish va saqlash, 9,2 foizi ta'lim hamda 5,0 foizi sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar kabi iqtisodiyot tarmoqlari hissasiga to'g'ri keladi ^[4]. Ishsizlik darajasi o'tgan yilning mos davriga nisbatan 2,1 foizga kamayib 6,8 foizni tashkil etdi, rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi davrda ishsizlar soni 1 million 300 ming nafarni tashkil qiladi.

Xorijiy davlatlar tajribasi aholi bandligi muammolarini hal qilishda kichik tadbirkorlikning ahamiyati beqiyos ekanligini ko'rsatadi. Kichik biznes subyektlarida yangi ish o'rinlarini yaratishga moyillik kuchliroq bo'lib, u kichik biznesning kapital sig'imi past bo'lgan yangi ish o'rinlarini tezlik bilan tashkil etishga qodirligi, ya'ni kam xarajat bilan ish o'rinlari yaratishi va o'z-o'zini ish bilan ta'minlash imkoniyati mavjudligi, kichik korxonalar tashkil topish jarayonlarining yengilligi va kichik tadbirkorlik subyektlari sonining nisbatan tezlik bilan ko'payishi natijasida ko'proq ishchilar yollanishiga imkoniyat yuzaga kelishi, mehnat qilish va ishga yollashning moslashuvchan shart-sharoitlari, ya'ni to'liqsiz ish kuni yoki haftasi, mehnatning o'zgaruvchi grafigi, o'rindoshlik keng tarqalganligi kabi sabablar bilan izohlanadi. Ushbu sohani rivojlantirish orqali aholining ish bilan bandligini ta'minlash bilan birga ichki bozorni iste'mol tovarlari bilan to'ldirish hamda yalpi ichki mahsulotni, valyuta tushumlarini, aholi daromadlarini oshirish, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash kabi ijobiy natijalarga erishiladi. Turli manbalarga ko'ra, jahon bo'yicha kichik biznesda mehnatga layoqatli aholining yarmidan ko'prog'i band, YEI mamlakatlari va Yaponiyada esa bu ko'rsatkich 70 foizdan yuqoridir.

Mamlakatda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishiga erishish uchun qulay ishbilarmonlik muhitining mavjud bo'lishi taqozo etiladi. Bunda kichik biznesni davlat tomonidan har tomonlama qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan mamlakatlarda kichik biznesni moliyaviy jihatdan rag'batlantirish amaliyoti keng qo'llaniladi, shu maqsadda soliq imtiyozlari, subsidiyalar taqdim etiladi. Masalan, Germaniya hukumati yangi ish o'rinlari yaratilayotgan hamda korxonalar modernizatsiyalanayotgan sharoitda bandlikning mavjud darajasini ushlab turgan barcha ishlab chiqaruvchilarni (ish beruvchilarni) rag'batlantiradi, ishchilarni ommaviy ishdan bo'shatishdan tutib turgan korxonalarga imtiyozlar taqdim etadi. Fransiyada amalga oshiriladigan "Yangi xizmatlar – yangi ish o'rinlari" bandlik dasturi esa boshqa chora-tadbirlar qatorida davlat tomonidan korxonalarning yoshlar yangi ish o'rinlari yaratishga sarflayotgan xarajatlarini 80% ga qoplashni ham ko'zda tutadi.

Mamlakatimizda ham yangi ish o'rinlarini yaratib bandlik muammosini hal etishda hamda aholining daromadlari va farovonligini oshirishda tobora muhim o'rin tutayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlashga davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida alohida e'tibor qaratildi. Natijada respublikamizda tadbirkorlik jadal rivojlanib bormoqda. Birgina 2022-yilning o'zida kichik tadbirkorlik subyektlari soni 40 mingga, o'rta tadbirkorlar soni 2 mingga, yirik korxonalar soni esa 400 taga ko'paydi. Berilgan yengilliklardan foydalanib, bir yilda 155 ta korxonaning yillik aylanmasi 100 million dollardan oshdi ^[5]. Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda 2023-yilning 1-dekabr holatiga faoliyat ko'rsatayotgan tadbirkorlik subyektlari (fermer va dehqon xo'jaliklarisiz) soni 428 396 tani tashkil etgan. Shundan 424 695 tasi kichik tadbirkorlik subyektlari hissasiga to'g'ri kelgan ^[6].

So'nggi yillarda kichik biznes sohasiga tijorat banklari tomonidan berilayotgan kreditlar va ko'rsatilayotgan mikromoliyaviy xizmatlar hajmi ham o'sib bormoqda. 2015-yilda kichik biznes sohasiga ajratilgan kreditlar 12,5 trln so'mni tashkil qilgan bo'lsa, 2022-yilga kelib qariyb 5,6 baravarga oshdi. 2022 yilda kichik tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash maqsadlari uchun 504 mingdan ortiq loyihalarga jami 69,8 trln so'm miqdorida kredit mablag'lari ajratildi [7]. Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida 2018–2022-yillarda jami 34,1 trln so'mdan ko'p miqdorda imtiyozli kreditlar ajratildi, natijada respublika bo'yicha o'rta hisobda har ming xonadonning 196 tasi ushbu dasturlar doirasida kredit olib qo'shimcha daromad olish imkoniyatlariga ega bo'ldi. 2022-yilda Dasturlar doirasida tijorat banklari tomonidan 424 mingdan ortiq loyihalariga jami 9,9 trln so'mdan ortiq imtiyozli kreditlar ajratildi [8].

2023-yildan kichik biznes subyektlari tadbirkorlik faolligini rag'batlantirish, xususan, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida aholining biznes tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashning yangi bosqichi boshlandi. Respublikamiz Prezidentining 2023-yil 31-yanvardagi PQ-39-sonli "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida aholining biznes tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashni yangi bosqichga olib chiqishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi qarori va Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 19-apreldagi "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida kreditlar ajratishni takomillashtirish hamda aholining doimiy daromad manbalarini ko'paytirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 161-sonli qarorlari qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu Qarorga muvofiq 2023-yilda oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasidagi loyihalarni moliyalashtirish uchun kamida 13 trillion so'm yo'naltirilishi belgilandi va ushbu resurslarning hududlar kesimidagi maqsadli parametrlari tasdiqlandi, kreditlarni yillik 14 foiz stavkada ajratish tartibi saqlab qolindi, "Fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalarini qo'llab-quvvatlash jamg'armasi" mablag'lari hisobidan aholi tomorqalaridan samarali foydalanish uchun mikrokreditlar miqdori 3 mln so'mgacha oshirildi [9]. Respublikamiz Prezidentining 2023-yil 14-sentyabrda "Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institusional qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-306-sonli Qaroriga asosan 2023-yil 1-oktyabrdan "Kichik biznesni uzluksiz qo'llab-quvvatlash" kompleks dasturining amalga oshirilishi boshlandi. Mazkur Qarorda 2023–2026-yillarda Dasturni amalga oshirish uchun davlat mablag'lari hisobidan 6 mlrd so'm, xalqaro moliya institutlari mablag'lari hisobidan esa 1,2 mlrd dollar miqdorida mablag' yo'naltirilishi, kichik biznes subyektlariga tadbirkorlik faoliyatini yo'lga qo'yish yoki kengaytirish uchun 2 yilgacha imtiyozli davr bilan 7 yilgacha muddatga hamda aylanma mablag'lar uchun revolver tarzda 3 yilgacha muddatga yillik Markaziy bank asosiy stavkasidan 4 foizlik punkt yuqori stavkada 1,5 milliard so'mgacha kreditlar ajratilishi, bunda 100 million so'mgacha kreditlarni garovsiz, 150 million so'mgacha kreditlarni garov talabi 50 foizgacha pasaytirilgan holda ajratish imkoniyati nazarda tutiladi [10].

Tadbirkorlikni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar natijasida mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlari soni ko'payib ushbu sohaning YAIMdagi ulushi ham yildan-yilga oshib bormoqda. Agar bu ko'rsatkich 2000-yilda 31% ni tashkil qilgan bo'lsa, 2021-yilga kelib 54,9 % ga yetdi. Bugungi kunda kichik biznes sohasida iqtisodiyotda band aholining 74 foizi faoliyat yuritmoqda.

2024-yil uchun bandlik loyihasida sifatli va yuqori daromadli ish o'rinlari hisobiga 5 million aholining bandligini ta'minlash maqsad qilingan. Aholini tadbirkorlik faoliyatiga yanada keng jalb qilish va qonuniy mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun qo'shimcha shart-sharoitlarni yaratish asosida aholining bandligini oshirish sohasida ishlar davom ettirilmoqda. Tadbirkorlik uchun sharoitlarni qulaylashtirish maqsadida yagona hisobotlar tizimini joriy etildi, 2024-yildan boshlab 34 turdagi hisobotlar bekor qilindi. Shuningdek, tadbirkorlarga majburiy talablarni qisqartirish maqsadida 16 ta litsenziya va ruxsatnomalar bekor qilindi. Ma'lumotlarga ko'ra so'nggi yillarda 2 million 400 ming aholi o'zini o'zi band qilgan. Joriy yildagi loyihada ularning faoliyatini kengaytirish, bosqichma-bosqich kichik biznesga o'tkazish va bozor topishiga ko'maklashish ko'zda tutilgan.

Aholi bandligini oshirishda erishilgan ijobiy natijalar bilan birga muammolar va kamchiliklar ham mavjud. Amalga oshirilgan ishlarga qaramay hamon norasmiy bandlikning ulushi yuqori ekanligiga alohida e'tibor qaratiishi zarur. Bugungi kunda iqtisodiyotning norasmiy sektorida 6 millionga yaqin kishi faoliyat olib bormoqda. Mamlakatimizda tadbirkorlik faoliyati uchun shart-sharoitlarni yaxshilash hamda o'zini o'zi band qilish institutini rivojlantirish orqali rasmiy sektorda band bo'lganlar sonini yildan-yilga oshirish va norasmiy bandlikni kamaytirish ko'zda tutilmoqda.

Yuqorida ko'rsatilganidek, jami band aholining 24,2 foizi qishloq xo'jaligi sohasida faoliyat yuritmoqda. Rivojlangan iqtisodiyotga qishloq xo'jaligida band bo'lganlar sonining qisqarishi va ushbu sohada ish bilan band aholining umumiy bandlikdagi ulushining kamayishi xarakterlidir. Hozirgi kunda iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda qishloq xo'jaligida bandlar taxminan 3-5% ni tashkil qiladi, bu ko'rsatkich Buyuk Britaniyada 1,6%, Germaniyada esa - 2% dan kam. O'zbekistonda ham kelajakda qishloq xo'jaligida bandlar sonining qisqarishi tezlashadi. Bu holat qishloq joylarda bandlik muammosi yanada dolzarb bo'lishini, ishsizlar soni ortib borishini, uning oldini olish va bartaraf etish uchun tegishli chora-tadbirlarni amalga oshirishni taqozo qiladi. Shu bilan birga, ish o'rinlari sonining mehnat bozori talablariga mos kelmasligi mehnat bozorida muvozanatning buzilishiga, ayrim hududlarda ishsizlik darajasining oshib ketishiga, noqonuniy mehnat migratsiyasini o'sishiga olib

kelayotgani e'tiborga olish zarur. Davlat va nodavlat sektorida yangi ish o'rinlarini yaratishni ko'paytirish va bunda hududiy bandlik dasturlarini ishlab chiqish va to'la ijrosini ta'minlash maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishda davlat bandlik xizmati asosiy e'tiborni mintaqa iqtisodiyotidagi tarkibiy siljishlarni prognoz qilish va mintaqa ehtiyojlariga mos ishga joylashtirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishga qaratishi zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bandlik darajasining ko'tarilishi bevosita aholi turmush farovonligini ta'minlashga xizmat qiladigan asosiy omillardan biri hisoblanadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, mehnat faoliyatidan olingan daromadlarning jami aholi daromadlaridagi ulushi yuqoriligi saqlanib qolmoqda. 2023 yilda aholi daromadlari tarkibida mehnat faoliyatidan olingan daromadlar eng yuqori, 64 foiz ulushga ega bo'lib, ushbu daromadlarning 54 foizini o'zini o'zi band qilishdan olingan daromadlar tashkil etgan. Mamlakatimizda mehnat resurslari hamda iqtisodiy faol aholi sonining oshishi, ularning jami aholi sonidagi ulushi yuqoriligi nafaqat yangi ish o'rinlarini sonini oshirish, balki.

Hozirgi davrda respublikamizda ishchi kuchi taklifi va unga bo'lgan talab nisbati ish bilan bandlik darajasini oshirish uchun davlat va xususiy sektorda ko'plab yangi ish o'rinlarining yaratishni hamda uning sifat ko'rsatkichlarini yaxshilashni taqozo etadi. Bunda kichik biznesning imkoniyatlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shunga ko'ra, hududiy bandlik dasturlarini ishlab chiqishda kichik tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, ayniqsa, ushbu sohaning bozor sharoitida samarali foydalanish mumkin bo'lgan yakka tartibdagi va ommaviy ish o'rinlarini tashkil etish hamda fuqarolarning o'zini ish bilan band etish dastaklaridan imkon qadar to'liq foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Mamlakatimizda kichik biznes subyektlarining yangi ish o'rinlarini yaratishdagi ishtirokini rag'batlantirishda jahondagi rivojlangan mamlakatlar tajribasini o'rganish hamda unumli foydalanish lozim. Taraqqiyotning hozirgi bosqichida mehnat qilish va ishga yollashning moslashuvchan shart-sharoitlaridan yanada kengroq foydalanish xotin-qizlarning bandligini ta'minlashda muhim hisoblanadi.

Kichik biznes va oilaviy tadbirkorlik uchun yetarli shart-sharoitlar va qulay imkoniyatlar yaratish orqali mazkur sohani rivojlantirish respublikamizda yangi ish o'rinlarining ko'payishiga va bandlikning oshishiga olib keladi. Hozirgi kunda, kichik tadbirkorlikning faol xo'jalik yuritish shakliga o'tishini ta'minlab, ushbu sohada aholi bandligini oshirish maqsadida uni yanada rivojlantirish uchun quyidagi muhim tashkiliy jihatlarga e'tiborni qaratish lozimdir:

- kichik tadbirkorlikni moddiy va moliyaviy resurslar bilan qo'llab-quvvatlashning samarali mexanizmini tashkil etish va rivojlantirish, kredit tizimlari bilan o'zaro hamkorlik aloqalarini har tomonlama mustahkamlash;
- har bir oilaning mehnat an'analarga chuqur hurmat bilan qarash, uni tiklash va rivojlantirish, mavjud ishchi kuchlaridan samarali foydalanishga erishish;
- kichik tadbirkorlik yuritish uchun shart-sharoitlarni yanada kengaytirish, ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash asosida o'z mahsuloti, xizmatlari bilan ichki va tashqi bozorga erkin chiqish imkoniyatlarini oshirish;
- kichik tadbirkorlikka xorijiy investitsiyalar, ilg'or va zamonaviy mini texnologiyalarning kirib kelishiga keng yo'l ochib berish, chetga tayyor mahsulotni eksport qilish hajmini yanada oshirish va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1-3. O'zbekiston Respublikasining "Aholi bandligi to'g'risida"gi O'RQ-642-sonli qonuni, 20.10.2020-yil, <https://lex.uz/docs/-5055690>.
2. 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-sonli Farmoni, 7-fevral 2017-yil. <https://lex.uz/docs/3107036>
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Yillik hisobot 2023. <https://cbu.uz/upload>.
5. "Tadbirkorlik rivojini yanada yuksak bosqichga ko'tarish – ustuvor vazifamizdir". O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning mamlakatimiz tadbirkorlari bilan ochiq muloqot shaklida o'tkazilgan uchrashuvdagi nutqi, <https://president.uz>.
6. <https://biznesombudsman.uz/uz/news/738>.
- 7-8. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Yillik hisobot, 2022. <https://cbu.uz/uz/publications/annual-report>.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida kreditlar ajratishni takomillashtirish hamda aholining doimiy daromad manbalarini ko'paytirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 161-sonli qarori, 19-aprel 2023-yil, <https://lex.uz/docs/6438656>.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-306-sonli qarori, 14 sentyabr 2023-yil. <https://lex.uz/docs/6609110>.

THE EFFECT OF STUDENTS' FINANCIAL STATUS ON ACADEMIC PERFORMANCE IN UZBEKISTAN

Alimov Damirjon Odilovich

Samarkand Agroinnovations and Research University, faculty of Economics and Management, student of 3rd course

Scientific advisor: Muratov Shukrullo Abduraimovich

Head teacher (PhD) of Department of Economics and Business of Samarkand Agroinnovations and Research University

Abstract: In this scientific study, the influence of financial status of students on the indicators of mastering was studied. The data of various higher education institutions were analyzed and the relationship between financial stability and academic indicators was determined. The results of the study show that students with good financial status scored higher than the rest of the students due to the fact that they used educational resources and opportunities. Also, instead of the conclusion, this study analyzes and recommends that the state intervention in increasing the level of learning of students whose financial situation is not satisfactory, that is, social policy should also be focused on this front.

Key words: financial status, financial background, academic performance, income rate, psychological stress, educational resources.

Annotatsiya: Ushbu ilmiy tadqiqot ishida talabalarning moliyaviy holatini o'zlashtirish ko'rsatkichlariga ta'siri o'rganilgan. Turli oliy ta'lim muassasalarning ma'lumotlari tahlil qilinib, moliyaviy barqarorlik hamda akademik ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlik aniqlangan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, moliyaviy holati yaxshi bo'lgan talabalar qaysiki o'quv resurslari va imkoniyatlardan foydalanganligi tufayli qolgan talabalarga nisbatan yuqori ko'rsatkich qayd etgan. Shuningdek, xulosa o'rnida ushbu tadqiqot moliyaviy holati qoniqarli bo'lmagan talabalarni o'zlashtirish darajasini oshirishda davlat aralashuvini ya'ni, ijtimoiy siyosatni bu jabhaga ham qaratishini tavsiya qiladi.

Kalit so'zlar: moliyaviy holat, ijtimoiy(moliyaviy) kelib chiqish, akademik o'zlashtirish, daromad darajasi, psixologik stress, o'quv resurslari.

Аннотация: В данном научном исследовании изучалось влияние материального положения студентов на показатели освоения. Были проанализированы данные различных высших учебных заведений и определена связь между финансовой стабильностью и академическими показателями. Результаты исследования показывают, что студенты с хорошим материальным положением набрали более высокие баллы, чем остальные студенты, за счет того, что они использовали образовательные ресурсы и возможности. Также вместо заключения в данном исследовании анализируется и рекомендуется вмешательство государства в повышение уровня обучения студентов, материальное положение которых не является удовлетворительным, то есть социальная политика также должна быть ориентирована на этот фронт.

Ключевые слова: финансовое положение, финансовое положение, успеваемость, уровень дохода, психологический стресс, образовательные ресурсы.

INTRODUCTION

Education is a pivotal factor in personal and national development. In Uzbekistan, a diverse range of financial backgrounds among students presents a unique opportunity to study the effects of financial status on academic performance. This paper aims to examine whether students' financial situations influence their academic outcomes and to what extent. The study is significant as it provides insights that can inform policy decisions and educational interventions to promote equity in academic achievements across different socio-economic groups.

LITERATURE REVIEW

■ Global Perspective

The relationship between financial status and academic performance has been extensively studied worldwide. Studies from the United States, Europe, and Asia consistently show that students from higher-income families tend to perform better academically. Financial stability provides students with better access to educational resources, including textbooks, computers, and internet access, which are essential for academic success. Furthermore, financially stable families can afford private tutoring and extracurricular activities that enhance learning and skill development¹.

■ Context of Uzbekistan

In Uzbekistan, the socio-economic landscape has been undergoing significant changes, affecting various aspects of life, including education. Limited research has been conducted on this topic within the Uzbek context, but existing studies suggest a similar trend to global findings. Economic disparities in Uzbekistan have led to unequal access to quality education, which is reflected in students' academic performance. This section delves deeper into the socio-economic conditions in Uzbekistan and their impact on education².

MATERIALS AND METHODS

■ Research Design

This study employs a mixed-methods approach, combining quantitative and qualitative data to provide a comprehensive understanding of the issue. The quantitative component involves the analysis of survey data and academic records, while the qualitative component includes interviews with students, parents, and educators.

■ Sample (Participants)

The study sample consisted of 500 students from various universities in Uzbekistan, representing different financial backgrounds. The sample was stratified to ensure representation from high, middle, and low-income families. This stratified sampling technique ensures that the study captures a broad spectrum of financial situations and their potential impact on academic performance³.

■ Data Collection

Data were collected through a combination of surveys and academic records. The survey included questions on family income, parental education, and access to educational resources. The academic performance of students was measured using their GPA and standardized test scores. Additionally, qualitative data were gathered through interviews, providing deeper insights into the personal experiences and challenges faced by students from different financial backgrounds⁴.

■ Data Analysis

Quantitative data were analyzed using statistical methods, including correlation and regression analyses⁵, to determine the relationship between financial status and academic performance. Qualitative data were analyzed thematically to identify recurring themes and patterns related to the impact of financial status on academic success.

RESULTS AND DISCUSSIONS

■ Descriptive Statistics

The descriptive statistics provide an overview of the average GPA and standardized test scores across different financial groups. Students from high-income families had an average GPA of 3.8, while those from low-income families had an average GPA of 2.9⁶. Standardized test scores showed a similar pattern, with high-income students scoring significantly higher.

1 UNICEF Uzbekistan. (2023). Report on Child Nutrition and Education

2 National Statistics of Uzbekistan. (2023). Education Performance Data

3 Ministry of Public Education of Uzbekistan. (2023). School Attendance Records

4 UNICEF Uzbekistan. (2023). Report on Child Nutrition and Education

5 Muratov S. A. Talabalar o'zlashtirish ko'rsatkichiga oila daromadining ta'siri //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. NUU Conference 1. – C. 107-112.

6 Ministry of Public Education of Uzbekistan. (2023). School Attendance Records.

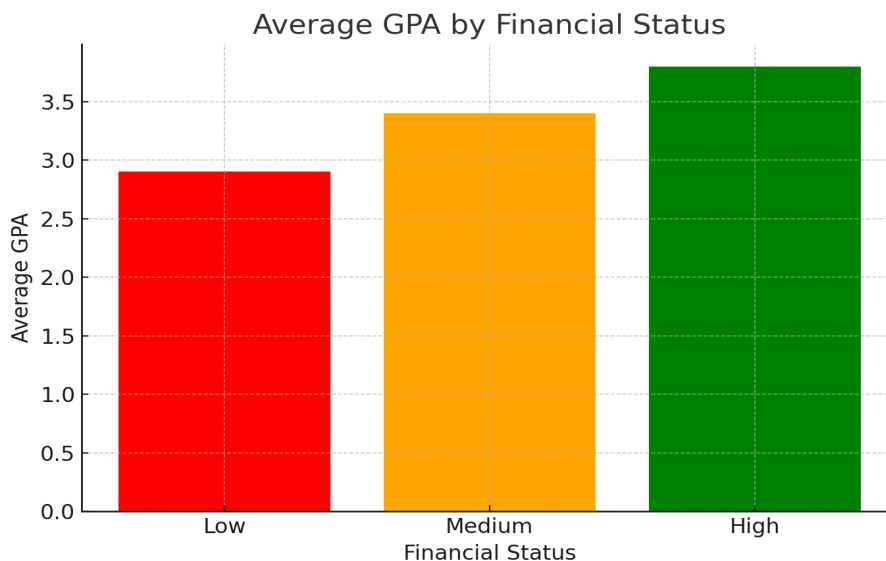

Figure 1: Average GPA by Financial Status

■ Correlation Analysis

Correlation analysis revealed a strong positive relationship ($r = 0.65$) between financial status and GPA, indicating that higher financial status is associated with better academic performance. This section includes detailed tables and charts to illustrate the correlation between various financial indicators and academic outcomes.

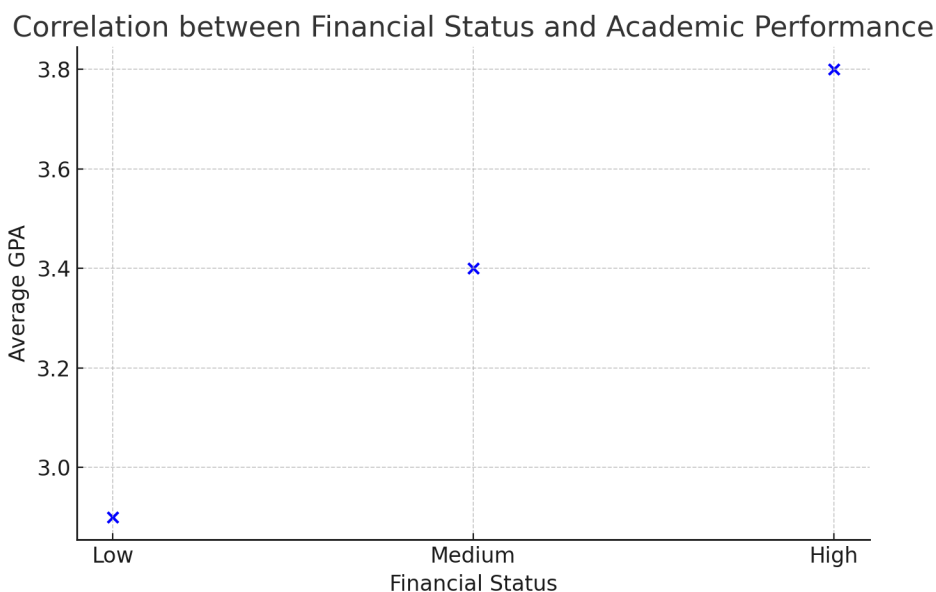

Figure 3: Correlation between Financial Status and Academic Performance

■ Regression Analysis

Regression analysis was conducted to determine the extent to which financial status predicts academic performance. The results showed that financial status is a significant predictor of academic performance, accounting for 42% of the variance in GPA. This section discusses the implications of these findings and provides a detailed interpretation of the regression coefficients.

7 Muratov S. Oilada noqishloq xo'jalik faoliyatidan keladigan daromadlarning talabalar tomonidan fanlarni o'zlashtirish ko'rsatkichiga ta'sirini iqtisodiy baholashda yangicha yondashuv //Iqtisodiyot va ta'lim. – 2021. – №. 6. – C. 315-320.

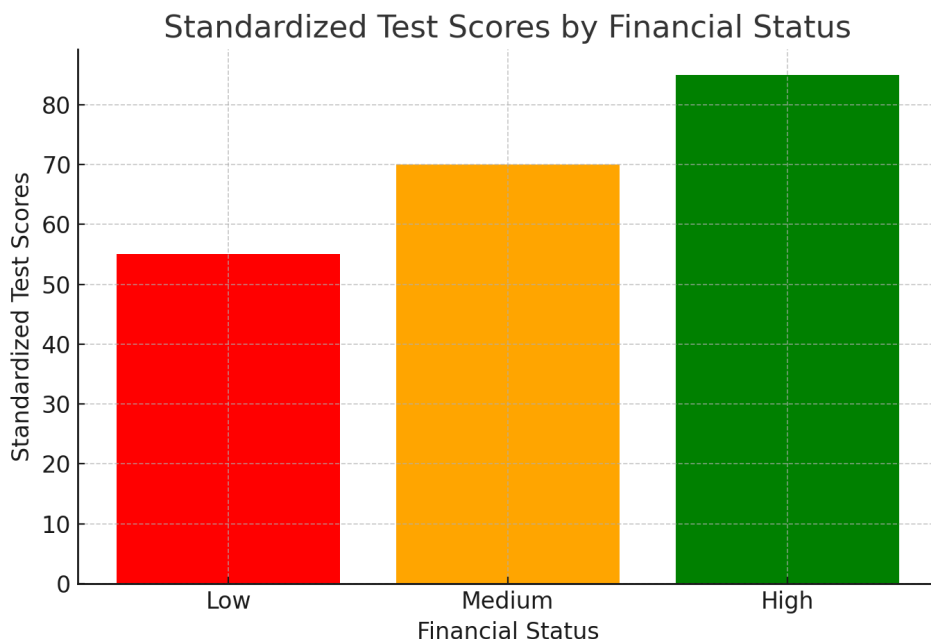

Figure 2: Standardized Test Scores by Financial Status

I. Quantitative Findings

■ Academic Performance by Financial Status

Analysis of the standardized test scores revealed a clear correlation between students' financial status and their academic performance⁸. Students from higher-income families consistently outperformed their lower-income peers across all subjects. The average test scores for high-income students were 25% higher than those for low-income students.

■ Attendance Records

Attendance records showed that students from low-income families had higher absenteeism rates, often due to economic pressures requiring them to miss school for work or family responsibilities.

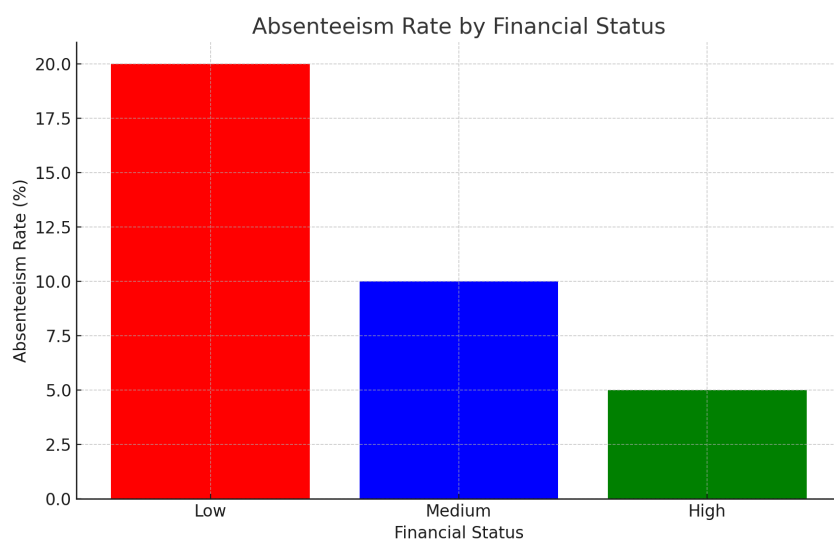

Figure 3: Absenteeism Rate by Financial Status

8 Ebenuwa-Okoh E. E. Influence of age, financial status, and gender on academic performance among undergraduates //Journal of Psychology. – 2010. – T. 1. – №. 2. – С. 99-103.

■ Educational Resources

Students from higher-income families had better access to educational resources, including private tutoring, extracurricular activities, and modern educational materials, significantly enhancing their learning opportunities.

II. Qualitative Insights

■ Access to Educational Resources

Interviews highlighted that students from wealthier families had access to private tutoring, extracurricular activities, and modern educational materials, significantly enhancing their learning opportunities. In contrast, students from low-income families often lacked basic educational resources, such as textbooks and internet access, which hindered their ability to complete assignments and prepare for exams.

■ Nutritional and Health Factors

Financial stability allowed families to provide better nutrition and healthcare, contributing to improved cognitive function and school attendance. Poor nutrition⁹ and health issues were common among low-income students, leading to frequent absences and decreased academic performance.

■ Parental Involvement

Higher-income parents were more engaged in their children's education, providing support and encouragement. Lower-income parents¹⁰, often preoccupied with work and financial stress, had less time and resources to dedicate to their children's academic needs.

■ Psychological Stress

Students from financially stable backgrounds reported lower levels of stress and anxiety¹¹, which positively impacted their focus and academic efforts. Financial insecurity among low-income students led to higher stress levels, adversely affecting their concentration and academic achievements.

DISCUSSION

The findings from this study underscore the significant impact of financial status on academic performance in Uzbekistan. Students from wealthier families benefit from better access to educational resources¹², improved health and nutrition, and greater parental involvement. These advantages create a conducive learning environment, leading to higher academic achievements.

Conversely, students from low-income families face numerous challenges that hinder their academic success. The lack of educational resources, poor health and nutrition, limited parental support, and increased psychological stress contribute to lower academic performance.

Policy Implications and Recommendations

To mitigate the impact of financial status on academic performance, several policy measures can be considered:

■ Increasing Funding for Public Schools:

Ensuring that schools in low-income areas receive adequate funding can help bridge the resource gap and provide all students with a fair chance at academic success.

■ Scholarship Programs:

Implementing and expanding scholarship programs for low-income students can provide them with opportunities to access quality education and additional learning resources.

■ Community Support Programs:

Establishing community centers that offer tutoring and educational resources can support students from low-income families.

9 Alimov D. O. Based On Farm Activity Analysis Income State Of Population In Rural Areas //Academic research in educational sciences. – 2023. – T. 4. – №. SamTSAU Conference 1. – C. 442-445.

10 Urazov J. S. et al. Talabalarning oilali bo 'lishiga ta'sir etuvchi omillarga iqtisodiy baholashda yangicha yondashuv. – 2024.

11 Barry J. E. The effect of socio-economic status on academic achievement : дис. – Wichita State University, College of Liberal Arts and Sciences, Department of Sociology, 2006.

12 Titus M. A. Understanding college degree completion of students with low socioeconomic status: The influence of the institutional financial context //Research in Higher Education. – 2006. – T. 47. – C. 371-398.

■ Nutrition and Health Programs:

School-based nutrition and healthcare programs can address the health-related barriers to academic performance¹³, ensuring that all students are physically and mentally prepared to learn.

■ Parental Engagement Initiatives:

Programs aimed at involving parents in their children's education¹⁴, regardless of their socio-economic status, can enhance academic support at home.

CONCLUSION

Addressing the educational disparities caused by financial status in Uzbekistan requires a multifaceted approach. Policy measures should focus on increasing funding for public schools, expanding scholarship programs, and implementing community support initiatives. Additionally, school-based nutrition and health programs and parental engagement initiatives can help level the playing field for all students.

By adopting these strategies, Uzbekistan can work towards an equitable education system that provides all students with the opportunity to succeed academically, regardless of their financial status.

References:

1. Muratov S. A. Talabalar o'zlashtirish ko'rsatkichiga oila daromadining ta'siri //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. NUU Conference 1. – C. 107-112.
2. Muratov S. Oilada noqishloq xo'jalik faoliyatidan keladigan daromadlarning talabalar tomonidan fanlarni o'zlashtirish ko'rsatkichiga ta'sirini iqtisodiy baholashda yangicha yondashuv //Iqtisodiyot va ta'lim. – 2021. – №. 6. – C. 315-320.
3. Eбенуwa-Okoh E. E. Influence of age, financial status, and gender on academic performance among undergraduates //Journal of Psychology. – 2010. – T. 1. – №. 2. – C. 99-103.
4. Okioga C. K. The impact of students' socio-economic background on academic performance in Universities, a case of students in Kisii University College //American International Journal of Social Science. – 2013. – T. 2. – №. 2. – C. 38-46.
5. Chevalier A., Lanot G. The relative effect of family characteristics and financial situation on educational achievement //Education Economics. – 2002. – T. 10. – №. 2. – C. 165-181.
6. Barry J. E. The effect of socio-economic status on academic achievement : дис. – Wichita State University, College of Liberal Arts and Sciences, Department of Sociology, 2006.
7. Kassier S., Veldman F. Food security status and academic performance of students on financial aid: The case of University of KwaZulu-Natal //Alternation. – 2013. – T. 9. – №. 1. – C. 248-264.
8. Titus M. A. Understanding college degree completion of students with low socioeconomic status: The influence of the institutional financial context //Research in Higher Education. – 2006. – T. 47. – C. 371-398.
9. Alimov D. O. Based On Farm Activity Analysis Income State Of Population In Rural Areas //Academic research in educational sciences. – 2023. – T. 4. – №. SamTSAU Conference 1. – C. 442-445.
10. Nurullayev U. U., Urazov J. S. Agrar sohada tahsil olayotgan talabalarning o 'rtacha o 'zlashtirish ko 'rsatkichiga ta'sir etuvchi omillarni iqtisodiy baholash //Academic research in educational sciences. – 2023. – T. 4. – №. SamTSAU Conference 1. – C. 292-298.
11. Urazov J. S. et al. Talabalarning oilali bo 'lishiga ta'sir etuvchi omillarga iqtisodiy baholashda yangicha yondashuv. – 2024.
12. Bozorova L. Qishloq aholisining qishloq xo 'jaligida bilim va innovatsiyalarni o 'zlashtirishiga ta'sir etuvchi omillarni iqtisodiy baholash (Samarqand viloyati misolida). – 2024.

Other References:

13. National Statistics of Uzbekistan. (2023). Education Performance Data.
14. Ministry of Public Education of Uzbekistan. (2023). School Attendance Records.
15. World Bank. (2023). Socio-economic Data of Uzbekistan.
16. UNICEF Uzbekistan. (2023). Report on Child Nutrition and Education.

¹³ Kassier S., Veldman F. Food security status and academic performance of students on financial aid: The case of University of KwaZulu-Natal //Alternation. – 2013. – T. 9. – №. 1. – C. 248-264.

¹⁴ Chevalier A., Lanot G. The relative effect of family characteristics and financial situation on educational achievement //Education Economics. – 2002. – T. 10. – №. 2. – C. 165-181.

QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASIDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA TADBIRKORLIK FAOLIYATINING O'RNI

Jusupova Anjim Tansiqbaevna

Nukus innovatsion instituti

“Moliya va buxgalteriya hisobi” kafedrası assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tadbirkorlik faoliyatini o'rganishga bo'lgan yondashuvlar tahlil qilingan. Shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasida xizmat ko'rsatish sohasidagi tadbirkorlik faoliyatining hududiy iqtisodiyotdagi o'rni aniqlangan.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik, xizmat ko'rsatish sohasi, yalpi hududiy mahsulot.

Abstract: This article analyzes approaches to the study of entrepreneurial activity. The role of entrepreneurship in the service sector in the economy of the Republic of Karakalpakstan is also defined.

Key words: entrepreneurship, service sector, gross regional product.

Аннотация: В данной статье анализируются подходы к изучению предпринимательской деятельности. Также определена роль предпринимательства в сфере услуг в экономике Республики Каракалпакстан.

Ключевые слова: предпринимательство, сфера услуг, валовой региональный продукт.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiyotda tadbirkorlikning ahamiyati barqaror kuchayish tendentsiyasi kuzatilmoqda. Sof raqobat muhitini yaratish, innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash, aholi bandligini ta'minlash, ijtimoiy tengsizlikni yumshatish tadbirkorlik faoliyatining asosiy vazifalaridan bo'lib hisoblanadi.

Xizmat ko'rsatish sohasining jadal rivojlanishi, bu sohada tadbirkorlarga biznes yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratmoqda.

Iqtisodiyotning har qanday sohasidagidek xizmat ko'rsatish sohasida ham tadbirkorlik faoliyati yirik, o'rta va kichik turlarga tasniflanadi. Lekin xizmat ko'rsatish sohasining o'ziga xos xususiyati shunda – bu sohada aksariyat korxonalar kichik va o'rta korxonalar hisoblanadi.

Xizmat ko'rsatish sohasida tadbirkorlik faoliyatini olib borishning o'ziga xosligi – bu iqtisodiy faoliyatning eng muhim maqsadi bo'lib iste'molchining ehtiyojlarini qondirish bo'lib sanaladi. Chunki xizmat ko'rsatish jarayoni bevosita iste'molchining ishtiroki bilan amalga oshadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Zamonaviy iqtisodiyotda tadbirkorlik atamasining har xil ta'riflari mavjud. Turli tadqiqot sohalari olimlari orasida bu faoliyatga degan qiziqish juda katta. Iqtisodiyotda tadbirkorlik faoliyatining talqini, uning tavsifi va tasnifi, shuningdek, uning paydo bo'lishi va rivojlanishi evolyutsiyasi ko'plab mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ishlarida keng tarqalgan.

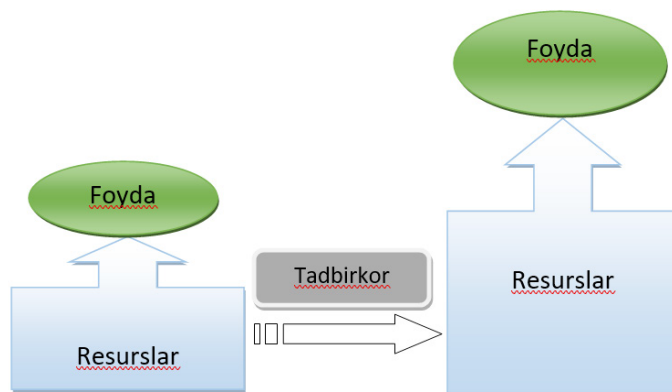
Tadbirkorlik so'ziga birinchi bo'lib Richard Kantillon tarif bergan, deb xisoblanadi va uning fikricha tadbirkor deb o'z iqtisodiy faoliyatida turli tavakkalchiliklarga ixtiyoriy ravishda boradigan xo'jalik subyektini atash mumkin.

V.V.Radaev, keyinchalik paydo bo'lgan “tadbirkorlik” so'zining bir biridan tubdan farq qiladigan turli talqinlarini tizimlashtirib chiqdi. Tadbirkorlik so'zining birinchi talqini uni kapital to'planishi sifatida ko'rinishidir. Bu g'oya Adam Smit tarafidan tadbiriq etilgan bo'lib uning fikricha tadbirkor deb qandaydir tijorat g'oyasini amalga oshirish va foyda olish uchun iqtisodiy tavakkalchilikni o'z zimmasiga oladigan kapital egasini atash mumkin. A.Smitning bergan ta'rifida tadbirkorlik faoliyatida ishtirok etadigan uchta muhim komponentlarini ko'rishimiz mumkin: foyda (faoliyat maqsadi sifatida), tijorat g'oyasi (uni amalga oshirish yo'li sifatida) va tavakkalchilik (bu faoliyatning muqarrar salbiy sharti sifatida).^[2]

Lekin, vaqt o'tishi bilan tadbirkorlik so'zini kapital bilan birga foydalanishi kamayib boradi. Shu bilan uning ikkinchi talqini kelib chiqadi. Bunda tadbirkorlik deganda mulk huquqiga bog'lanmagan ishlab chiqarish jarajonini tashkillashtirish tushuniladi.

Jumladan, Adam Smitning fikridan farqli ravishda fransuz iqtisodchisi bo'lgan Jan Batist Sey yer egasi tadbirkorlar emas, balki sanoat va moliyaviy tadbirkorlar mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi, deb aytgan. Seyning fikricha tadbirkor deb ishlab chiqarishdagi barcha omillarni birlashtira oladigan va resurslarni unumdorligi hamda rentabelligi past bo'lgan sohalardan maksimal daromad keltira oladigan sohalarga o'tkazuvchi iqtisodiy agentlarni atash lozim (1-rasm).

1-rasm: Tadbirkorlik faoliyati tushunchasining J.B.Sey talqini

XIX-asrning oxirida insonning ehtiyojlarini juda ham dolzarb o'rganish jarayoni boshlandi. Shu davrda iqtisodiy munosabatlar ham inson psixologiyasiga bog'liq degan subyektiv psixologik konsepsiya vujudga keldi. Bu konsepsiyaning asoschilari bo'lib K. Menger, E. Byom-Baverk, F. Vizer va boshqalar hisoblanadi. Ularning fikricha birinchi bo'lib tadbirkorlik faoliyatini boshqalardan farqli fikrlay oladigan, o'z ongining ijodiy elementlaridan foydalangan holda daromad olishning eng foydali usullarini kashf eta oladigan odamlar boshlab beradi va boshqa insonlar ham ularning muvaffaqiyatli harakatlariga taqlid qilib takrorlay boshlashadi. Bu ham odamning psixologiyasiga tan holatdir.

Tadbirkorlik faoliyatining ahamiyati va uning jamiyatdagi rolini XIX-XX asrlarda ko'pchilik olimlar anglay boshladi va ilmiy asoslar keltirishdi. Shu davrgacha klassik bo'lib hisoblangan ishlab chiqarishning uchta omiliga (yer, mehnat va kapital) fransuz iqtisodchisi Andre Marshall (1907–1968-y.) tomonidan to'rtinchi omil – tashkillashtirish omili qo'shildi. Va aynan shu davrdan boshlab tadbirkorlik sohasida keng ko'lamli ishlar olib kelinmoqda.

Biz esa o'z ilmiy ishimizda O'zbekiston Respublikasining "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi Qonunida tadbirkor tushunchasiga berilgan ta'rifga tayanamiz, chunki bu yuqoridagi barcha ta'riflar va tushunchalarni o'zida jamlagan:

"Tadbirkorlik- bu qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tgan shaxslar tomonidan mulkdan foydalanish, tovarlarni sotish, xizmatlar ko'rsatishdan muntazam ravishda foyda olishga qaratilgan, o'z tavakkalchiligiga tayangan holda amalga oshiriladigan mustaqil faoliyatdir". [3]

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadbirkorlik faoliyati tushunchasini chuqurroq o'rganish uchun maqolada ushbu mavzu bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlili o'tkazildi. Tadqiqot maqsadlariga erishish uchun statistik, tahlil qilish va taqqoslash usullaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Aholining daromadlarini oshirishda, mamlakatdagi bandlik darajasini ko'paytirishda tadbirkorlikni rivojlantirish eng muhim omil bo'lib hisoblanadi.

Tadbirkorlikni samarali rivojlantirish va qollab-quvvatlash maqsadida O'zbekiston Respublikasida ko'plab farmonlar va qarorlar qabul qilindi. Shular jumlasidan O'zbekiston Respublikasining "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risidagi" qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 10-noyabrdagi PF-193-sonli "Kichik va o'rta biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni qabul qilingan. [1]

Farmonga ko'ra, "Tadbirkorlikni rivojlantirish kompaniyasi" aksiyadorlik jamiyati shaklida qayta tashkil qilindi.

Kompaniya tomonidan 2024-yil 1-martdan tadbirkorlarga quyidagi qo'llab-quvvatlash choralari taqdim etildi:

- o'rta tadbirkorlik sub'yektlarining ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish loyihalariga;
- loyiha qiymatining 15 foizi, biroq ustav kapitalining 20 foizi yoki 3 milliard so'mdan ortiq bo'lmagan miqdorda tashabbuskorning ustav kapitaliga ko'chmas mulk ob'yektlari, asbob-uskunalar va boshqa ko'rinishdagi aktivlar shaklida ulush kiritish;
- ko'chmas mulk va asbob-uskunalarining 70 foizi, biroq 10 milliard so'mdan ortiq bo'lmagan miqdorda mulk sotib olish va yetti yilgacha muddatga qarzдорlik qoldig'iga Markaziy bankning asosiy stavkasidan 4 foizlik punkt yuqori stavkada yillik foiz hisoblash yoki bo'lib-bo'lib to'lash sharti bilan xizmatlar ipotekasi asosida tashabbuskorga berish;
- kichik va o'rta tadbirkorlik sub'yektlarining loyihalariga;
- kredit (lizing) ajratish uchun tijorat banklari, mikromoliya va lizing tashkilotlariga milliy va xorijiy valyutada moliyaviy resurslarni joylashtirish;
- tijorat banklari, mikromoliya va lizing tashkilotlari tomonidan milliy va xorijiy valyutada ajratiladigan kredit, lizing, bank kafolati va akkreditivlarga umumiy qiymati 5 milliard so'mdan oshmagan miqdorda kafillik taqdim etish;
- kompaniya mablag'laridan foydalanish bo'yicha tijorat banklari bilan tuziladigan vositachilik shartnomalariga asosan belgilangan limit hamda umumiy miqdor va shartlar doirasida kreditlar bo'yicha kafillik (portfel kafilligi) taqdim etish;
- 2024–2026-yillarda kichik tadbirkorlik sub'yektlariga Markaziy bank asosiy stavkasidan 4 foizlik punkt yuqori va asosiy stavkaning 1,75 baravaridan oshmagan stavkada milliy valyutada 5 milliard so'mgacha ajratiladigan kreditlar bo'yicha asosiy stavkaning 40 foizigacha miqdorda uch yildan ortiq bo'lmagan muddatga kompensatsiya taqdim etish kabilar.

Yurtimizda tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan bunday katta e'tibor sababli tadbirkorlar tomonidan xizmat ko'rsatish sohasiga katta qiziqish bilan qaralmoqda va bu sohaning rivojlanish dinamikasiga olib kelmoqda.

Xususan, Qoraqalpog'iston Respublikasida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar va isloxlarning olib borilishidan ko'rinib turibdi-ki, tadbirkorlikning mamlakat iqtisodiyotida tutgan o'ni juda ahamiyatlidir.

O'zbekistonning eng yirik hududi bo'lgan Qoraqalpog'iston Respublikasi 166,6 ming km² maydonni egalaydi, bu esa Respublika yer maydonining deyarli 40% ni tashkil qiladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasining yalpi hududiy mahsuloti hajmi yil sayin ortib bormoqda. Respublika iqtisodiyotining asosiy tarmoqlari qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi, sanoat, qurilish, xizmat ko'rsatish sohalaridir.

2023-yili Qoraqalpog'iston Respublikasining yalpi hududiy mahsulotining hajmi 32 916,1 mlrd.so'mga teng bo'lgan bo'lsa uning 12 876,6 mlrd.so'mi xizmat ko'rsatish sohasiga tog'ri keladi. ^[4]

1-jadval: Qoraqalpog'iston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari

	O'lchov birligi	2017 y.	2018 y.	2019 y.	2020 y.	2021-y.	2022-y.	2023-y.
Yalpi hududiy mahsulot	mlrd.so'm	10 855,1	15 622,6	19 557,0	21 661,9	25 681,8	30 117,6	32 916,1
	o'sish sur'ati, % da	106,1	105,8	107,0	102,0	107,6	104,0	103,5
Sanoat mahsuloti	mlrd.so'm	6 773,3	10 911,9	12 736,1	13 981,3	16 630,4	17 624,7	18 803,1
	o'sish sur'ati, % da	111,1	104,2	105,1	102,5	107,4	100,5	101,1
Iste'mol tovarlari	mlrd.so'm	1 209,2	1 815,0	2 377,6	2 804,2	2 945,6	2 393,3	2 805,2
	o'sish sur'ati, % da	106,4	122,2	102,2	113,6	105,3	106,9	102,8
Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi	mlrd.so'm	4 977,3	6 995,5	8 769,3	10 532,2	12 340,9	14 374,0	16 548,3
	o'sish sur'ati, % da	103,5	101,4	107,6	102,7	103,5	103,3	104,1
Qurilish ishlari	mlrd.so'm	1 398,8	2 182,7	3 315,4	3 992,5	4 480,6	5 272,4	5 976,0
	o'sish sur'ati, % da	112,3	125,8	128,0	107,0	103,8	107,3	106,5
Xizmatlar, jami	mlrd.so'm	3 611,3	4 600,2	5 671,8	6 520,3	8 458,4	10 595,3	12 876,6
	o'sish sur'ati, % da	108,3	113,2	112,8	106,1	121,5	116,0	110,8

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi Qoraqalpog'iston Respublikasi Statistika boshqarmasi.

1-Jadvalda keltirilgan ma'lumotlarni tahlil qilib aytishimiz mumkin, Qoraqalpog'iston Respublikasining Yalpi hududiy mahsulotining hajmi har yili 4-6% o'siz sur'atiga ega. Faqat 2020-yili 2019-yilga nisbatan o'sish sur'ati 2% ga teng bo'lib sekinlashgan. Bunga eng birinchi sabab qilib Covid-19 pandemiyasi tufayli bo'lgan iqtisodiy pasayishni keltirsak mubolag'a bo'lmaydi. 2023-yili esa 2022-yilga nisbatan YaHM 3,5%ga oshgan.

Buni biz pastda keltirilgan Qoraqalpog'iston Respublikasining YaHM dagi iqtisodiy faoliyat turlarining ulushlari ko'rsatilgan jadval orqali ko'rishimiz mumkin(2-Jadval).

2-jadval: Iqtisodiy faoliyat turlari kesimida Qoraqalpog'iston Respublikasi yalpi hududiy mahsuloti tarkibi

	2019 y.	2020 y.	2021 y.	2022 y.	2023 y.
(jamiga nisbatan foizda)					
Tarmoqlarning yalpi qo'shilgan qiymati	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi	28,1	29,6	29,4	29,7	30,4
Sanoat (qurilishni qo'shgan holda):	36,2	35,0	33,6	32,0	30,3
sanoat	28,1	26,4	25,6	24,0	22,2
qurilish	8,1	8,6	8,0	8,0	8,1
Xizmatlar:	35,7	35,4	37,0	38,3	39,3
savdo, yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar	4,9	4,9	5,1	5,0	5,6
tashish va saqlash, axborot va aloqa	5,8	5,7	6,4	6,8	6,9
boshqa xizmat tarmoqlari	25,0	24,8	25,5	26,5	26,8

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi Qoraqalpog'iston Respublikasi Statistika boshqarmasi.

Yuqorida keltirilgan jadvaldan ko'rishimiz mumkin, Qoraqalpog'iston Respublikasining yalpi hududiy mahsuloti tarkibining 39,3% ulushi xizmat ko'rsatish sohasiga, 30,4% qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligiga va 30,3% sanoat va qurilishga tog'ri keladi. Bundan kelib chiqib xulosa qilishimiz mumkin, Qoraqalpog'iston Respublikasida yildan yilga xizmat ko'rsatish sohasida tadbirkorlik faoliyatini olib borilishi rivojlanib kelmoqda.

3-jadval: Tumanlar va shahar kesimida ko'rsatilgan xizmatlar hajmi (mlrd. so'm)

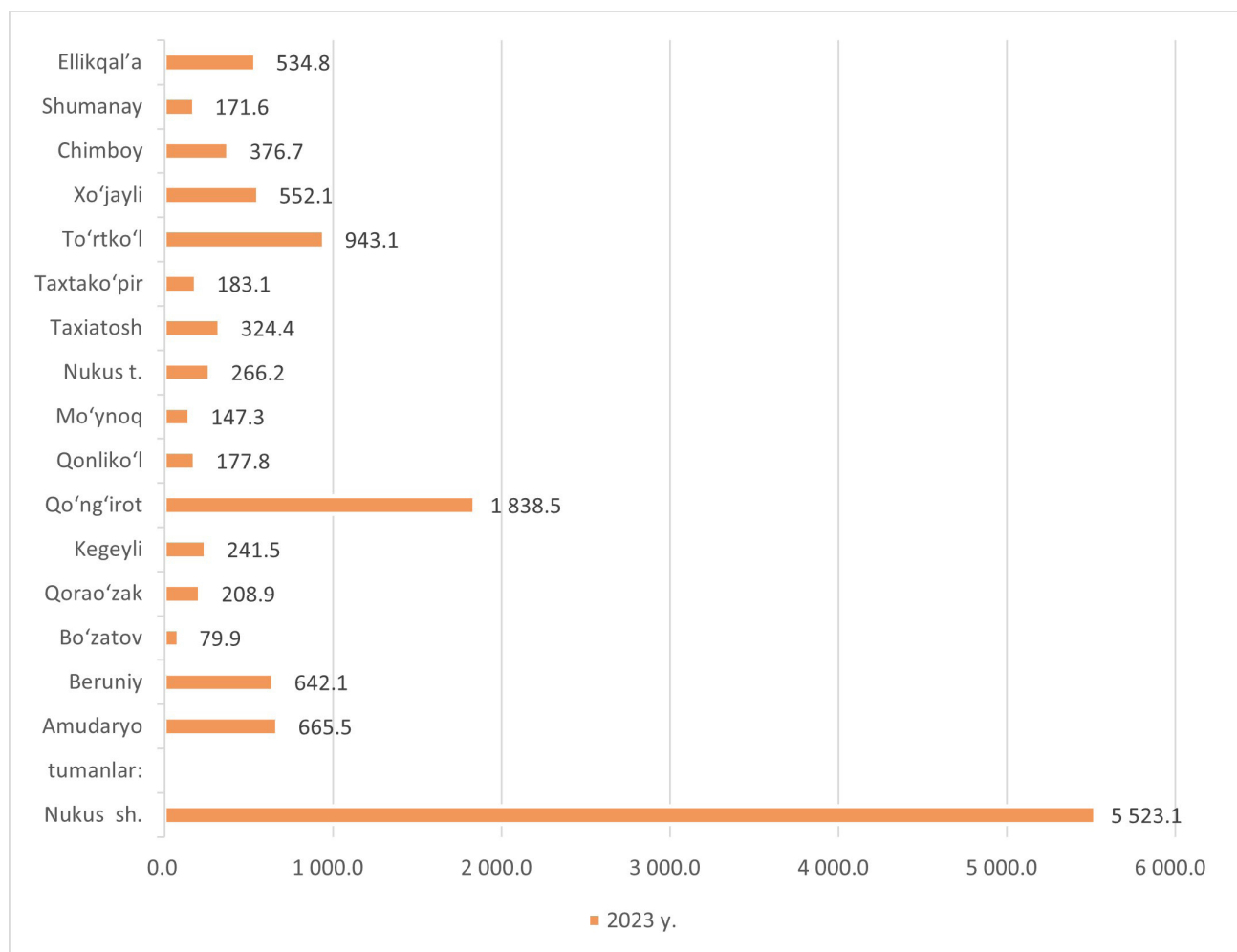
	2019-y.	2020-y.	2021-y.	2022-y.	2023-y.
Qoraqalpog'iston Respublikasi	5 671,8	6 520,3	8 458,4	10 595,3	12 876,6
Nukus sh.	2 403,2	2 773,5	3 537,2	4 574,3	5 523,1
tumanlar:					
Amudaryo	305,0	346,3	429,5	543,7	665,5
Beruniy	312,0	334,1	433,3	524,9	642,1
Bo'zatov	24,2	26,5	44,6	55,9	79,9
Qorao'zak	110,1	122,0	144,0	167,7	208,9
Kegeyli	109,9	127,1	159,7	194,4	241,5

Qo'ng'iro't	756,1	849,0	1 191,9	1 564,3	1 838,5
Qonliko'l	79,2	87,8	118,0	144,6	177,8
Mo'ynoq	76,4	83,6	105,7	120,4	147,3
Nukus t.	104,5	136,2	180,2	216,4	266,2
Taxiatosh	133,1	160,3	192,3	246,3	324,4
Taxtakko'pir	91,8	103,1	127,6	150,3	183,1
To'rtko'l	391,1	507,1	674,5	760,6	943,1
Xo'jayli	265,2	288,8	372,5	448,6	552,1
Chimboy	179,5	195,8	256,4	308,9	376,7
Shumanay	83,3	94,1	119,1	136,9	171,6
Ellikqal'a	247,2	285,3	371,9	437,1	534,8

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi Qoraqalpog'iston Respublikasi Statistika boshqarmasi.

2023-yili Qoraqalpog'iston Respublikasida jami 12 876,6 mlrd.so'mlik xizmat ko'rsatilgan va bu ko'rsatkich o'tgan yilga nisbatan 10,8%ga oshgan. 3-Jadvalda keltirilgan tumanlar va shahar kesimida ko'rsatilgan xizmatlar hajmiga qarab eng ko'p xizmat ko'rsatiladigan hudud Nukus shahrida 5 523,1 mlrd.so'mlik xizmat ko'rsatilgan. Bu ko'rsatkich boshqa tumanlarga nisbatan juda katta farqqa ega. Masalan, eng kam xizmat ko'rsatilgan hudud Bo'zatov tumanida 79,9 mlrd.so'mlik xizmat ko'rsatilgan. Yuqoridagi jadvalni vizual taqdim etish maqsadida 2023-yilgi ko'rsatkichlarni diagramma ko'rinishida keltirib o'tildi.

2-rasm: Qoraqalpog'iston Respublikasida 2023-yili tumanlar va shahar kesimida ko'rsatilgan xizmatlar hajmi (mlrd. so'm)

Qoraqalpog'iston Respublikasida xizmat ko'rsatish sohasida ro'y berayotgan ijobiy o'zgarishlar asosan Nukus shahriga to'g'ri kelayotganiga qaramasdan qishloq joylarda ham bu soha yildan yilga rivojlanib kelmoqda.

Bu esa, birinchi navbatda qishloq aholisining turmush tarzidagi o'zgarishlar, aholi sonining va daromadlarining ortishi bilan bog'liqdir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ijtimoiy rivojlanishning turli bosqichlari o'ziga xos ustuvorliklarga ega. Agar sanoat jamiyatida ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlarida moddiy mahsulotlar ustuvor bo'lgan bo'lsa, postindustrial jamiyatda ustuvorlik ko'rsatiladigan xizmatlar tomoniga o'tdi. Agar mamlakatning yalpi ichki mahsulotida xizmat ko'rsatishning ulushi 70%ga etsa bu mamlakatni postindustrial rivojlangan mamlakatlar qatoriga kiritsak bo'ladi. ^[5]

Shunday qilib, Qoraqalpog'iston Respublikasida ham xizmat ko'rsatish tuzilmasi tubdan o'zgartirilishi lozim.

Bunga tibbiy va ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirish, aholiga transport xizmatlarini ko'rsatishni yaxshilash, sog'lom turmush tarzini shakllantirish natijasida erishish mumkin. Shu bilan birga tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi yangi ish o'rinlarining yaratilishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 10-noyabrdagi "Kichik va o'rta biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-193-sonli qarori. lex.uz/uz/docs/-6658633
2. Radaev V.V. Rossiya tadbirkorligining ikkita ildizi: tarixning parchalari // Rossiya dunyosi. –1995. –T.4. –№ 1.
3. O'zbekiston Respublikasining "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni. lex.uz/docs/-2006789
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi Qoraqalpog'iston Respublikasi Statistika boshqarmasining rasmiy sayti.
5. Krutik A. B. Xizmat ko'rsatish sohasidagi tadbirkorlik: darslik. talabalar uchun / A. B. Krutik, M. V. Reshetova. –3-nashr, rev. –M.: "Akademiya" nashriyot markazi, 2014. –160 b. ISBN 978-5-4468-0682-9

INSURANCE MECHANISMS IN FOREIGN TRADE: MITIGATING RISK AND FACILITATING GLOBAL COMMERCE

Sohibjamol Abirkulova

Assistant teacher, Economics and Management Department,
Tashkent State University of Economics, Uzbekistan

Abstract: Foreign trade, a cornerstone of global economic activity, is inherently fraught with risks. From political instability and currency fluctuations to unforeseen natural disasters and contract breaches, a multitude of uncertainties can disrupt supply chains, derail transactions, and cause substantial financial losses. This article explores the crucial role of insurance mechanisms in mitigating these risks, enabling smoother international trade, and fostering economic growth.

Key words: insurance, compensation, the international trade, supply chains, export, import, risk, foreign trade.

Annotatsiya: Jahon iqtisodiy faoliyatining asosi bo'lgan tashqi savdo o'z mohiyatiga ko'ra xatarlarga to'la. Siyosiy beqarorlik va valyuta kursining o'zgarishidan to kutilmagan tabiiy ofatlar va shartnomalarning buzilishigacha turli noaniqliklar, ta'minot zanjirlarini buzishi, tranzaktsiyalarni buzishi va katta moliyaviy yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Ushbu maqolada sug'urta mexanizmlarining ushbu xavflarni yumshatishda, xalqaro savdoning barqarorligini ta'minlashda va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishdagi muhim roli o'rganiladi.

Kalit so'zlar: sug'urta, kompensatsiya, xalqaro savdo, ta'minot zanjiri, eksport, import, risk, tashqi savdo.

Аннотация: Внешняя торговля, являющаяся краеугольным камнем мировой экономической деятельности, по своей сути сопряжена с рисками. От политической нестабильности и колебаний валютных курсов до непредвиденных стихийных бедствий и нарушений контрактов – множество неопределенностей может нарушить цепочки поставок, сорвать транзакции и привести к значительным финансовым потерям. В этой статье исследуется решающая роль механизмов страхования в смягчении этих рисков, обеспечении более гладкой международной торговли и стимулировании экономического роста.

Ключевые слова: страхование, компенсации, международная торговля, цепочки поставок, экспорт, импорт, риск, внешняя торговля.

INTRODUCTION

International trade involves complex transactions across borders, often involving multiple parties, diverse legal frameworks, and fluctuating economic conditions. These complexities introduce a myriad of risks that can deter businesses from engaging in global commerce. To overcome these barriers and promote the flow of goods and services, a sophisticated web of insurance mechanisms has emerged. These mechanisms provide financial protection against a wide range of potential perils, fostering confidence and facilitating trade. Trade insurance, also known as credit insurance or export credit insurance, is a financial instrument designed to protect businesses engaged in international trade from various risks associated with selling goods or services across borders. It offers coverage against non-payment or delayed payment by buyers, insolvency, political risks, and other commercial uncertainties that can arise during cross-border transactions. Trade between countries in the world now, has a close relation with insurance. Insurance is a means of economic compensation, plays an important role in international trade. The development of international trade not only promotes the progress of the insurance industry, which in turn requires the insurance industry to provide better service, in order to ensure the smooth development of international trade.

The scale and scope of China's foreign economic and trade is large, the number of import and export trade enterprises is large, at the same time, the risk of the enterprises are also increases. Therefore, workers engaged in foreign economic and trade, not only to master the knowledge of international trade, but also to

fully understand and learn to provide security services for international trade insurance knowledge, and apply it to the real business of international trade, in order to guarantee our international, the healthy development of trade career. In international trade, insurance and the prices of goods, freight has been integrally formed. To support the development of China's foreign trade, and to better carry out insurance business, further clarifying the insurance status and role in international trade is essential.

LITERATURE REVIEW

The Geneva Association (2011): The Geneva Association, in their report "The Essential Role of Insurance Services for Trade Growth and Development," underscores the positive externalities associated with trade insurance [The Geneva Association, 2011]. They argue that insurance not only safeguards businesses financially but also fosters a more stable and predictable trading environment, ultimately contributing to broader economic growth and development.

UNCTAD (2007): The United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) acknowledges the importance of a robust regulatory framework for insurance services in promoting trade development [UNCTAD, 2007]. Their report, "Trade and development aspects of insurance services and regulatory frameworks," emphasizes the need for consumer awareness and appropriate regulations to encourage the provision of trade-related insurance, particularly for developing countries.

Additional research opportunities lie in exploring the impact of technological advancements on trade insurance. How can technology, for instance, be leveraged to streamline risk assessment, improve data analysis, and facilitate the development of innovative insurance products tailored to the specific needs of the global trade landscape.

RESEARCH METHODOLOGY

Economic analyzes are widely used in the article. Pictures and diagrams have been used to better explain the topic. There are also elements of analysis-synthesis and induction-deduction methods.

ANALYSIS AND RESULTS

At present, there is still a serious shortage of international market demand, Our foreign trade still faces a severe contraction in the international market. In the current situation, it is important that we reasonably avoid the risk of foreign trade, so as to effectively promote foreign trade.

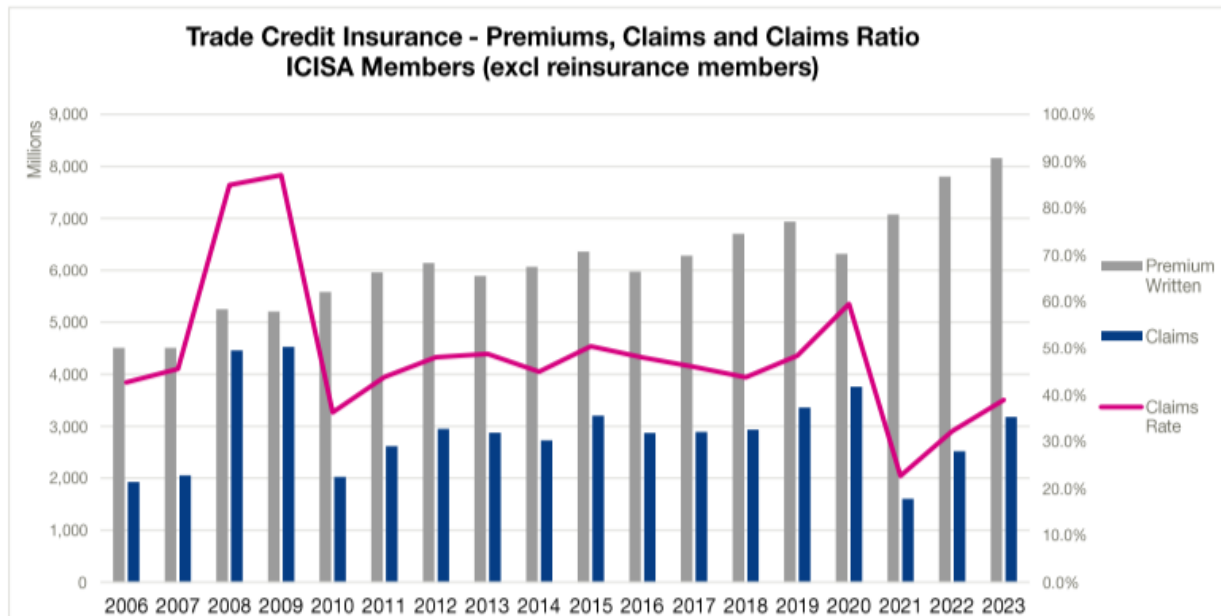
Optimize the structure of export product, enhance product competitiveness

In international competition, the competitiveness of exports of a country has a pivotal position, enhancing the competitiveness of export commodities is the core of optimizing the structure of export commodities.

China's current level of industrial structure is still very low, the problem of export dependency on the high side is very serious. The government should increase support for the export of Chinese products, The government should put the appropriate policies, Such as tax, finance, loans to support export companies, so that we can optimize the structure of export products, so as to gradually realize comparative advantages, Realize the transformation from the original labor- intensive products to capital and technology-intensive products.

Establish a diversified market

The future of China's export trade should be taken to increase domestic demand and expansion of exports strategy, Seek to break. Export enterprises should adjust the product marketing strategy, continue to explore the diversified international market. In addition to continuing to maintain and develop our traditional markets such as the US market, the market outside the EU, should also be established to expand marketing channels in emerging markets, such as the Russian market, India, Vietnam and so on. China's accession to the WTO makes A wide range of our country enterprise to participate in global competition, Capital goods exports gradually speed up the pace, Compared with the general product output, capital output dependent on financial support more and more strict with risk safeguard measures ^[1]. Chinese government reference to WTO rules and international practice, intensify policy support of foreign economic relations and trade. Through the international prevailing means of export credit insurance, In the process of enterprise actively explore overseas markets, providing export financing and foreign exchange risk guarantee, Support the survival and development of the internationalization of Chinese enterprises.

Picture 1: Trade credit insurance¹

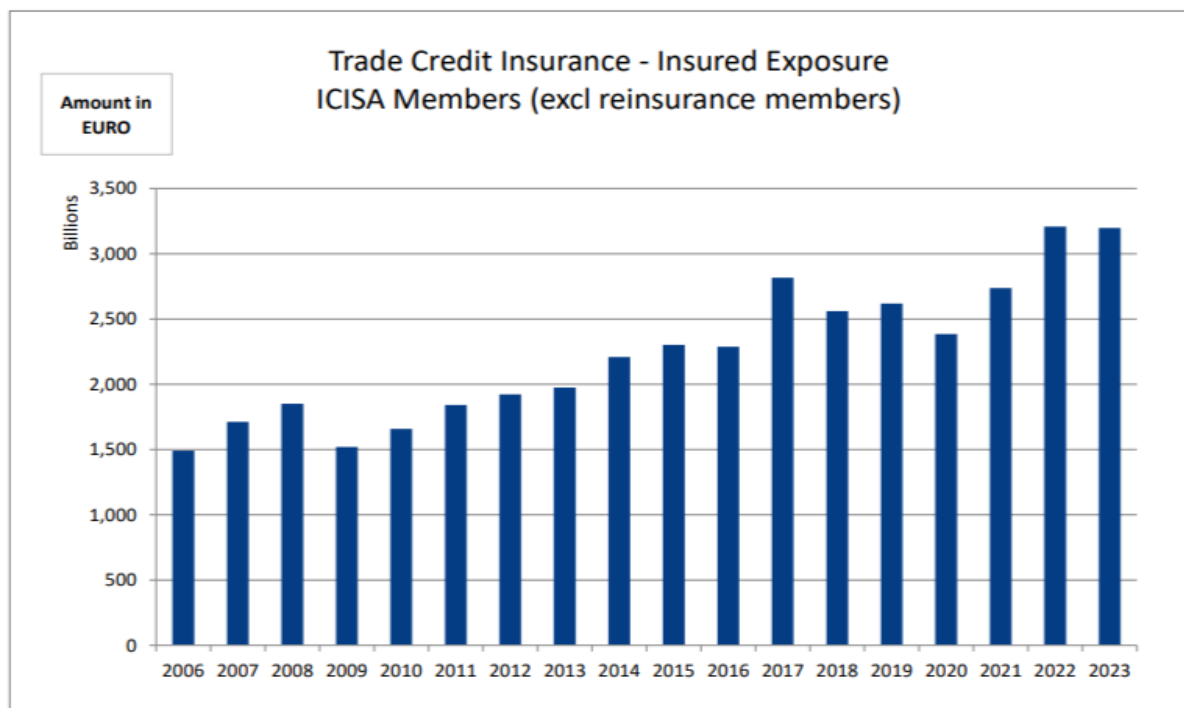
Types of Insurance Mechanisms in Foreign Trade:

- Marine cargo insurance, this foundational form of insurance covers goods transported by sea.
- Physical damage, loss or damage to cargo during shipment due to storms, accidents, or theft.
- Delays, disruptions to the shipping schedule, resulting in financial losses for importers and exporters.
- War risks: coverage against political instability and conflict impacting cargo transit.
- Political risk insurance, designed to mitigate risks stemming from political instability and government actions.
- Expropriation, government seizure of assets or businesses.
- Breach of contract, government interference or non-compliance with contracts.
- Currency inconvertibility, inability to convert local currency into foreign currency.
- Insolvency, the buyer's inability to pay due to bankruptcy or financial distress.
- Default, the buyer's deliberate refusal to pay.
- Political risks, government actions that hinder payment.
- Reduced Risk Aversion, insurance mechanisms mitigate risk and foster confidence among businesses, encouraging greater participation in international trade.
- Increased financing opportunities, insurance coverage can enhance creditworthiness, enabling exporters to access financing more readily and facilitating larger-scale transactions.
- Stable supply chains, insurance protects against disruptions caused by unforeseen events, contributing to the stability and efficiency of global supply chains.
- Economic growth and development, by facilitating trade and promoting investment, insurance mechanisms contribute to economic growth and development in both developed and developing countries.

Challenges and Future Directions:

- Growing Complexity: The increasing interconnectedness of global trade necessitates evolving insurance solutions to address emerging risks, such as cybercrime and climate change.
- Data and Technology: The use of big data, analytics, and artificial intelligence in risk assessment and pricing is crucial for innovation in the insurance sector.
- Regulatory Harmonization: Streamlining regulations and promoting greater harmonization across different countries can simplify trade insurance processes and reduce costs.

¹ <https://icisa.org/wp-content/uploads/2024/06/ICISA-TCI-Insured-Exposure-2006-2023.pdf>

Picture 2: Trade credit insurance²

Insurance has an important position in international trade. Foreign trade usually go through long-distance transport, whether by sea, land, air, or land and sea transport all have a certain amount of risk, due to natural disasters and accidents, transport and cargo may have caused the loss. In order to guarantee safe transport of goods, the importer and the exporter, and the urgent need for both sides are willing to participate in the insurance, which is the fundamental reasons that insurance has become one of the fundamental prerequisites for foreign trade. First, there must be a country's foreign trade, then need import and export insurance. If there is no foreign trade, insurance will lose clients. Before the liberation, China's economic dependence imperialism, import and export trade volume is very small, then the insurance is useless. After the liberation, the development of China's foreign trade each year, import and export transportation insurance for foreign trade has increased year by year. Therefore, we can say that the development of foreign trade is a prerequisite for the development of insurance, in turn, the development of insurance has provided a guarantee for the foreign trade business, help to further engage in foreign trade. Participated in the foreign trade department of insurance in favor of improving the management level. This is because the insurance company through a large number of business activities, especially in the inspection damage, claims handling process, can accumulate information, to understand the reasons for the damaged goods, to detect the presence of transport, handling, packaging, and other aspects of the problem ^[4], to the authorities comments and suggestions conducive to prevention, loss prevention, to reduce the loss of state property, maintaining merchandise credit, foreign trade sector will help improve the management of goods, improve economic efficiency ^[5].

Insurance companies foreign institutions, but also to provide information for the foreign trade sector and economic intelligence, providing customers with credit terms of management style and materials for foreign trade departments. International trade is the lifeblood of the global economy, connecting nations and facilitating the exchange of goods, services, and ideas. However, this complex web of transactions is inherently fraught with risks. From natural disasters and political instability to currency fluctuations and contract breaches, a myriad of uncertainties can disrupt supply chains, derail transactions, and inflict significant financial losses on businesses. This is where insurance steps in, playing a crucial role in mitigating these risks and enabling the smooth functioning of international trade. Insurance mechanisms act as a vital safety net for businesses involved in international trade. They provide financial protection against a range of potential perils, offering peace of mind and enabling businesses to confidently engage in cross-border transactions. By mitigating risk and fostering confidence, insurance enables businesses to:

- **Expand Markets:** Insurance reduces risk aversion, allowing businesses to venture into new markets without fear of crippling financial losses.

² <https://icisa.org/wp-content/uploads/2024/06/ICISA-TCI-Insured-Exposure-2006-2023.pdf>

- **Secure Funding:** Lenders and investors are more willing to finance transactions when businesses have robust insurance coverage, making it easier to access capital for expansion and growth.
- **Stabilize Supply Chains:** Insurance protects against disruptions caused by unforeseen events, ensuring the reliability and stability of global supply chains.
- **Mitigate Political Risks:** Insurance can cover losses stemming from political instability, government interference, or expropriation, offering crucial protection against unpredictable geopolitical events.

The foreign trade department of the insurance company losses due to natural disasters and accidents caused by the Organization for Economic compensation in a timely manner, can guarantee the normal operation of the foreign trade sector and the difficulties uninterrupted cash flow does not occur, help strengthen trade and economic accounting and there are plans to conduct business [6]. A example is the Iran-Iraq war 24 Vessels total loss, the insurance company claims \$ 14.3 million. Timely processing of foreign trade insurance company's compensation case, make reasonable financial security of the foreign trade sector, which is conducive to the normal national foreign economic and trade activities [7]. Insurance promotion of foreign trade has become increasingly valued by the people in many countries to conduct international insurance business as an important means for foreign exchange earnings [8], balance of international payments. Intense competition in the international insurance situation, we need to strengthen the theoretical study on the insurance status and role in international trade and improve the insurance awareness and promote the development of foreign insurance undertakings. Since liberation, our insurance business several ups and downs, the domestic insurance closed over two decades, foreign insurance are not properly developed, net premium income accounted for only 3% of non-trade foreign exchange earnings of the country, international and China status is not commensurate, we should intensify work in this area. First of all, we have to play our insurance advantages, adhere to the unified leadership unanimously principle. Second, we must strengthen the foreign trade sector support for insurance in foreign trade sector negotiations, whether import, export, must fight for insurance in the country. Third, to enhance its services to simplify the insurance procedures, conduct timely and reasonable rationale stickers, and establish the credibility of China's insurance. Fourth, in terms of the provisions of the insurance types, rates, terms, etc., the insurance company should refer to national convention, to adopt a flexible approach, try to meet the needs of foreign trade, in order to facilitate business and improve the ability to compete with foreign investors, thus insurance can play a better role in international trade.

CONCLUSION

Insurance mechanisms play a vital role in mitigating the inherent risks associated with foreign trade, promoting global economic activity, and fostering prosperity. As global trade continues to evolve, it is essential for the insurance industry to innovate and adapt to meet the changing needs of businesses and ensure the smooth functioning of international commerce. Trade insurance is a critical tool that empowers businesses to navigate the complexities of global trade with confidence. It acts as a safety net, enabling businesses to expand, explore new markets, and build robust international relationships while mitigating financial risks. As global commerce continues to evolve, trade insurance remains a vital component for ensuring stability, security, and growth in the international business landscape. China, to better carry out foreign trade business, further defining the scale and scope of China's foreign trade is large, enterprises also face some risk, So it is necessary to take the means of economic compensation, Combined with the international market demand is still insufficient. We should take some measures to avoid risks in foreign trade activities, In order to effectively promote the foreign trade. For status and role of insurance in the international trade is very important, Insurance can not only promote the development of China's foreign trade industry, but also can support the national economic development, in addition, the insurance can also conducive to the foreign trade departments to carry out the work.

References:

1. Q. Zhang, "The role of credit insurance in China's export trade," Business Review, 2015, pp. 7-9.
2. Outreville, J. François, Insurance and foreign direct investment: a review (or lack) of evidence.
3. T.H. Huang, "Insurance status and role in international trade," China Finance, 1982, pp. 42-43.
4. Y.Q. Miao, "Role of export credit insurance in international trade," Economic Survey, 2004, pp. 55-57.
5. X.L. Li, "Research on the use of export credit insurance in risk aversion among foreign trade," Anhui University, 2014.
6. D.L. Li, "The role of research on Shipping insurance in the Shanghai International Shipping Center," Ningbo University, 2014.
7. S.X. Li, "Study on changes of business environment and the development of export credit insurance business environment," Ocean University of China, 2006.
8. F. Hu, "Study on China's export credit insurance role in promoting export trade," Shaanxi Normal University, 2012.
9. S.S. Fu, "Research on the effect and issues of export credit insurance," Dongbei University of Finance and Economics, 2015.

NODAVLAT UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABNING FAOLIYATI SAMARADORLIGINI ANIQLASHDA INNOVATSION USULLARDAN FOYDALANISH

Ustadjalilova Xurshida Aliyevna

Qo'qon davlat pedagogika instituti dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

Annotatsiya: Ushbu maqolada nodavlat ta'lim tashkilotlari faoliyati samaradorligini aniqlashning innovatsion usullari o'rganiladi hamda uning xorijiy mamlakatlarda amaliy namunalari atroflicha tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: nodavlat ta'lim tashkilotlari, loyiha, investitsion faoliyat, model, Porter kuchlari, raqobatchilarning strategik guruhlar xaritasi, STEP(PEST) tahlili, SWOT tahlil.

Abstract: In this article, innovative methods of determining the effectiveness of the activities of non-governmental educational organizations are studied and its practical examples in foreign countries are thoroughly analyzed.

Key words: non-governmental educational organizations, project, investment activity, model, Porter's forces, map of strategic groups of competitors, STEP (PEST) analysis, SWOT analysis.

Аннотация: В данной статье изучаются инновационные методы определения эффективности деятельности негосударственных образовательных организаций, а также подробно анализируются их практические примеры в зарубежных странах.

Ключевые слова: неправительственные образовательные организации, проект, инвестиционная деятельность, модель, силы Портера, карта стратегических групп конкурентов, STEP (PEST)-анализ, SWOT-анализ.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim sifatini oshirish maqsadida sohani rivojlantirish yo'llari va shakllarini aniqlash, samarali yechim topishda innovatsion usullaridan foydalanilmoqda. Prezidentimiz yoshlar bilimiga, nodavlat ta'lim xizmatlari sifatiga e'tibor berar ekan: "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch imkoniyatlarini safarbar etamiz", – deya ta'kidlaydi.

Respublikamizda oliy ta'lim tizimini zamonaviy talablar darajasiga olib chiqish yo'nalishida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli ishlardan biri ta'lim xizmatlarini jadal sur'atlar bilan rivojlantirish va jahon oliy ta'lim tizimiga, shu jumladan, mamlakatimiz ta'lim tizimiga ham yangidan-yangi, talab darajasidagi raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashga qaratishdan iboratdir.

Rivojlangan mamlakatlarni nodavlat ta'lim xizmatlari, jumladan, Yevropa mamlakatlaridan Germaniya, Buyuk Britaniya va Osiyo mamlakatlaridan Xitoy, Singapur, Janubiy Koreya, Yaponiya tizimi turlicha tashkil etilgan bo'lsa-da, ulardagi o'quv, o'quv uslubiy ishlari tashkil etilishi ham o'zlarini turlicha ijobiy tomonlari bilan ajirali turadi.

MAVZU BO'YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Nodavlat ta'lim muassasalarini boshqarishni xususiyatlari, xorijiy tajribalar va ularni O'zbekistonga tadbiq etishni rivojlantirish va bu sohadagi muammolarning tub asoslari, fundamental qoidalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev asarlarida har tomonlama chuqur yoritib berilgan ^[2].

Ta'limning xizmat xususiyatlari, ta'lim xizmatlariga oid ilmiy tadqiqotlar, nodavlat ta'lim xizmatlarining menejment va marketing masalalari, Ye.V.Burdenko ^[7], Sh.M.Aliyev ^[6] va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Ta'lim xizmatlariga oid tizimli tadqiqotlar Altbach P.G., Kelly G.P. ^[3] kabi xorijiy olimlar va mamlakatimiz olimlaridan M.Q.Pardayevning ^[10] ilmiy izlanishlarida o'z aksini topgan.

Shunga qaramay, hozirgi sharoitda zamonaviy boshqaruv yondashuvlari asosida nodavlat umumiy o'rta ta'lim maktablari boshqaruv tizimini takomillashtirish masalalari, ta'limda samarali boshqaruvni tashkil etish yo'nalishlari, ta'lim muassasalarida boshqaruv usul va uslublari takomillashtirish keng tahlil qilinmagan va bu esa mazkur izlanishlarni yo'nalishini belgilashda asos bo'lib xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O'rganish jarayonida mavzu bo'yicha statistik ma'lumotlar va nazariyalarni o'rganishda mantiqiy fikrlash, ilmiy kuzatish, tizimli yondashuv, statistik usullar qo'llanildi. Tahlil davomida O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining statistik ma'lumotlaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Nodavlat ta'lim tashkilotlari kabi innovatsion loyihalarni amalga oshirishning iqtisodiy samaradorligini baholash modelini yaratish tahdidlarni o'z vaqtida aniqlash imkonini beradi. Xavfni tashqi yoki ichki sharoitlar ta'sirida moddiy va nomoddiy yo'qotishlarning mumkin bo'lgan xavfi sifatida aniqlash mumkin. Asosiy xavflarga nodavlat tashkilotning faoliyatidagi xavflarga iqtisodiy, ijtimoiy va huquqiy kabi xavflarga ajratish mumkin.

Samaradorligini baholash modelini yaratishning birinchi bosqichi ta'limda "Xususiy maktab" innovatsion loyihalarni amalga oshirish samaradorligini to'liq aks ettiruvchi baholash mezonlarini aniqlashdan iborat.

Mazkur adabiyotlarni tahlil qilish asosida ta'lim tizimida innovatsion loyihalarni amalga oshirishning iqtisodiy samaradorligini baholashning to'rtta integral ko'rsatkichini aniqlashimiz mumkin (1-jadvalda keltirilgan).

1-jadval: Ta'limda innovatsion loyihalarni amalga oshirishning iqtisodiy samaradorligini baholash ko'rsatkichlari [9]

Ko'rsatkichlar	Tarkibi
Investitsion jozibadorligi	Sof joriy qiymat, ichki daromad darajasi, rentabellik darajasi va boshqalar.
Tijoratlashtirish potentsiali	Murakkab yillik o'sish sur'ati, bozorda rejalashtirilgan mahsulot ulushi (xususiy maktablar soni), loyihani amalga oshirishdan manfaatdor tomonlarning mavjudligi va potentsial talab
Marketing	Tashkilotni reklama qilish, kommunikativ kanallari, ta'lim xizmatlari rejasi, marketing investitsiyalari rentabelligi baholash
Birlik (Unit) iqtisodiyoti	Mijozlarni chaqirish narxi, mijozning qadri, Xizmatlarni tannarxi, mijoz daromadi

Jadvalda investitsion jozibadorlik guruhi loyihaga investitsiyalarning daromadliligi va diskontlangan daromadlarni potentsial ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi.

Bitta mijozni jalb qilish xarajatlarini umumiy baholash uchun miqdorning mijozlar soniga xarajatlar nisbatiga ko'ra aniqlanadi. Ta'lim xizmatlarini taklif qilinishi uzoq muddatli bo'lganligi sababli, mijoz bilan bir yil va undan ortiq bo'lgan vaqt uchun shartnoma tuziladi va xizmat ko'rsatishning bir necha yillik to'lov qiymati hisoblanadi.

Ushbu jadvalda keltirilgan analitik usullar, bizning fikrimizcha, ta'lim muassasalarida qabul qilinadigan eng samarali innovatsion tahlil usullarini ajratib ko'rsatishga imkon berdi. Nodavlat ta'lim muassasalari faoliyatida boshqaruv qarorlarini qabul qiluvchilarning axborot ehtiyojlariga qarab tahlilning har xil turlari va turlaridan foydalanish mumkin (2-jadval).

2-jadval: Nodavlat ta'lim muassasalarida qo'llaniladigan analitik tahlil turlarining tasnifi [4]

Xususiyati	Tahlil turi	Ta'lim muassasalarida mavjudligi
Takroriylik bo'yicha	Davriy: yillik, yarim yillik, choraklik, oylik, o'n kunlik, kunlik, smenali, davriy bo'lmagan tahlil: bir martalik	Yillik har doim, qolganlari ta'lim dasturiga, tashqi muhit ta'siriga bog'liq
Hal qilinayotgan vazifalar ko'lamiga bo'yicha	Istiqbolli, operativ, ekspress-tahlil, yakuniy	Istiqbolli - maqsadlar, uzoq muddatli prognozlar samaradorligini baholash, shu jumladan ilg'or ta'lim konsepsiyasini amalga oshirish, operativ - ta'lim va iqtisodiy ishlarning holatini baholash, ekspress- tahlil - ta'lim muassasasining moliyaviy farovonligi va rivojlanish dinamikasi bo'yicha operativ baho olish. Umuman olganda ta'lim muassasasi faoliyatini baholash maqsadida o'quv yili natijalariga ko'ra yakuniy.

Ko'lam bo'yicha hal qilinadigan vazifalar	Ichki va tashqi	Ichki - kadrlar tayyorlashni tashkil etish, o'quv muassasalarining tuzilishi, jihozlari, resurslari, ta'lim xizmatlari sifati va boshqalarni baholash. Raqobat siyosatini tanlash uchun tashqi, ta'lim xizmatlari bozorini segmentatsiyalash va boshqalar.
Tahlil hajmi bo'yicha	Umimiy, tanlanma, hududiy, tematik	Barcha turlari mavjud. To'liq qismi ta'lim muassasasi faoliyati to'g'risida, qolganlari hozirgi paytda uning alohida tomonlari va qiziqishlari haqida to'liq ma'lumot beradi.
Obyektni o'rganish usullari bo'yicha	Har tomonlama, sifatli, miqdoriy, qiyosiy, dispersiya. O'zaro ta'sir, matritsa, model, korrelyatsiya, teskari aloqa, omil	Barcha turlari tahlil maqsadiga qarab mavjud
Tadqiqotning mavzu yo'nalishlari bo'yicha	Moliyaviy, menejment, innovatsiyalar, ishlab chiqarish yoki operatsion	Barcha turlari o'ziga xosdir

Tahlilning barcha turlari, oxir-oqibat, bir-biri bilan kesishadi va ularni amalga oshirish usullarida aks etadi. Analitik usullarni ko'rib chiqish, tadqiqotchi S.Urazovning fikricha, ta'lim muassasalarida qabul qilinadigan uchta eng samarali innovatsion tahlil usullarini ajratib ko'rsatishga imkon berdi: 5 Porter kuchlari, raqobatchilarning strategik guruhlar xaritasi, STEP(PEST) tahlili ^[4].

Ta'lim muassasasining faoliyati uning nazorati doirasidan tashqarida bo'lgan va uning faoliyatiga ta'sir etadigan tashqi muhitni tahlil qilishdan boshlanadi. Tashqi muhitni tahlil qilishni shartli ravishda mikromuhit va makro muhitni tahliliga bo'lish mumkin. Ushbu model 1979-yilda mashhur iqtisodchi Maykl Porter tomonidan tasvirlangan. U tashkilotning unumdorligi va raqobatbardoshligini tahlil qilish va kelajakda ham ushbu ko'rsatkichlarni yuqori darajada ushlab turish imkonini beradigan to'liq model hisoblanadi ^[4].

Maykl Porter ushbu modelni yaratganida, bozorda har bir mahsulotning raqobatbardoshligini belgilaydigan besh xil kuch mavjudligini aytgan:

- xaridorlar ma'lum bir segmentda savdolashish qobiliyatiga ega;
- korxonalarni xomashyo yetkazib berishga ta'sir qiluvchi yetkazib beruvchining savdolashish qobiliyati;
- raqobatni kuchaytirish uchun bozorga yangi ishtirokchilarning kirishi tahdidi;
- pul o'rnini bosuvchi mahsulotlarning qimmatligi xavfi;
- tanlangan bozordagi raqobat darajasi.

Ta'lim muassasasi mikromuhitini tahlil qilish, bu ta'lim yoki mehnat bozorida katta o'zgarishlar yuz bergan taqdirda har yili yoki bir martalik amalga oshiriladigan hayotiy faoliyatdir. Ta'lim muassasasining tashqi ishbi-larmonlik aloqalarining eng yaqin sohasini tashkil etuvchi mikro muhitni tahlil qilishdan maqsad uning ta'lim tizimidagi raqobatbardoshligi va mavqeyini baholashdir. Ushbu tahlilda Porterning 5 ta kuch modeli va matritsali tahlil-raqobatchilarning strategik guruhlar xaritasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Amaliyotdan ko'rinib turibdiki, Porterning 5 ta kuchlari modeli ta'lim tizimidagi ta'lim muassasasining haqiqiy mavqeyi va uning jozibadorligi to'g'risida to'liq tasavvur ega bo'lish imkonini beradi. Yangi raqobatchilar paydo bo'lish xavfini baholashda ta'lim xizmatlari bozoriga kirishning murakkabligi va qulayligi hisobga olinadi.

Matritsali tahlilni ta'lim muassasalarida qo'llash imkoniyatlarini ko'rib chiqamiz. Matritsa tahlili - raqobatchilarning strategik guruhlar xaritasi, ta'lim muassasalari ta'lim xizmatlari bozorida qanday raqobatbardosh pozitsiyalarga ega ekanligini baholashga imkon beradi. Qo'shimcha ta'lim muassasalari ta'lim berishini hisobga olsak o'quvchilarning turli yosh toifalari va turli sohalardagi xizmatlari, keyinchalik raqobatchilarning strategik guruhlar nafaqat ta'lim muassasasining o'zi, balki ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari uchun ham tuzilishi kerak. Mahalliy ommaviy axborot vositalarini ko'rib chiqish orqali bir xil yo'nalishlarda xizmat ko'rsatuvchi Internet-resurslar, ta'lim muassasalari va boshqa yuridik shaxslar aniqlanadi, shundan so'ng olingan ma'lumotlar ta'lim muassasalari va ta'lim xizmatlari tomonidan guruhlariga bo'linishi va o'z raqobatchilari haqida haqiqiy tasavvurga ega bo'lishi mumkin.

Tashqi makro muhitni o'rganish uchun tashqi omillarni kompleks ijtimoiy (Social), texnologik (Technological), iqtisodiy (Economic), siyosiy(Political) tahlil asosida amalga oshiriladigan STEP modelini yoki uni PEST-tahlil deyish maqsadga muvofiqdir.

PEST tahlili atrof-muhit omillarining ta'sirini hisobga olgan holda uzoq muddatli (3 yildan 10 yilgacha) rejalashtirish uchun marketing vositasidir ^[11].

PEST tahlili ko'p jihatdan SWOT tahliliga o'xshaydi – jadval tuzilib, unda biz omillar va ularning biznesga ta'sirini ko'rsatamiz, olingan ma'lumotlardan tashkilot strategiyasini ishlab chiqish uchun foydalanamiz. Ammo farqli tomoni - SWOT tahlili tashqi ("Imkoniyatlar" va "Tahdidlar") va ichki ("Kuchli va zaif tomonlar") omillarni o'rganadi, PEST tahlili esa faqat tashqi omillarga asoslanadi ^[12].

N.Golivcovaning “Strategik menejment” nomli o’quv-amaliy qo’llanmasida PEST-tahlili texnikasi ta’lim muassasasiga potentsial tahdidlar va yangi imkoniyatlarni aniqlash uchun atrofdagi makromuhitning eng muhim omillari holatini baholash va ularning rivojlanishini bashorat qilish imkoniyatini berilishi berilgan va tahlilni amalga oshirish yo’llari hamda bosqichlari amaliy jihatdan ochib berilgan [8].

Bular:

Birinchi bosqich – uzoq muddatli (3-5 yil) bo’lib, unda ta’lim xizmatlari bozorida ta’lim muassasasi faoliyati va daromadi bo’yicha ta’sir qilishi mumkin bo’lgan omillar ro’yxatini tuzish. Ushbu omillarni 4 guruhga ajratilgan: siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy va texnologik.

Ikkinchi bosqich – har bir omilning ta’sirining kuchini aniqlash.

Uchinchi bosqich – omil o’zgarishi ehtimolini baholash.

To’rtinchi bosqich – har bir omilning haqiqiy ahamiyatini hisoblash.

Haqiqiy ahamiyat tashkilotning tashqi muhitdagi o’zgarishlar omiliga qanchalik e’tibor berishi va uni nazorat qilishi kerakligini baholashga imkon beradi va ushbu omilning tashkilotga ta’sir qilish kuchiga qarab hisoblangan omilning o’zgarishi ehtimoli sifatida hisoblanadi.

Bizning fikrimizcha, ta’sir qilishi mumkin bo’lgan omillar va STEP(PEST) tahlili jarayonida ko’rib chiqilgan, biz uni 3-jadvalda keltirib o’tdik.

3-jadval: STEP(PEST) tahlilida ko’rib chiqilgan ta’sirlar [4]

Siyosiy	Iqtisodiy
1. Amaldagi qonunchilik va qonunchilik- dagi rejalashtirilgan o’zgarishlar. 2. Moliyalashtirish, grantlar va tashabbus lar. 3. Hokimiyatning barcha darajalaridagi saylovlar. 4. Ekologik muammolar va boshqalar.	5. Iqtisodiy vaziyat va tendentsiyalar. 6. Inflyatsiya darajasi. 7. Soliq. 8. Samarali talab va iste’molchilar ehtiyojlari. 9. Asosiy tashqi xarajatlar (energiya, transport, xom ashyo va butlovchi qismlar, aloqa) va boshqalar.
Ijtimoiy	Texnologik
1. Demografiya. 2. Asosiy qadriyatlar. 3. Hayot tarzi tendentsiyalari. 4. Brend, ta’lim muassasasining obro’si, foydalanilgan texnologiya qiyofasi. 5. Iste’molchilarning fikrlari va munosabatlari. 5. 6. Reklama va jamoatchilik bilan aloqalar va boshqalar.	1. Ilmiy-texnika taraqqiyotini tezlashtirish. 2. Yangi texnologiyalarni o’zgartirish va moslashtirish. 3. Axborot va aloqa, internetning ta’siri. 4. Texnologiyalar, litsenziyalash, patent lardan foydalanish. 5. Intellektual mulk muammolari va boshqalar.

STEP tahlili natijalari umumlashtirilib, shu asosda nodavlat ta’lim muassasasi faoliyati uchun tashqi muhitdagi o’zgarishlarning aniqlangan tendentsiyalari baholanadi. Shunday qilib, bizning fikrimizcha, STEP tahlilini muntazam ravishda va to’rtta omil guruhidan biri ta’sirida keskin o’zgarish yuz berganda, bu tashqi muhit muammolari strategiyasini ishlab chiqishga imkon beradi [5].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ko’rib turganimizdek, ushbu innovatsion tahlil usullari ta’lim muassasasining ichki muhitini (boshqaruv tizimi, o’qitish uslublari, kadrlar, iqtisodiy va moliyaviy faoliyat) tashkil etuvchi omillarni hamda ta’lim muassasasining tashqi makro va mikro muhitini (iste’molchilar, raqobatchilar, sheriklar, jamoatchilik fikri) baholash va bashorat qilishga imkon beradi. O’z vaqtida o’tkazilgan tahlil o’quv muassasasiga imkoniyatlardan to’liq foydalanishga, tahdidlarni va ularning oqibatlarini yumshatishga yoki ularni imkoniyatlarga aylantirishga imkon beradi.

Shunday qilib, bizning fikrimizcha, nodavlat ta’lim muassasasi faoliyati va rivojlanish istiqbollarini tahlil qilish asosida, imkoniyatlar va tahdidlarni baholash, kuchli va zaif tomonlarni aniqlash usullaridan foydalanib, Porterning 5 ta kuchidan, raqobatchilarning strategik guruhlar xaritasidan, STEP(PEST) tahlilidan foydalanish yuqori samaradorlik keltiradi.

Muntazam ravishda olib boriladigan tashqi tahlil ta’lim muassasasi faoliyatiga u yoki bu darajada ta’sir qilishi mumkin bo’lgan o’zgarishlar belgilarini aniqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nodavlat ta'lim xizmatlarini ko'rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2017-yil 15-sentyabrdagi PQ-3276-sonli qarori. lex.uz>uz/docs/-3343077
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyundagi PQ-3775 sonli "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori. "Xalq so'zi" gazetasi, 2018-yil 6-iyun.
3. Altbach P.G., Kelly G.P. New Approaches to Comparative Education. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2006. 228 p.
4. S.Urazov. Nodavlat ta'lim muassasalari faoliyati samaradorligini oshirishda tahlilning innovasion usullaridan amaliy foydalanish //Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences.2021. VOLUME 1. 543-549 b Strategik boshqaruv vositalari. Porterning 5 ta kuch tahlili: misol/Marketing bo'yicha maslahatlar 2024 <https://uz.havethebestelectronics.co>
5. Urokboyevich T. S. Turizmning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi ahamiyati //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 4. – С. 1128-1132.
6. Алиев Ш.М. Рынок образовательных услуг и вопросы его регулирования : Дис... канд. экон. наук. – М.: РЭА, 2012.
7. Бурденко Е.В. Рынок образовательных услуг в трансформируемой экономике:Дис...канд. экон. наук. - М.: РЭА, 2014.
8. Голицова Н.Н. Стратегический менеджмент: учебно-практическое пособие/ВШТЭ СПбГУПТД – СПб., 2016.- 49с.
9. Грачева М.В., Ляпина С.Ю. Анализ и управление рисками инновационной деятельности // Инновации. 2006. № 1 (88). С. 38–47.
10. М.Қ.Пардаев "Хизмат кўрсатиш тармоқлари иқтисодиётининг айрим муаммолари" монография Тошкент-2014 йил, 20 бет
11. Портер Майкл Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Бук, 2005. – 454 с.
12. Л. Санамян. PEST-анализ – что это, перечень факторов. SWOT и PEST: в чем сходство и отличие анализов <https://otzyvmarketing.ru/articles>
13. Umarovna, Radjabova Gavhar. "Features Of The Market Of Educational Services And The Problem Of Interaction Of Higher Educational Institutions With Employers." E Conference Zone. 2022.
14. Umarovna, Rajabova Gavkhar. "Conceptual Foundations For Improving The Organizational And Economic Mechanism Of The University Management System." International Journal of Early Childhood Special Education 14.8 (2022).
15. Umarovna, Radjabova Gavkhar. "Increasing The Competitiveness Of Universities In The Market Of Educational Services." Open Access Repository 9.11 (2022): 269-273.
16. Umarovna, Rajabova Gavkhar. "Improving The Performance Management Of The Higher Education System In The Republic Of Uzbekistan." Open Access Repository 8.11 (2022): 81-86.

QISHLOQ XO'JALIGI KORXONALARIDA ASOSIY VOSITALAR HISOBI VA AUDITI BO'YICHA XORIJIY TAJRIBALAR VA ULARDAN RESPUBLIKAMIZDA FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Xojimurodov Zuxriddin Shukurullo o'g'li

PhD, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

"Iqtisodiy va moliyaviy xavfsizlik" kafedrası tayanch doktoranti

Annotatsiya: Buguni kunda qishloq xo'jaligi korxonalarining faoliyatining asosiy maqsadi ijobiy moliyaviy natijaga erishish, ya'ni yuqori darajada foyda olish hamda ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini jahon bozorlariga chiqarish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Qishloq xo'jaligi korxonalarining jahon bozoriga chiqish, xorijiy hamkorlarning moliyaviy natijalari hisobi va auditi xususiyatlarini aniqlash, ularga moliyaviy hisobot va auditni xalqaro standartlarini qo'llanilishi tahlil qilingan. Globallashuv sharoitida moliyaviy natijalar hisobini xalqaro standartlar asosida tashkil qilishga qaratilgan ilmiy xulosa va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Qishloq xo'jaligi, asosiy vositalar hisobi, foyda, moliyaviy natijalari, audit, xalqaro standartlar, balans, rentabellik.

Abstract: Today, the main goal of agricultural enterprises is to achieve a positive financial result, that is obtaining a high level of profit and releasing agricultural products to world markets. The determination of the features of accounting and auditing of the financial results of foreign partners of agricultural enterprises entering the world market, and the application of international financial reporting and auditing standards to them are analyzed. In the context of globalization, scientific conclusions and recommendations have been developed aimed at organizing the accounting of financial results based on international standards.

Key words: Agriculture, fixed asset accounting, profit, financial results, audit, international standards, balance sheet, profitability.

Аннотация: Сегодня основной целью деятельности сельскохозяйственных предприятий является достижение положительного финансового результата, то есть получение высокого уровня прибыли и выпуск произведенной сельскохозяйственной продукции на мировые рынки. Проанализировано определение особенностей учета и аудита финансовых результатов иностранных партнеров сельскохозяйственных предприятий, выходящих на мировой рынок, применения к ним международных стандартов финансовой отчетности и аудита. В условиях глобализации разработаны научные выводы и рекомендации, направленные на организацию учета финансовых результатов на основе международных стандартов.

Ключевые слова: Сельское хозяйство, учет основных средств, прибыль, финансовые результаты, аудит, международные стандарты, баланс, рентабельность.

KIRISH

Jahon amaliyotida asosiy vositalarni muntazam ravishda modernizatsiya qilish, uning samaradorligini oshirish uchun doimiy ravishda qo'llab quvatlashdan biri moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar asosida yuritish va ulardan foydalanishdir. Shu bilan birgalikda, xalqaro bozorga chiqish xorijiy hamkorlarning moliyaviy natijalari hisobi va audit xususiyatlarini aniqlash, ulardan moliyaviy hisobot va auditning xalqaro standartlari asosida tashkil etishga qaratilmoqda. Darhaqiqat jahoning ko'pgina davlatlari fon birjalarida aksiyalari joylashtirilgan kompaniyalardan moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar asosida tuzish talab etiladi. Mam-

lakatimiz iqtisodiyotining turli soha va tarmoqlarda faoliyat yurituvchi xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy natijalar hisobi va auditini xalqaro standartlar asosida tashkil qilish zarurati hozirgi globallashuv jarayonida mazkur muammoning dolzarbligini yanada oshirmoqda.

Jahon mamlakatlarida iqtisodiyotning globallashuvi sharoitida moliyaviy natijalar hisobini xalqaro standartlar asosida tashkil qilishga qaratilgan ko'pgina ilmiy tatqiqotlar olib borilmoqda. Ana shu tadqiqotlarda daromad va xarajatlarni tan olish, turli balans nazariyalarida moliyaviy natijalarni shakllantirish, buxgalteriya hisobida moliyaviy natijalarni turli konsepsiyalar bo'yicha aks ettirish, moliyaviy natijalar bo'yicha buxgalteriya hisobi axborot ta'minotini takomillashtirish, moliyaviy natijalar auditda tahliliy amallarni qo'llash, rentabellik ko'rsatkichlarni tahlil qilish masalalari o'z yechimini topgan.

E'trof etish joizki, tadqiqolar yo'nalishida ayni paytda daromad va xarajatlarni tasniflash, yalpi daromad to'g'risida hisobot ko'rsatkichlarini shakllantirish, moliyaviy natijalar yuzasidan hisob axborotlarining ishonchililigini oshirish, rentabellik ko'rsatkichlarni aniqlash, moliyaviy natijalar auditi sifatini oshirishni takomillashtirishga erishilgan. Ammo, qishloq xo'jaligi korxonalarida moliyaviy natijalar hisobi va auditni xalqaro standartlar talablari darajasida tashkil qilish bilan bog'liq muhim masalalar hozirgacha o'zining ijobiy yechimini topmagan. Moliyaviy hisobotlarning sifati va ularning auditorlik tekshuruvlaridan o'tkazilishi xalqaro standartlar talablariga mos kelmaydi. Bu esa, qishloq xo'jaligi korxonalarida asosiy vositalar hisobi va audit bo'yicha xorijiy tajribalar va ulardan respublikamizda foydalanishda keng imkoniyatlardan foydalanish talab etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

Rivojlangan mamlakatlarda asosiy vositalarni muntazam ravishda modernizatsiya qilish, uning samaradorligini oshirish uchun doimiy ravishda qo'llab quvatlashdan biri moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar asosida yuritish va ulardan foydalanishdir. Shu bilan birga, xalqaro bozorga chiqish xorijiy hamkorlarning moliyaviy natijalari hisobi va audit xususiyatlarini aniqlash, qishloq xo'jaligi korxonalardan moliyaviy hisobot va auditning xalqaro standartlari asosida tashkil etishga qaratilmoqda.

Dalatimiz rahbari tomonidan mamlakatimiz iqtisodiyotini yangi bosqichga olib chiqish uchun eksportni yiliga kamida 30 foizga oshirib borish zarurligini hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga hududlarda oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish dasturini qabul qilish vazifasi belgilab berilgan. Jumladan, talab yuqori bo'lgan 25 turdagi oziq-ovqat mahsulotini yurtimizda ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish, qishloq xo'jaligi korxonalari, oziq-ovqat korxonalarida xalqaro standartlarni joriy etish bo'yicha topshiriqlar berilgan¹.

Moliyaviy natijalar hisobi va audit ta'komillashtirish bo'yicha xorijiy tajribalar bilan bog'liq ilmiy izlanishlar jahoning yetakchi ilmiy markazlari va universitetlarda, jumladan, International Accounting Standards Board (IASB), Pricewaterhouse Coopers, KPNG, University of South Florida (AQSH), Kyushu University (Yaponiya), M.V.Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti hamda o'zimizning milliy institutlarimiz ham bu boradagi izlanishlarni olib bormoqda, ya'ni Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti tomonidan olib borilmoqda.

Moliyaviy natijalar hisobi va audit ta'komillashtirish bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar bo'yicha qator ilmiy natijalar olingan. Jumladan, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IFRS) asosida yalpi daromad to'g'risida hisobotni tuzish va taqdim qilish qoidalari ishlab chiqilgan International Accounting Standards Board (IASB), MHXS talablariga muvofiq daromadlarni tan olish metodologiyasi tavsiya etilgan (Pricewaterhouse Coopers, Deloitte & Touche), dialektik yondoshuv asosida foydaning shakllanishi genezisi tadqiq etilgan (Kyushu University).

Jahonda moliyaviy natijalar hisobi va audit ta'komillashtirish bo'yicha xorijiy tajribalar bilan bog'liq asoslarni takomillashtirish bo'yicha quyidagi ustuvor yo'nalishlarda tadqiqotlar olib borilmoqda. Jumladan, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida yalpi daromad to'g'risida hisobotni transformatsiya qilish jarayonlarini takomillashtirish, moliyaviy hisobotlarni raqamli formatda taqdim etishni takomillashtirish, moliyaviy natijalar audit sifati va axborotlar shaffofligini oshirishning metodologik masalalar bo'yicha keng ustuvor vazifalar bo'yicha ishlar amalga oshirilmoqda.²

A.N.Magomedov tomonidan rivojlangan mamlakatlarning tajribalari o'rganilgan bo'lib, Yaponiyada guruch, bug'doy, go'sht va sut mahsulotlari iste'mol narxining 20 foizini davlat tartibga solib turadi. Fransiyada ham narxning 20 foizi davlat tomonidan tartibga solinadi. AQSHda esa tartibga solishning bilvosita tizimi qo'llanadi³. D.R.Raxmonov va I.M.G'aniyevlar tomonidan O'zbekistonda davlat g'alla zaxiralarini shakllantirish va taqsimot tartibini o'zgartirish masalalari o'rganilgan⁴.

1 <https://president.uz/uz/lists/view/6975>

2 <https://ifrs.org>; <https://aicpa.org>; <https://pws.com>; <https://home.kpmg/xx>; <https://tsue.uz>

3 Магомедов А.Н. Финансовая и институциональная структура кредитования сельского хозяйства в США// Ж. АПК: экономика и управление. – М.: 2011, № 3. – С. 83- 89.

4 Беспехотный Г.В., Ушачев И.Г. Воспроизводства в аграрной экономике: вопросы теории, государственного регулирования и эффективности производства. – Тула: ПАХН, 2009. – С. 32-34.

O'rganish natijasida, qishloq xo'jaligi korxonalarining moliyaviy holatini xalqaro standartlar talablari asosida tashki qilish hamda mamlakatimizda moliyaviy natijalar hisobining to'g'ri yuritilishi va moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotning ishonchliligi ko'p jihatdan hisob prinsplarining o'z vaqtida, to'g'ri hamda aniq qo'llanishga bog'liq. Avvalo faoliyatning uzluksizligi, hisobot davrilagi daromadlar va xarajatlarning bir-biriga muvofiqligi olingan daromadlarning sariflangan xarajatlarga mos kelishi hamda ehtiyotkorlik prinsplari moliyaviy natijalar to'g'risidagi buxgalteriya hisobi axboratlarining ishonchliligini ta'minlash maqsadga muvofiq.

TADQIQOT METOLOGIYASI

Tadqiqotda tahlil va sintez, tizimli yondashuv, abstrakt-mantiqiy fikrlash, qiyosiy tahlil usuli orqali moliyaviy natijalar hisobi va auditi takomillashtirish bo'yicha xorijiy tajribalar orqali mamlakatimizda qishloq xo'jaligi korxonalarining moliyaviy natijalar hisobining to'g'ri yuritilishi va moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotning ishonchliligi ko'p jihatdan hisob prinsplarining o'z vaqtida, to'g'ri hamda aniq qo'llanishga qaratilgan umumiy va o'ziga xos bo'lgan jihatlardan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR HAMDA TAHLILLAR

Globalashuv sharoitida har bir mamlakat qishloq xo'jaligi mahsulotlarining uzluksizligini ta'minlash uchun chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqadi. Ushbu tizim ichki bozorni himoya qilishga qaratilgan siyosiy, ijtimoiy, huquqiy, iqtisodiy shart-sharoitlarni yaratib beradi. Bunda iqtisodiy rivojlanish bilan bog'liq bo'lgan himoya darajasi alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, ko'plab mamlakatlar qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi va oziq-ovqat savdosida tashqi omillarning salbiy ta'sirini oldini olishga qaratilgan davlat dasturlarini amalga oshirganlar.

Lekin, mazkur strategik chora-tadbirlar ba'zi davlatlarja o'zining ijobiy natijalari bilan birga salbiy oqibatlarini ham namoyon qilgan, jumladan ⁵:

1. O'tgan asrning 1943-yilidan "Yashil" inqilob dasturi Meksika qishloq xo'jaligida ekinlar hosildorligini oshirishga qaratilgan edi. Meksika tajribasi va yangi navli urug'lar Kolumbiya, Hindiston, Pokiston, Shri-Lanka va Filippinda keng tatbiq etildi. 1990-yilga kelib Afrikada jami ekin maydonlarining 50 foizi, lotin Amerikasi va Osiyoda 70 foizini qamrab oldi. Natijada, bug'doy ishlab chiqarish hajmi o'sdi. Jahonda 1960–2000-yillar davomida bug'doy hosildorligi 208 foizga oshdi. Lekin, atrof-muhit va tuproqning yomonlashishiga, kimyoviy o'g'it va pestitsidlardan haddan ortiq foydalanishga, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishning xilma-xilligining kamayishiga olib keldi. Bir xil turdagi mahsulot ishlab chiqarish hajmining oshishi narxni pasayishiga va fermerlarning inqiroziga olib keldi. Umuman, "Yashil" inqilob dasturi ocharchilik va kambag'allik muammosiga majmuali yondashuv zaruratini namoyon etdi. Biroq faqat qishloq xo'jaligi tarmog'ida hosildorlikni oshirish bilan oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlab bo'lmazligi tan olindi. Bu esa ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish va tashqi savdoning ahamiyatiga e'tibor qaratishga olib keldi;
2. Tashqi savdoni erkinlashtirish siyosati jahon bozorida mahsulot narxini eng past chiqimlar bilan belgilash imkonini berdi. Ishlab chiqarish hajmini oshirish va resurslarni oqilona taqsimlashga olib keldi. Bu esa, jahon bozorida narxlarning keskin tebranishiga sabab bo'ldi va ko'plab mamlakatlarda noqulay bozor kon'yunkturasidan himoyalanihga qaratilgan chora-tadbirlar ishlab chiqildi (ishlab chiqaruvchilarni himoyalash uchun kompensatsiya to'lovlari joriy etildi, xaddan tashqari ko'p yetishtirishni oldini olishga qaratilgan yordam pullari berildi);
3. Tashqi savdoni cheklash siyosati. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini rag'batlantirish va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun ko'plab mamlakatlar importga nisbatan cheklovlar joriy etdi. Tashqi savdo cheklovlari oziq-ovqat mahsulotlarining 90 foizini milliy bozorlarda iste'mol qilishga olib keldi. Shuningdek, oziq-ovqat eksportiga kiritilgan cheklovlarda milliy bozorni barqarorlashtirish va aholiga iqtisodiy imkoniyat yaratish maqsadi nazarda tutildi. Eksport va import cheklovlari ijobiy natijalari bilan birga barcha mamlakatlarda qonunbuzarlik, korrupsiya va noqonuniy savdo uchun qulay sharoit yaratdi. Chunki, ichki va tashqi bozordagi narxlar o'rtasida yuqori farq vujudga keldi. Bunda ichki xarid narxlari inflyatsiyadan ortda qoldi va ushbu narxlar ishlab chiqaruvchilar uchun manfaatsiz bo'lib qoldi. Mazkur shart-sharoitlar ishlab chiqarish xarajatlari o'rnini qoplovchi davlat subsidiyalarining hajmini ortishiga olib keldi;
4. Iste'molni qo'llab-quvvatlash siyosati maqsadli oziq-ovqat bilan ko'mak dasturlari jami aholi yoki uning maxsus guruhlariga uchun qaratilgan edi. 1960 yillarda sobiq ittifoq mamlakatlarida chorvachilik mahsulot-

5 Минаков И.А. Кооперация и агропромышленная интеграция в АПК. – М.: Экономика, 2007. – С. 26-27.

larining iste'molini oshirish uchun qayta ishlovchi tarmoqlarga subsidiyalar ajratildi. Markaziy va Sharqiy Yevropa mamlakatlari ham sobiq ittifoqdan o'rnak olib, chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishiga subsidiya kiritib boshlashdi. Natijada chorvachilik mahsulotlarining iste'mol ko'rsatkichi oshdi. AQSHda esa oziq-ovqat kuponlari dasturi amalga oshirildi. Bundan tashqari, universal oziq-ovqat bilan ko'mak dasturlari ham amal qilib, jami aholining minimal iste'mol darajasini kafolatlash uchun mamlakat miqyosida subsidiya berildi. Lekin, ko'plab mamlakatlarda iste'molchilar uchun subsidiyalar ajratishdan voz kechildi, chunki iqtisodiy chiqimlarga qiyoslaganda ularning samaradorlik darajasi past edi va importning hajmini oshishiga olib keldi.

Umuman olganda, jahon qishloq xo'jaligi mahsulotlarining zaxiralari shakllanishining hozirgi va kutilayotgan tendensiyalari va uning murakkabligini e'tiborga olgan holda mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi bugungi kunda ham, kelajakda ham ichki ishlab chiqarish hisobiga ta'minlanadi. Ichki ishlab chiqarish hisobiga o'zini o'zi ta'minlash davlatning o'z qobig'iga o'ralib olishini bildirmaydi, aksincha, eksport uchun ishlab chiqarish hajmlarini oshirib borish va import tarkibini takomillashtirish to'g'risida so'z bormoqda. Bu xalqaro mehnat taqsimoti afzalliklaridan va jahon bozorining qulay kon'yunkturasidan foydalanish bilan bir qatorda mamlakatning qishloq xo'jaligi mahsulotlarining doimiy rag'batlantirish hamda yetishturuvchi korxonalarga mustaqilligiga ko'mak beradi.

Moliyaviy natijalarni qishloq xo'jaligi korxonalarda xalqaro standartlar tablari darajasida shakllantirishda organik balansning samarasi va undan foydalanish mexanizmi taklif etilgan. Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotning ishonchligini ta'minlash maqsadida buxgalteriya hisobi axborotlarining sifatini orirish yo'nalishlari bo'yicha takliflar berilgan.

Tadqiqotda qo'llanilgan uslubiy yondashuv va usullarning umumtan olinganligi va maqsadga muvofiqligi, normativ-huquqiy hujjatlar, foydalanilgan adabiyotlar va internet ma'lumotlari rasmiyligi, xo'jalik yurutuvchi subyektlarga oid ma'lumotlarning hisobot manbalaridan olinganligi, xulosa, taklif va tavsiyalarining normativ-huquqiy hujjatlar hamda xo'jalik yurutuvchi subyektlar tomonidan moliyaviy natijalar hisobi va auditni takomillashtirishda foydalanishga joriy etilganligi bilan tasdiqlanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligida asosiy vositalar hisobi va auditni takomillashtirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotda quydagi xulosa va takliflar shakllantirildi:

birinchidan, buxgalteriya hisobida moliyaviy natijalar, foyda, zarar, daromad, xarajat, chiqim, sarf singari iqtisodiy kategoriyalar keng qo'llanildi. Tadqiqot davomida qishloq xo'jaligi korxonalarda asosiy vositalar buxgalteriya hisobi tizimida moliyaviy natijalarning tutgan o'rniga baho berildi. Shuningdek, chiqim, sarf va xarajat kategoriyalarining o'zaro bog'liqligi va farqli jihatlar bo'yicha aniq belgilangan tartib ishlab chiqish maqsadga muvofiq;

ikkinchidan, Moliyaviy natijalar hisobining to'g'ri yuritilishi va moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotning ishonchligi ko'p jihatdan hisob prinsiplarining o'z vaqtida, to'g'ri hamda aniq qo'llanilishga bog'liq. Avvalo, faoliyatning uzluksizligi, hisobot davridagi daromadlar va xarajatlarning bir-biriga muvofiqchiligi, olingan daromadlarning sarflangan xarajatlarga mos kelishi hamda ehtiyotkorlik prinsiplari moliyaviy natijalar to'g'risidagi buxgalteriya hisobi axborotlarining ishonchligini ta'minlash xizmat qiladi;

uchinchidan, bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo'jaligi korxonalarining foydani oshirishning yangi imkoniyatlarini topish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Bu esa, moliyaviy natijalarni shakllantirishning konseptual jihatlarini takomillashtirishni talab etadi;

to'rtinchidan, qishloq xo'jaligi mahsulotlari importini tartibga solish masalasi nisbatan murakkab ko'rinish oladi. Bu esa bir tomondan, mahsulotlarning taqchilligini bartaraf etish bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, mahalliy ishlab chiqaruvchilar manfaatini himoyalash masalasi oqilona tarzda hal etilishi bilan bog'liq.

Yuqorida keltirilgan qishloq xo'jaligi korxonalarda audit sifatining nazorati tekshuruvining har bir bosqichida o'tkazilishi hamda moliyaviy natijalar auditi ishi sifatini baholashda moliyaviy natijalar shakllanishining barcha bosqichlarini o'rganish maqsadga muvofiqligi o'rganildi. Tadqiqotda keltirilgan ilmiy natijalarni amaliyotga tatbiq etish qishloq xo'jaligi korxonalarda moliyaviy natijalar hisobi va auditning takomillashtirishga xizmat qiladi. Ayni paytda, mamlakat aholisining barcha qatlamlarini qishloq xo'jaligi mahsulotlar bilan uzluksiz ta'minlash birinchi galdagi vazifa sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 18-yanvardagi "2024-yilda investitsiya, eksport va sanoat sohalaridagi ustuvor vazifalar muhokamasi yuzasidan" o'tkazilgan 3-son yig'ilish bayoni <https://president.uz/uz/lists/view/6975>.
2. <https://ifrs.org>; <https://aicpa.org>; <https://pws.com>; <https://home.kpmg/xx>; <https://tsue.uz>.
3. Магомедов А.Н. Финансовая и институциональная структура кредитования сельского хозяйства в США// Ж. АПК: экономика и управление. – М.: 2011, № 3. – С. 83- 89.
4. Беспехотный Г.В., Ушачев И.Г. Воспроизводства в аграрной экономике: вопросы теории, государственного регулирования и эффективности производства. – Тула: РАСХН, 2009. – С. 32-34.
5. Минаков И.А. Кооперация и агропромышленная интеграция в АПК. – М.: Экономика, 2007. – С. 26-27.
6. Raxmonov D.R., G'aniyev I.M. Xalqaro oziq-ovqatlar bozori holati va O'zbekistonda g'alla bozorini rivojlantirish xususiyatlari// Oziq-ovqat mahsulotlari bozori va uning amal qilish mexanizmini takomillashtirish: ilmiyamaliy konferensiya materiallari to'plami. – Namangan: NamDU, 2015. – B. 263-269.
7. Toshnazarova L. O'zbekiston sug'urta bozorida raqobatni rivojlantirish yo'llari. //Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, №4 2021-y.
8. Хейлбронер Р., Турой Л. Экономика для всех (Пер. с англ.). – Новосибирск: Экспресс, 1994. – С. 80-83.
9. Rahimova G.M asosiy vositalar hisobi va auditini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish. 08.00.08-Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit ixtisosligidan PhD ilmiy darajasi dissertatsiyasi/TDIU T; 2023
10. Shakarov.A asosiy vositalar hisobi va nazoratini tashkil qilish (mulchilikning turli xil shakllarida). Toshkent moliya in-ti. iqtisodiyot fanlari nomzodlik dissertatsiyasiga Avtoreferat: 08.00.2000-yil.
11. Ismanov I.N. uzoq muddatli aktivlarning buxgalteriya hisobi va audit metodelogiyasini takomillashtirish masalalari: i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun dis. avtoreferati. Toshkent: BMA – 2009. – 33 b.
12. Новый взгляд на продовольственную безопасность и питание: Сорок четвертая сессия Комитета по всемирной продовольственной безопасности. – Рим: 2017. <http://www.fao.org/3/a-mu263r.pdf>
13. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari <https://stat.uz/uz/xalqaro-statistika/7285-formy-stat-komiteta-sng-2>

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BUDJETINING SHAKLLANISHIDA EGRI SOLIQLARNI UNDIRISHNING FISKAL SAMARADORLIGI

Abdulxayeva Shahnoza Muxammadiyevna

TDIU doktranti

Annotatsiya: Egri soliqlar bugungi kunda aksariyat davlatlar singari, O'zbekiston Respublikasida ham davlat budjetini shakllantirishdagi eng istiqbolli soliqlardan biri hisoblanadi. U soliq tizimining ajralmas qismi bo'lib, yuqori fiskal samaraga egadir. Soliq to'lovchilari soliqlarni to'g'ri hisoblash va o'z vaqtida soliqlarni to'lash soliq qonunchiligini buzilish holatlarini kamayishiga zamin yaratadi. Bu borada bir qator muammolar mavjud bo'lib, ushbu maqolada uni bartaraf etish jihatlarga e'tibor beriladi.

Kalit so'zlar: davlat byujeti, QQS, aksiz solig'i, bojxona boji, soliq nazorati, soliq tizimi, soliq islohoti, soliq siyosati, soliqqa tortish, soliq ma'murchiligi, soliq to'lovchi, soliq imtiyozlari.

Abstract: Indirect taxes are one of the most promising taxes in the formation of the state budget in the Republic of Uzbekistan, since today in most countries they are an integral part of the tax system and have high fiscal efficiency. Correct calculation of taxes and timely payment of taxes by taxpayers will reduce cases of violations of tax legislation. There are a number of problems in this regard, and this article will discuss aspects of their elimination.

Key words: state budget, VAT, excise tax, customs duty, tax control, tax system, tax reform, tax policy, taxation, tax administration, taxpayer, tax benefits.

Аннотация: Косвенные налоги являются одним из наиболее перспективных налогов при формировании государственного бюджета в Республике Узбекистан, так как сегодня в большинстве стран они являются неотъемлемой частью налоговой системы и обладают высокой фискальной эффективностью. Правильный расчет налогов и своевременная уплата налогов налогоплательщиками позволят снизить случаи нарушений налогового законодательства. На этот счет существует ряд проблемы, и в данной статье речь пойдет об аспектах их устранения.

Ключевые слова: государственный бюджет, НДС, акциз, таможенная пошлина, налоговый контроль, налоговая система, налоговая реформа, налоговая политика, налогообложение, налоговое администрирование, налогоплательщик, налоговые льготы.

KIRISH

Ma'lumki, O'zbekiston bozoridagi tovar va mahsulotlar sotishda muhim ulush import qilinadigan turlardan iborat, shuning uchun ham olinadigan soliq tushumlarining yuqori ulushi aynan bilvosita soliqlar hisobidan shakllanadi. To'g'ri soliqqa tortilmagan, qayd etilmagan daromadlar egri soliqlarga tortiladi. Shunday qilib, egri soliqlar shu kungacha budjet daromadlarining eng yuqori qismini tashkil etadigan soliq turi hisoblanib, budjet tizimining barqaror va bitmas-tuganmas shakllantiruvchi manbalaridan biri hisoblandi.

Egri soliqlar davlatga uchun jozibadordir, chunki ularning xazinaga tushadigan tushumlari soliq to'lovchilarning moliyaviy faoliyati bilan bevosita bog'liq emas va yuqori fiskal samaraga ega. 2024-yilda bilvosita soliqlar Davlat budjeti daromadlarning asosiy qismini tashkil qilib, umumiy daromadlar prognozining 41,3 foizini tashkil etadi. Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha tushumlar 74,0 trln so'mni, aksiz solig'i bo'yicha tushumlar 22,7 trln so'mni, yoki bojxona bojlari bo'yicha tushumlar 14,8 trln so'mni tashkil etadi. 2024-yilda Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budjetlari taqchilligi 3,1 foiz miqdorida prognoz qilinayotgan bo'lib, 2025–2026-yillarda taqchillik 1,8-2,2 foizgacha pasayishi prognoz qilingan¹. Respublikamizda iqtisodiy

¹ Budjetnoma 2024–2026-yil. Toshkent 2023-yil.

o'sishni izchil davom ettirilishi, fiskal siyosatning yuritilishi orqali barqarorlikni ta'minlanishi hisobiga erishilmoqda. Hozirgi kunda izchil olib borilayotgan soliq siyosati oldingi xususiyatlari bilan ajralib turishi bilan ahamiyatlidir. Shuning uchun ham soliqlarni undirish islohotlari bilan bog'liq tadqiqotlarga bo'lgan ehtiyoj yanada ortib bormoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

Soliqlar nazariyasining xorijiy vakillari orasida bir qator tadqiqotchilar mavjud, ular orasida: Ch. Adams, D.Lokk, U. Peti, A. Smit, D. Rikardo, J. Keyns, J. B. Say, N. Kanar, P. Pru-don, F. Lassalus, K. Pay, A. Sheffle, A.Vagner, A. Kurno, R. Mayer, K. Viksel, M. Pantaleone, F. Kontigliani, E. Seligman, A. Marshall, P. Samuyelson, R. Musgrave, K. Makkonnell, S. Bru va soliqqa tortish nazariyasini rivojlantirishga o'z hissasini qo'shgan hozirgi zamon xorijiy iqtisodchi olimlaridan De-Fovill, F. Lassal, Bryu, M. Blaug, P. Samuelson, K. Makkonnell, G.Menkyu va boshqalarning ilmiy asarlarida yoritilgan.

Soliq nazariyasi, soliqlarni o'rganish tarixi, metodologiyasi va amaliyotining ayrim masalalari bo'yicha zamonaviy rossiyalik iqtisodchilardan N.N. Tyupakov, Yu.N.Pavlenko, M.R. Pinskaya, D.A. Artemenko, M.O.Kleyменова, Ye.N Golik, G.P Tolstopyatenko, A.V. Ugryumov, A.F. Xapilin, I.A.Sidilin va boshqalar egri soliq undirishning nazariy jihatlarini o'rganishga bag'ishlangan.

Mamlakatimiz milliy soliq tizimi va soliqqa tortish amaliyotini rivojlantirishga munosib hissa qo'shib kelayotgan olim va amaliyotchi mutaxassislarimizdan A.H.Toshqulov, S.K.Xudoyqulov, T. Malikov, Sh. Gataulin, I. Zavalishina, I. Niyazmetov, X. Sobirov, Sh. Toshmatov, B. Toshmurodova, N. Xaydarov, Q. Ahyoyevlarni ilmiy ishlarini ham misol keltirish mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Egri soliqlarning undirishga oid tadqiqot ishlarini amalga oshirishda ilmiy tadqiqot metodologiyasida keng qo'llaniladigan usullardan foydalanildi. Soliq islohotlarining rivojlanish tendensiyalarini umumiylikdan individuallikka va aksincha tartibda deduksion yoki induksion usullardan foydalanish samara bersa, abstrakt-mantiqiy fikrlash usuli esa, jarayonni tizimli tahlil qilishda ahamiyatlidir. Ilmiy tahlil jarayonida ana shu ilmiy tadqiqot usullaridan, xususan, kuzatish, umumlashtirish, guruhlash, taqqoslash, tahlil qilishda esa sintez va tahlil usullarini keng foydalaniladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Davlat budjetini shakllantirishda soliq tushumlarining yuqori ulushi bilvosita soliqlar hisobidan to'ldiriladi. To'g'ri soliqqa tortilmagan, qayd etilmagan daromadlar egri soliqlarga tortiladi. Shunday qilib, egri soliqlar shu kungacha budjet daromadlarining eng yuqori qismini tashkil etadigan soliq turi hisobladi.

Soliq tizimini isloh qilish uchun bir qator siyosatchilar bir qator maqsadlar belgilashni e'tirof qildilar. Bularning ichida eng muhimlari: nisbatan soddalik (simplicity), barqarorlik (stability), adolatlilik (fairness fairness), daromadlarni muvozanatli taqsimlash (adequate revenue) va iqtisodiy samaradorlik (economic efficiency), fiskal samaradorlik (fiscal efficiency) kabi tamoyillar asosidagi pirovard maqsadlar ilgari surilishini e'tirof etadilar (C.Alan Garner). Soddalik soliq ma'murchiligini takomillashtirish maqsadida soliqlarni hisoblash va budjetga o'tkazishdagi xarajatlarni kamaytirish orqali davlat moliyaviy faoliyatida iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi. Shuningdek, soliq tizimining soddaliligi soliq to'lovchilarning soliqlar to'g'risidagi bilimlarini, soliq madaniyatini oshirishga imkoniyatlariga ega bo'ladi. Buning natijasida soliq to'lovchilar soliqlarni to'g'ri hisoblash va o'z vaqtida soliqlarni to'lash soliq qonunchiligini buzilish holatlarini kamayishiga zamin yaratadi. Egri soliqlarning undirilishining asosiy maqsadi va funksiyasi fiskal funksiya hisoblanadi. Fiskal samaradorlik soliq yukining budjetga egri soliqlar tushumlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish hisoblanadi.

Respublikamizda iqtisodiy o'sishni izchil davom ettirilishi, fiskal siyosatning yuritilishi orqali barqarorlikni ta'minlanishi hisobiga erishilmoqda. 2030-yilga qadar iqtisodiyot hajmini 2 barobar oshirish va "daromadi o'rta-chadan yuqori bo'lgan davlatlar" qatoriga kirish uchun yalpi ichki mahsulot hajmini 160 milliard AQSH dollarga va aholi jon boshiga daromadlarni 4 ming dollarga yetkazish, kelgusi 7 yilda asosiy kapitalga 250 mlrd AQSH dollardan ortiq investitsiyalarni o'zlashtirish va unda 110 mlrd AQSH dollardan ortiq xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, 2030-yilga borib yillik eksport hajmini esa 45 mlrd AQSH dollarga yetkazish, Davlat qarzini yalpi ichki mahsulotga nisbatan 50 foizdan oshirmaslik vazifasini ta'minlash maqsad qilingan.

Quyidagi 1-jadvalda iqtisodiy o'sishdan kelib chiqib 2025–2026-yillarda Davlat budjeti daromadlari prognozi va mo'ljallari keltirilgan.

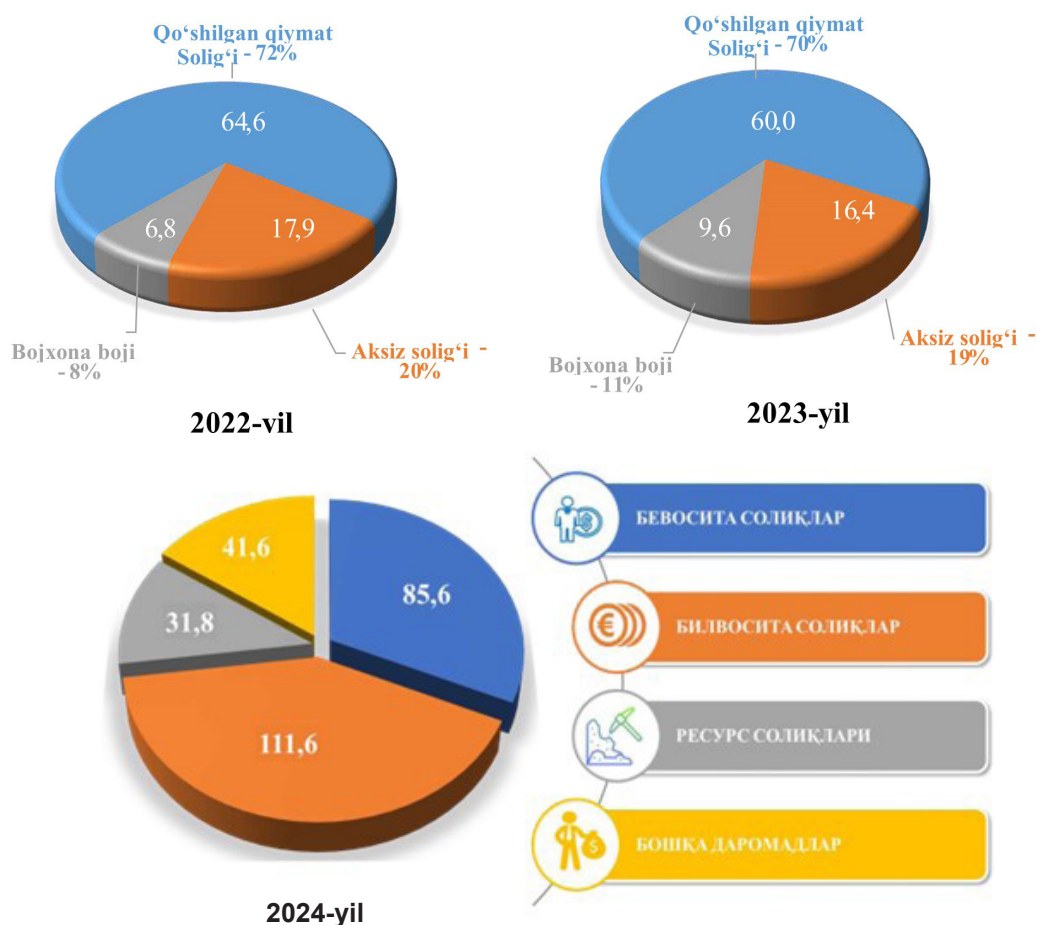
2 C. Alan Garner Consumption Taxes: Macroeconomic Effects and Policy Issues

1-jadval: Soliq turlari bo'yicha Davlat budjeti daromadlari prognozi va mo'ljallari, trln so'm³

Soliq turlari	2023-yil	2024-yil prognoz	2025-yil mo'ljal	2026-yil mo'ljal
Bevosita soliqlar	73,3	85,6	102,8	120,4
Bilvosita soliqlar	85,9	111,6	144,0	163,4
Resurs soliqlari	28,3	31,8	35,7	39,9
Boshqa daromadlar	41,6	41,6	48,5	55,3

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, davlat budjeti daromadlari 2023-yil 85,9 trln so'mni, 2024-yil prognozi 111,6 trln so'mni tashkil qilib, 2025-yilda 144,0 trln so'mdan 2026-yilda 163,4 trln so'mga oshishi mo'ljallangan bo'lib, eng yuqori qismi bilvosita soliqlarga to'g'ri keladi. Fikrimizcha bunday o'sishlarning prognoz qilinishiga qo'shilgan qiymat solig'i zanjirining yaxlitligini va uzuluksizligini ta'minlash maqsadida ayrim imtiyozlarning, masalan, dori vositalari, tibbiyot va veterinariya xizmatlari buyumlari va xizmatlari uchun imtiyozlarini bekor qilinishi, shuningdek, ayrim oziq-ovqat xamda nooziq-ovqat mahsulotlarining, yangi qurilish texnikalari hamda yuk tashish transport vositalari, turizm xizmatlaridagi bojxona to'lovlari imtiyozlarning muddati tugayotganligi, shuningdek, soliq siyosati va ma'muriyatchiligiga oid bir qator o'zgartirishlar sabab bo'lmoqda.

Quyidagi diagrammalar yordamida 2022–2024-yillarda davlat budjeti tuzilmasini tahlil qilishimiz mumkin.

1-rasm: Egri soliqlarning 2022–2023-yil Davlat budjeti daromadlari bajarilishi, 2024-yil prognozi (trln so'm)⁴

1-rasmda ko'rinib turibdiki egri soliqlardan qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha tushumlar ancha yuqori bo'lib, prognoz ko'rsatkichlari 2022-yilga nisbatan 4,7 trln so'm kam yoki 92,8 foizga bajarilgan. Haqiqatan ijrosi 60,0 trln so'm bo'lishi kutilgan. Fikrimizcha, energoresursni qazib chiqarish, shuningdek, qayta ishlash hajmi pasayishi va tariflarni kechiktirilishi ta'sir ko'rsatgan. Nomaqbul ob-havo tufayli korxonalarning xarajatlari oshib ketishi, jahon bozorlarida paxta, don va kimyoviy o'g'itlar narxi pasayishi hamda soliq tushumlari yo'qotilishiga olib kelgan. Aksiz solig'i bo'yicha tushumlar esa belgilangan prognoz ko'rsatkichlariga nisbatan 1,5 trln so'm

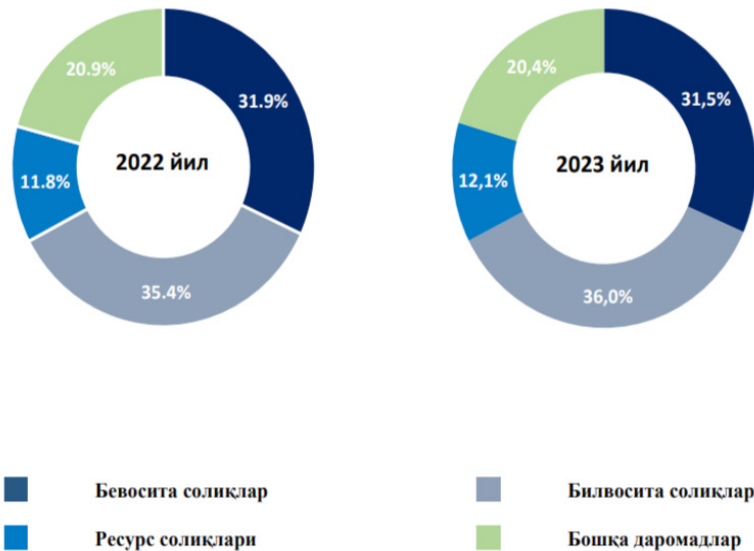
³ O'zbekiston Respublikasi moliya va iqtisodiyot vazirligi Budjetnoma 2024–2026-yil ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

⁴ O'zbekiston Respublikasi moliya va iqtisodiyot vazirligi Budjetnoma 2024–2026 yil ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

kam bo'lib 91,7% bajarilgan. Haqiqatan esa 16,4 trln so'mni tashkil etadi. Bu ko'rsatkich 2022-yil daromadlarga qaraganda 2,9 trln so'mga oshgan bo'lib, 21,8 foizni tashkil etadi. Aksiz solig'i tushumlarni prognozga ko'ra kamayganligi ob-havoning juda sovuq bo'lganligi oqibatida avtomobillarga yoqilg'i quyish shaxobchalari ma'lum vaqt ishlamaganligi, shu bilan birga, AI-80 avtobenzing aksiz solig'i "nol" stavkada bo'lganligi ham ta'sir ko'rsatgan, deb hisoblaymiz. Tahlil natijalaridan bojxona bojlarning tushumlari mo'jallangan prognozga ko'ra 2,8 trln so'mga oshgan bo'lib, 142,0 % bajarilgan. Prognozda 9,6 trln so'm bo'lishi kutilgan. 2022-yil daromadlariga qaraganda 3,8 trln so'mga, ya'ni 66,8 % ko'payganini ko'rishimiz mumkin.

2022-2023 йилларда давлат бюджети даромادلари тuzilmаси

2-rasm: Soliq turlari bo'yicha 2022-2023-yillarda davlat budjeti daromadlari tuzilmasi⁵

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, 2022-yilda davlat budjeti daromadlarining shakllanishida bilvosita soliqlar 35,4 foizni, 2023-yilda 36,0% foizni tashkil etib sezilarli ravishda oshgan. Shuningdek, davlat budjeti daromadlari tarkibi bevosita soliqlar ulushi 31,6 foiz, bilvosita soliqlar 35,9 foiz, resurs to'lovlari va mol-mulk solig'i 12,1 foizni tashkil etib, bilvosita soliqlarning salmog'i yuqoriligini ko'rishimiz mumkin.

Fikrimizcha, bunga asosiy sabab soliq to'lovchilarning soni yildan yilga oshib borayotganligi ta'sir ko'rsatadi. Quyidagi 2.2-jadvalda bilvosita soliq turlari bo'yicha 2018-2024 yillar mobaynida soliq to'lovchilar sonini tahlil qilishimiz mumkin.

2-jadval: Respublika bo'yicha 2018-2024-yillarda bilvosita soliq turlari bo'yicha to'lovchilar soni (nafar)⁶

Ko'rsatkichlar	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Respublikada jami bilvosita soliq to'lovchilar soni	39043	88149	119329	148130	14990	169039	188088
shu jumladan							
QQS to'lovchilari soni	38 745	84 479	115 572	143 701	145410	164449	183488
Aksiz solig'i to'lovchilari soni	298	3 670	3 757	4 429	4580	4590	4600

2-jadval tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, respublikada jami bilvosita soliq to'lovchilar soni 2018-yilga nisbatan 2024-yilda soliq to'lovchilar soni qariyb 4,5 baravar oshgan. Bilvosita soliq to'lovchilarning aksariyat qismi qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilarini tashkil etib, 2018-yildan boshlab qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilari soni keskin oshgan. Bunday o'zgarishga sabab 2017-yil 18-iyuldagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Soliq ma'muriyatchiligini tubdan takomillashtirish, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning yig'iluvchanligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"⁷gi PF-5116-sonli farmoni binoan soliq ma'murchiligi tizimida eng ilg'or axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish ustuvor vazifa etib belgilanganligidir.

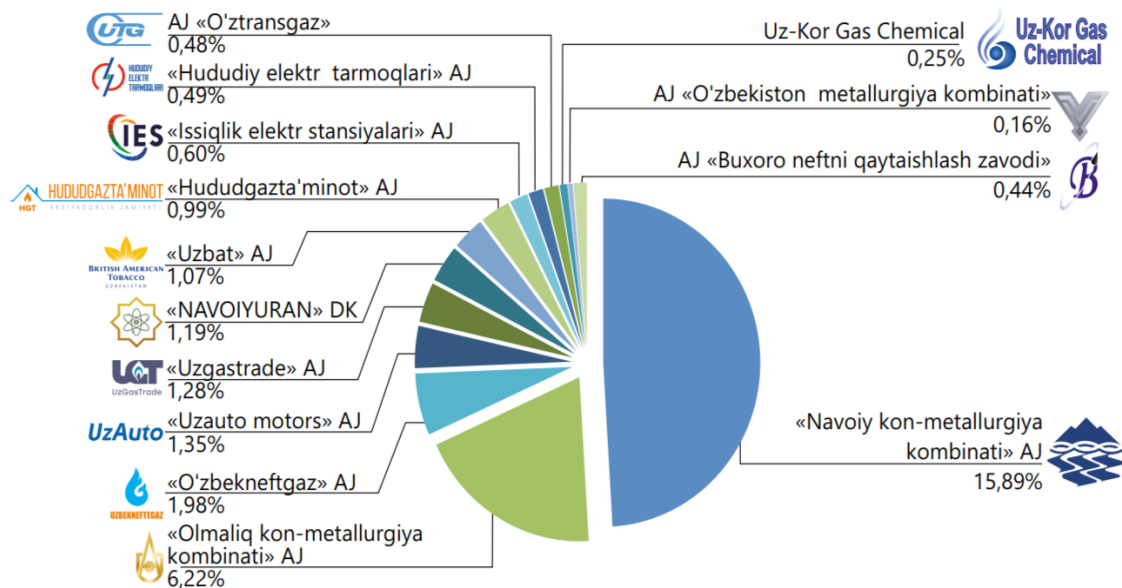
⁵ O'zbekiston Respublikasi moliya va iqtisodiyot vazirligi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

⁶ O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va www.stat.uz sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

⁷ <https://lex.uz/docs/3271159>

Quyidagi 3-rasmda O'zbekiston Respublikasi davlat budgetining yirik soliq to'lovchilarining ulushi keltirilgan.

ЙИРИК СОЛИҚ ТЎЛОВЧИЛАРНИНГ ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI DAVLAT БЮДЖЕТИДАГИ УЛУШИ, 2023 ЙИЛГИ ИЖРОСИ*, %

Manba: Iqtisodiyot va moliya vazirligi⁸

Qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchi yuridik shaxslar soni 2023-yilda 164,4 mingtani tashkil etib sezilarli 11,6 foizga, jami 183,5 mingta ko'paygan. Fikrimizcha bunday ijobiy o'zgarishlarining sabablaridan biri QQS undirish mexanizmini raqamlashtirish borasida ulkan ishlar olib borilganligi, shuningdek QQS bo'yicha yagona avtomatlashtirilgan tizimi QQS to'lovchilari reyestri shakllantirilganligidir. Shuningdek, QQS manfiy tafovut summalari "my.soliq.uz" portali orqali qoplanadi. QQS to'lovchilarining 93 foizi elektron hujjat aylanish tizimidan foydalanishi xam ijobiy o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda.

Ma'lumki, dunyoning deyarli barcha mamlakatlari singari O'zbekiston Respublikasida ham soliq tizimida egri soliqlar budget daromadlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu jarayonni quyidagi jadval orqali ko'rishimiz mumkin (3-jadval).

3-jadval: Egri soliqlar tushumlarining 2017–2023-yillar dinamikasi tahlili (mlrd. so'm)⁹

Ko'rsatkichlar	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2022-yilga nisbatan farq	%
Respublika bo'yicha jami	37750,9	54202,8	83323,9	103561,7	127970,4	201863,7	29856,9	29856,9	114,8
shu jumladan:									
soliq tushumlari	33 885,8	49 941,8	80 229,5	97 979,1	120 162,5	71390,2	83325,8	11935,6	116,7
QQS	8 634,1	13 734,8	23 660,7	20 485,6	25 572,1	52189,4	57885,3	5695,9	110,9
Aksiz solig'i	6 138,4	6 547,3	11 603,0	10 838,8	12 778,9	13455,0	15834,4	2379,3	117,7
Bojxona boji	1 784,6	1 543,9	2 105,1	2 086,4	4 819,0	5745,7	9606,1	3860,4	167,2

3-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2017-yilga nisbatan 2023-yilga egri soliq tushumlari qariyb 3 baravarga oshgan. 2023-yilda bilvosita soliq tushumlari 83,32 trillion so'mga yetib, shundan qo'shilgan qiymat solig'ining ulushi 57,9 trillion so'm, aksiz solig'i 15,8 trillion so'mni tashkil etadi. 2023-yilda 2022-yilga nisbatan 11935,6 farq mavjud.

⁸ aryo.uz/k/2024/05/30/ozbekistonliklar-2023-yilda-davlat-byudjetiga-qancha-soliq-tolagani-malum-boldi

⁹ O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va www.stat.uz sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Vazirlik tahliliga ko'ra, o'tgan yili qo'shilgan qiymat solig'idan manfiy farqni qoplash uchun soliq to'lovchilarga 21,6 trillion so'm miqdorida QQS va keshbek so'mmalari qaytarib berilgan. "Energoresurs qazib chiqarish, qayta ishlash hajmining kamayishi, dunyo bozorida paxta tolasi, don va kimyoviy o'g'itlar narxi pasayishi hamda yil boshida kuzatilgan anomal sovuq sharoitida korxonalar xarajatining oshishi va korxonalar faoliyatining vaqtincha to'xtatilganligi soliq tushumlari yo'qotilishiga olib keldi. Shu bilan birga, mahalliy korxonalar tomonidan ishlab chiqariladigan va tadbirkorlik subyektlari tomonidan yakuniy iste'molchilarga sotiladigan AI-80 ruso'mli avtobenzin mahsuloti uchun aksiz solig'ining "nol" stavkasi belgilanishi hisobiga 2023-yilda tadbirkorlik subyektlari ixtiyorida 1,3 trillion so'm qoldirildi", – deya holatni izohlagan Iqtisodiyot va moliya vazirligi.

Egri soliqlar tushumlariga ta'sir etuvchi omillarni quyidagi rasmdan ko'rishimiz mumkin (4-rasm):

4-rasm: Egri soliqlar bo'yicha budjetga tushumlar darajasiga ta'sir etuvchi omillar

Yuqoridagi 4-rasmdan ko'rishimiz mumkinki, egri soliq tushumlariga bir qator omillar, jumladan, ma'muriy, iqtisodiy va ijtimoiy omillar ta'sir ko'rsatadi. Egri soliq tushumlariga ta'sir etuvchi ma'muriy omillarga asosan soliq mexanizmining qonunchilik bazasini shakllanishi, egri soliqqa tortish mexanizmi va soliq ma'murchiligining takomillashganligiga bog'liqdir.

Hozirgi sharoitda ma'muriy omillarni o'zida mujassamlashtiruvchi soliq mexanizmi qonunchilik bazasini shakllantirish, elektron hisobvara-faktura tizimining joriy etilishi QQS bo'yicha soliq ma'murchiligini takomillashtirish bo'yicha bir qator islohotlar olib borilmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Umumiy xulosa sifatida aytish mumkinki, hozirgi vaqtda egri soliqlar, ayniqsa QQS ko'pgina rivojlangan mamlakatlar singari O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega. Qo'shilgan qiymat solig'i davlat budjeti daromadlarini shakllantirishning ishonchli va barqaror bazasi bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun elektron hisobvara-faktura mexanizmini joriy etish; soliq to'lovchilari uchun zamonaviy soliqqa tortish qoidalarini ishlab chiqish muhim hisoblanadi.

Mavjud muammolarni o'rganib, muammolarni bartaraf etish uchun elektron hisobvara-fakturalardan foydalanish, soliq to'lovchilar va soliq organlari bilan aloqalarini qisqartirish, buning uchun elektron xujjat aylanishini yaratish va soliq hisobotini avtomatik ravishda tuzish imkoniyatini ta'minlash lozim. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish qulay shart-sharoitlarni yaratish va soliq to'lovchilarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish maqsadida yangi elektron xizmatlar ishlab chiqish, shuningdek soliq bo'yicha maslahatlar olish va soliq qonunchiligidagi yangiliklar bilan tanishishtirish va eng yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash va kengaytirishdan lozim. Ushbu siyosatning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi soliq to'lovchilarning vaqt yo'qotilishini minimallashtirish, soliq organlari bilan o'zaro munosabatlarni imkon qadar qulay qilish xamda soliq tizimini yanada takomillashtirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. O'zbekiston Respublikasi 2019-yil 30-dekabrdagi O'RQ-599-son Qonuni bilan dasdiqlangan. lex.uz/docs/4674902
2. O'zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi. O'zbekiston Respublikasi 2013-yil 26-dekabrdagi O'RQ360son Qonuni bilan dasdiqlangan. lex.uz/docs/2304138
3. O'zbekiston Respublikasining "Soliq va budjet siyosatining 2023-yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-812-son Qonuni.lex.uz/docs/6333246
4. Голик Е. Н. Цифровизация администрирования НДС в системе обеспечения экономической безопасности doi: 10.22394/2079-1690-2021-1-2-103-109
5. Карпова О. М. Трансформации налога на добавленную стоимость в условиях форсированной цифровизации российской экономики текст научной статьи по специальности "экономика и бизнес" журнал Вестник Томского государственного университета. Экономика2019B
6. Что такое цифровизация? URL: <https://www.e-xecutive.ru/management/itforbusiness/1989667-chto-takoe-tsifrovizatsiya?scrolltop=1832> (дата обращения: 25.01.2019
7. <https://www.interfax.ru/world/813644>
8. https://api.mf.uz/media/document_files/budjetnoma_2024-2026
9. <https://daryo.uz/k/2024/05/30/ozbekistonliklar-2023-yilda-davlat-byudjetiga-qancha-soliq-tolagani-malum-boldi> www.stat.uz.

MAMLAKAT SANOATINING BARQAROR RIVOJLANISHIDA ENERGOSAMARADORLIKNING ROLI

J. J. Yaxshilikov

PhD, TDIU Samarqand filiali, Riqamli iqtisodiyot va ahborot
texnologiyalari kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy dunyoda sanoat tarmoqlarining barqaror rivojlanishining asosiy omillari ko'rib chiqilgan. Tahlil orqali sanoatni rivojlantirishda ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy omillarni hisobga olish zarurligi asoslab berilgan. Sanoat tarmoqlarida samaradorlik va barqarorlikni oshirish bo'yicha strategiyalar ko'rib chiqiladi. Xulosa qilib aytganda, maqolada innovatsiyalar va barqaror sanoat rivojlanishini ta'minlash uchun muvozanatli boshqaruv yondashuvining ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, sanoat, investitsiya, samaradorlik, energosamaradorlik, investitsion jozibadorlik.

Abstract: The main factors of sustainable development of industries in the modern world are considered in the article. The need to take into account environmental, social and economic factors in the development of the industry is justified through the analysis. Strategies for increasing efficiency and sustainability in industrial sectors are considered. In conclusion, the article emphasizes the importance of a balanced management approach to ensure innovation and sustainable industrial development.

Key words: socio-economic development, industry, investment, efficiency, energy efficiency, investment attractiveness.

Аннотация: В статье рассмотрены основные факторы устойчивого развития отраслей в современном мире. помощь анализа обоснована необходимость учета экологических, социальных и экономических факторов при развитии отрасли. Рассмотрены стратегии повышения эффективности и устойчивости в промышленных секторах. В заключение в статье подчеркивается важность сбалансированного управленческого подхода для обеспечения инноваций и устойчивого промышленного развития.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, промышленность, инвестиции, эффективность, энергоэффективность, инвестиционная привлекательность.

KIRISH

Sanoat ish o'rinlari, mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarish va innovatsiyalarni rivojlantirish orqali mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Biroq sanoatning barqaror rivojlanishi, o'z navbatida, atrof-muhit, ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarni o'z ichiga olgan ko'plab omillarni hisobga olishni talab qiladi. Sanoat respublikamiz iqtisodiyotining asosiy tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Sanoat tarmog'ining rivojlanishi milliy iqtisodiyotning barqaror sur'atlar bilan rivojlanishiga olib keladi.

Rivojlanayotgan va yangi industrial davlatlar tajribalarining ko'rsatishicha, mazkur davlatlardagi iqtisodiy muvaffaqiyatlarning aksariyati sanoatda, ayniqsa, qayta ishlovchi sanoatda chuqur tuzilmaviy o'zgarishlar bilan izohlanadi. Bugungi kunda sanoat tarmoqlarining barqaror rivojlanishi masalasi muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Barqaror rivojlanishda sanoatga asosiy va ta'sodifli ta'sir etuvchi omillarning tahlili orqali samaradorlik ko'rsatgichlarini oshirish strategiyalarini ishlab chiqarish masalasi ahamiyati oshib bormoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Sanoatni rivojlantirishning dolzarbligi va iqtisodiyotni takomillashtirishda tutgan o'rnining nihoyat darajada kengligi bilan doimiy ravishda tadqiqotchi olimlarning diqqat markazida bo'lgan. Xususan, mavzu yuzasidan xorijlik olimlardan Yu.Rodionov, R.S.Porter, D. Deveryuks, B.Roberts, R.N. Nureyevlar ilmiy yangiliklar yaratgan bo'lsalar, mahalliy olimlardan Yo.A.Abdullayev, A.Abdurhamidov, U.Muxitdinov, A.A.Ortikov, X.Ishbutayeva, Sh.Nizomova, E.X.Maxmudov, M.Isoqovlar bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borishga muvaffaq bo'lishgan.

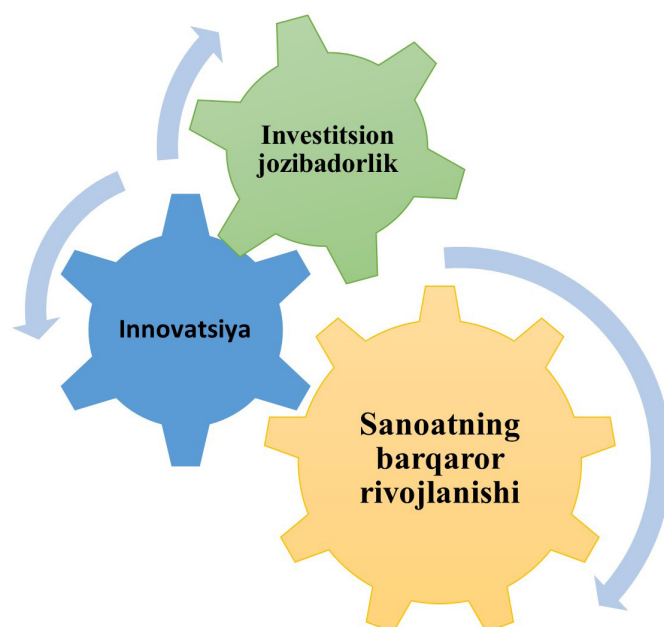
Xususan, A.Artikov “O‘zbekistonda sanoatni rivojlantirishning qator imkoniyatlari, geografik va iqtisodiy omillari”ga, M.P.Narziqulov “Sanoatni rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish jarayonida asosiy e’tibor tarkibiy o‘zgarishlarga qaratilganligi”ga, E.X. Maxmudov “Sanoat tarmoqlari rivojlanishiga sharoit yaratishning strategik yo‘nalishlari birinchi navbatda budjet, soliq, pul kredit, narx va valyuta siyosati kabi vositalarni qamrab olgan qulay makroiqtisodiy muhitni yaratish”ga, bog‘liqliklariga alohida to‘xtalib o‘tishgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayoni davomida sanoatning barqaror rivojlanishini tahlil qilinishi asosida iqtisodiy tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, statistik guruhlash, ekspert baholash, ilmiy abstraksiyalash va boshqa usullardan keng foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ma’lumki, mamlakat sanoati faoliyati rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar sifatida iqtisodiy siyosat, mavjud infratuzilma, ishchi kuchi potentsiali, innovatsiya va texnologiyalar, mavjud bozorlarga chiqish imkoniyatlari, ekologik faktorlar, huquqiy tizim va institutlar, siyosiy barqarorlik, globalizatsiya va ta’lim ko‘rsatgichlari bilan izohlanadi. O‘z navbatida, ushbu omillarning aksiriyati mamlakatning investitsion jozibadorligiga ta’sir etadi.

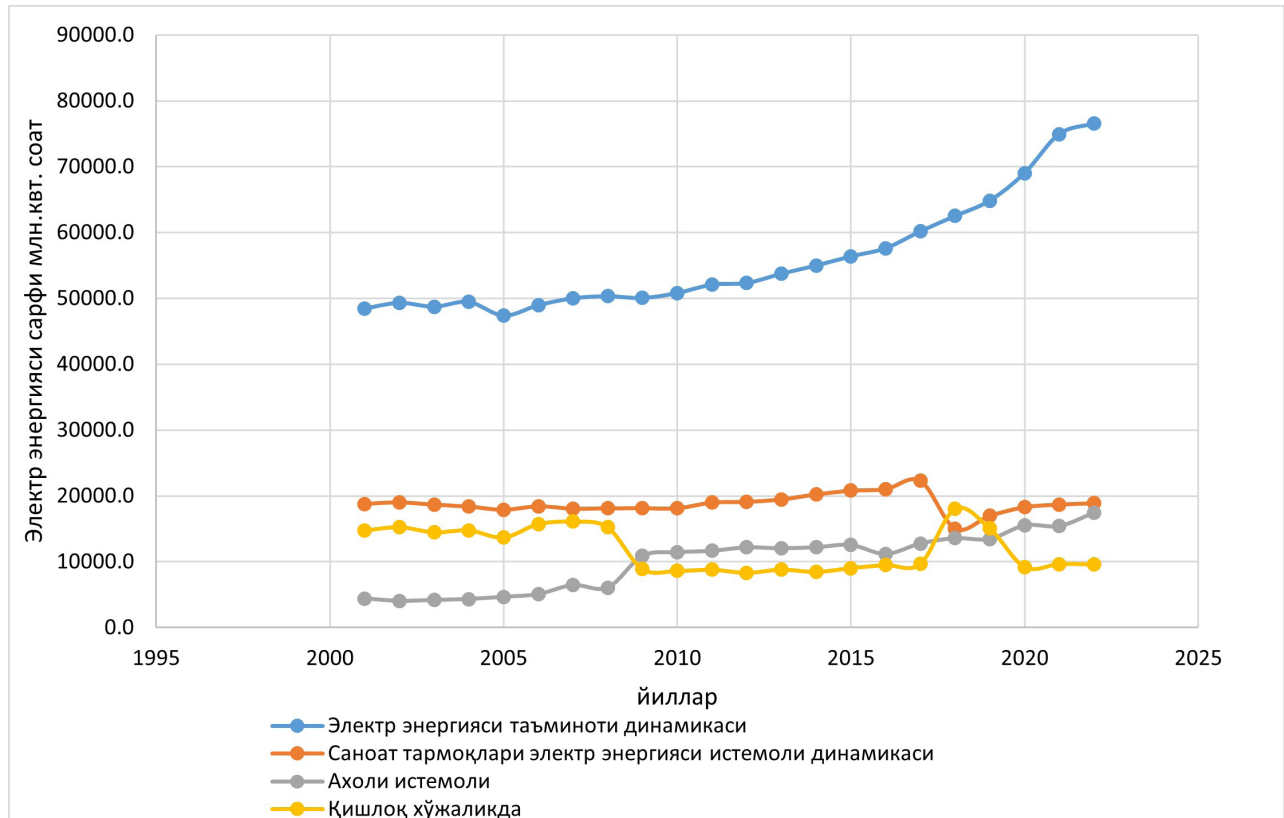
1-rasm: Sanoat rivojlanishiga omillar ta’siri

Manba: Muallif ishlanmasi

Shularni hisobga olgan holda sanoatning barqaror rivojlanishida asosiy yetaklovchi omillar sifatida biz innovatsiya va sanoatda investitsion jozibadorlik omillarni qarashimiz mumkin ekan. Sanoatda investitsion jozibadorlikka ta’sir etuvchi asosiy ko‘rsatgichlar biri sifatida energiya barqarorlidir. Jahon bankining “Daromad, mehnat va sarmoya” hisobotida ishonchli yenergetika infratuzilmasiga ega davlatlar ko‘proq sarmoya jalb yetishi va iqtisodiy o‘sish sur’atlari yuqori ekanligi ta’kidlangan.

McKinsey & Company tadqiqotida yirik investorlarning 92 foizi yenergiya barqarorligini investitsiya qarorlaridagi asosiy omil, deb bilishini qayd etadi. Harvard Business Review jurnali yenergiya beqarorligi sanoat investitsiyalarini 25% yoki undan ko‘proq qisqartirishi mumkinligi haqidagi tadqiqotni keltirilgan. Bugungi kunda mamlakatimizda ham yenergetika infratuzilmasi modernizatsiyasi sanoat tarmoqlari istiqboli uchun ahamiyati oshib bormoqda. Bu, o‘z navbatida, mavjud tizimdan samarali foydalanish hamda ishlab chiqarishda energiya samaradorligi o‘zgarishi tendensiyalarini tahlil qilish ahamiyatlidir.

Respublikamiz kesimi bo‘yicha elektr energiyasi ta’minoti 2001-yilda 48454,8 mnl. kVt soat bo‘lgan bo‘lsa, 2022-yilga kelib 1,58 martaga oshib 76543,3 mnl. kVt soat ga to‘g‘ri kelmoqda. Sanoat tarmoqlarining elektr energiya istemoli 2001-yilda 18791,2 mnl. kVt soat bo‘lgan bo‘lsa, 2022-yilda 18890,3 mnl. kVt soat, qishloq xo‘jaligida 2001-yilda 14753,9 mnl. kVt soatdan 20022-yilda 9644,5 mnl. kVt soat, aholiga istemoliga 2001-yilda 4411,3 mnl. kVt soat, 2022-yilda esa 17470,8 mnl. kVt soat to‘g‘ri kelganini kuzatishimiz mumkin.

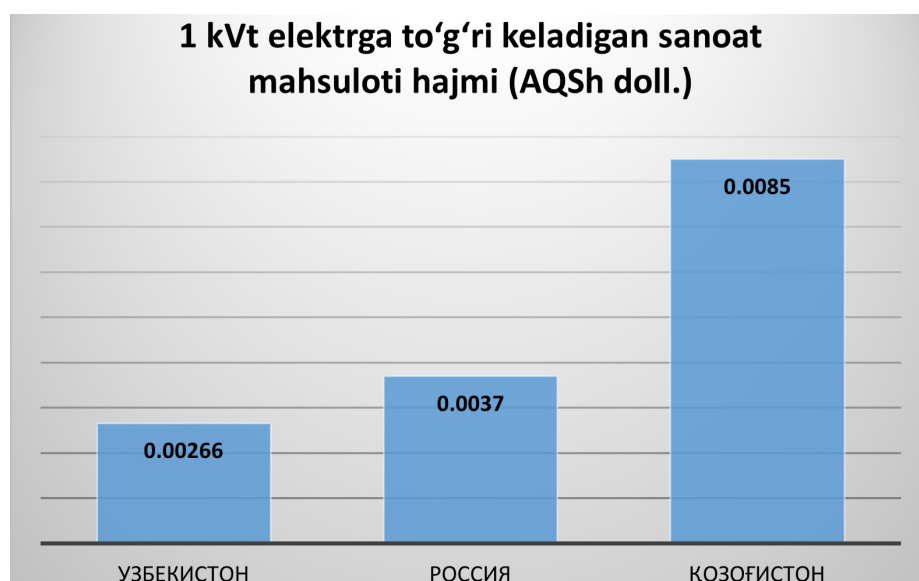

2-rasm: Tarmoqlar bo'yicha elektr energiyasi istemoli dinamikasi

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Yuqoridagi elektr energiyasi sarfi dinamikasidan ma'lumki, 2000-yildan 2023-yillar davomida sanoat tarmoqlari elektr iste'moli ko'rsatgichi o'zgarishi deyarli bo'lmagan. Sanoat mahsulotlarning ishlab chiqarishi fizik hajmining o'zgari 2000-yildan 2022-yilgacha 14 % o'sishni tashkil etadi. Buni esa, ishlab chiqarishda energiya samaradorligi oshishi bilan izoxlash mumkin.

Albatta, dastlabki xulosalar chiqarish uchun sanoat tarmoqlarining energiya samaradorligi va energiya resurslari bilan ta'minlay olish salohiyati ko'rsatgichlari tahlili ahamiyatlidir. Energiya istemoli samaradorligini baholash ko'plab ko'rsatgichlarga bog'liq, sanoat tarmoqlardagi energiya samaradorligi ko'rsatgichlari davlatlar o'rtasidagi solishtiruv asosida xulosalash imkoni yaratiladi.

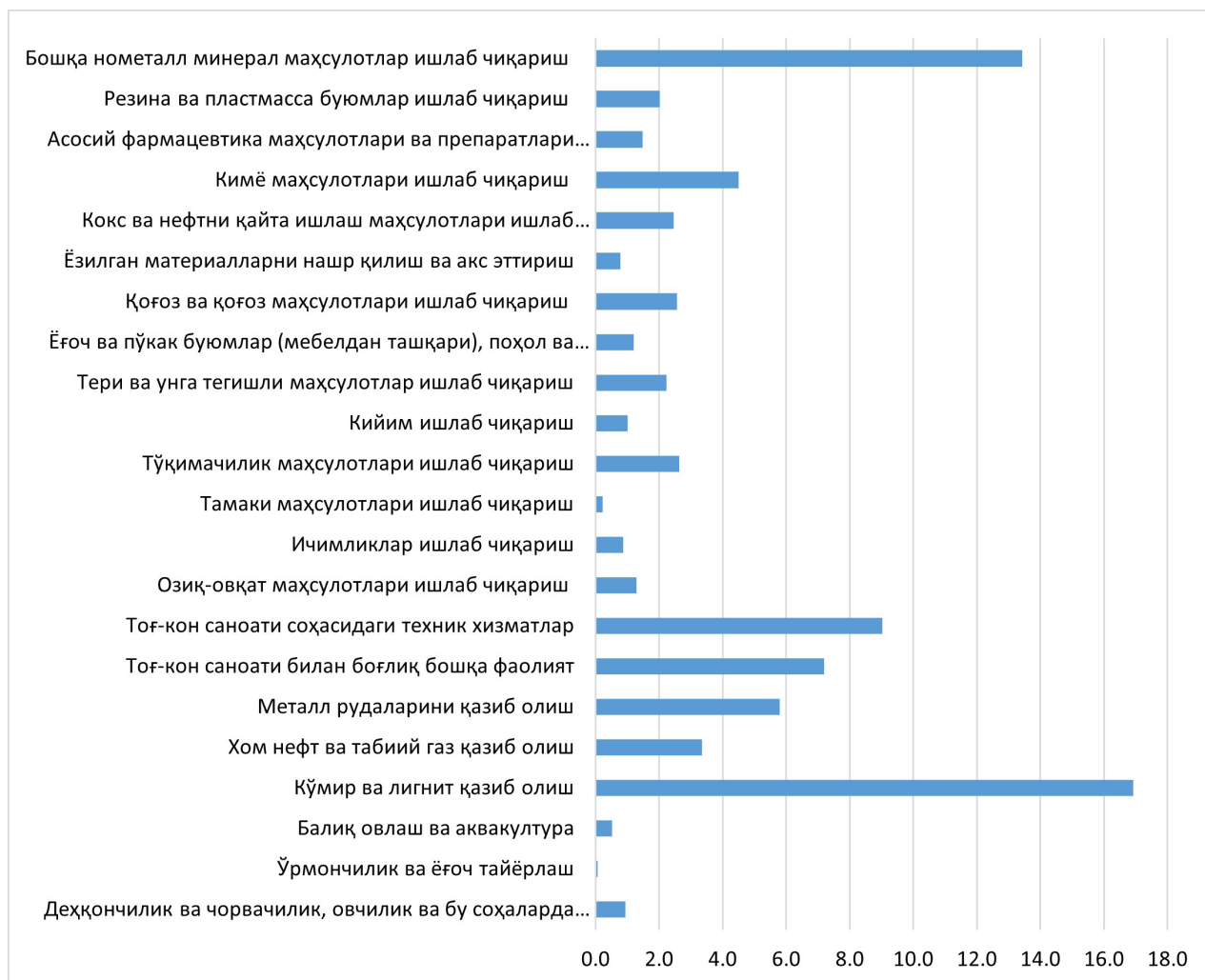
3-rasm: Ishlab chiqarish sanoatida elektr energiyasi istemoli samaradorligi.

Manba: Muallif tomonidan tuzilgan.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, O'zbekiston, Rossiya va Qozog'iston sanoatida elektr energiyasi samaradorligi solishtirilganda O'zbekiston Rossiyaga nisban 1.39 martaga pastligi va Qozog'istonga nisbatan 3.19 marotaba pasligini ko'rish mumkin. Bu esa, O'zbekiston bo'yicha ishlab chiqarish sanoati tarmoqlarida elektr sarfi samaradorligi nisbatan pasligi va uni sub tarmoqlar bo'yicha tahlil qilish orqali xulosa berish maqsadga muvofiqdir.

O'zbekiston Respublikasi statistika qo'mitasi rasmiy ma'lumoti asosida shuni aytish mumkinki, nometal mineral mahsulotlar ishlab chiqarish, tog'-kon sanoati bilan bog'liq va kimyo mahsulotlarini ishlab chiqarish tarmoqlari energiya samaradorlik yukori bo'lishini ko'rishimiz mumkin.

4-rasm: Ishlab chiqarish tarmoqlarida enegosamaradorlik

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Lekin, ushbu subtarmoqlar bo'yicha energiya samaradorlik ko'rsatgichlarni o'zaro taqqoslash noo'rindir. Demak, tarmoqlar bo'yicha energiya samaradorlikka baho berish rivojlangan sanoatlashgan davlatlar enegiyasamaradorlik ko'rsatgichlari taqqoslash maqsadga muvofiqdir.

Respublikami sanoat tarmoqlaridagi elektr energiya samaradorligi dinamikasi asosida ishlab chiqilgan quyidagi trend modeli asosida tahlil qilinganda,

$$ES = 467485 - 465,955 \cdot T + 0.116107 \cdot T^2$$

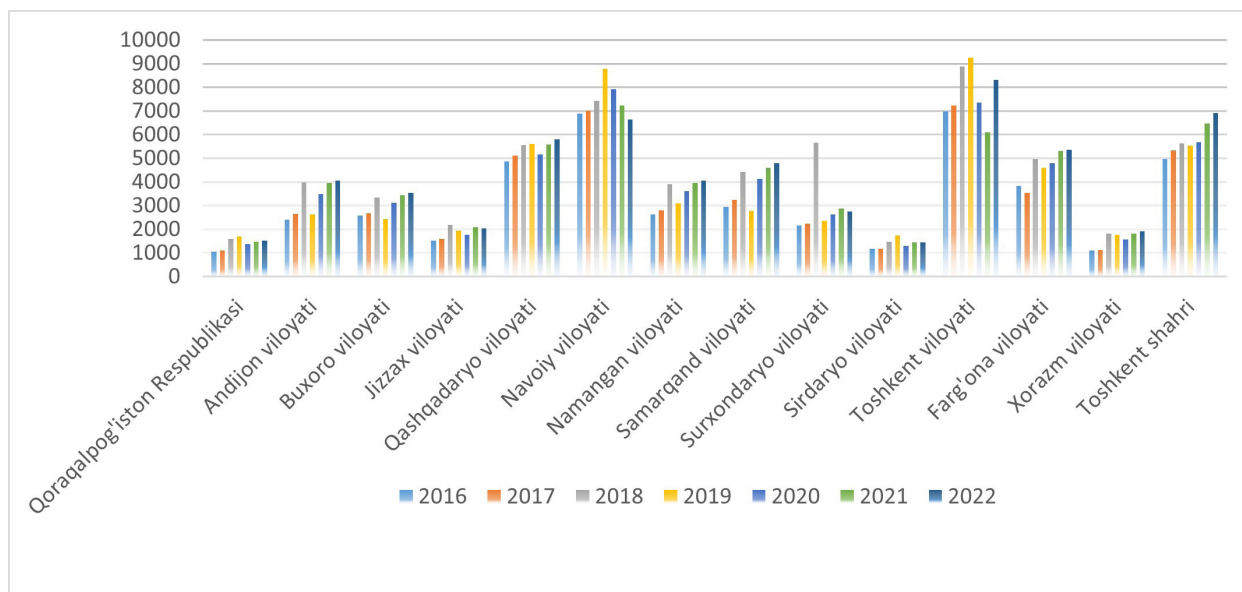
$$F(2, 19) = 158,25 \quad R^2 = 0,943 \quad (p_1, p_2, p_3 < 0,0001)$$

sanoat tarmoqlaridagi elektr energiya samaradorligi 2025-yil kelib 2022-yilga nisbatan 1.27 marta 2026-yilda esa 1.39 marta oshishi kutilmoqda.

Albatta, bunda, kutilayotgan elektro energiya samaradorligi ko'rsatgichlarini yuqorilashi va uni yanada yaxshilashda mintaqaviy iste'mol dinamikasi va uning tendensiyasini o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi. Respublikamizda bugungi kunda yuqori elektr energiya iste'moli Navoiy, Toshkent, Qashqadaryo viloyatlari va

Toshkent shahriga to'g'ri kelishi bilan bir qatorda ushbu mintaqalarda barqaror elektr energiyasi istemoli oshib borish tendensiyani ko'rsatmoqda.

5-rasm: Hududlar kesimida elektr yenggiya istemoli

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Nisbatan past iste'mol ko'rsatgichi to'g'ri keladigan hududlar Jizzah, Sirdaryo viloyatlarida energiya iste'moli tendensiyasi deyarli o'zgarishsiz qolmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Shuni ta'kidlash kerakki, mamlakatda sanoat taraqqiyoti ko'plab omillarga bog'liq bo'lib bu omillarning o'zaro ta'siri har bir mamlakat uchun uning resurslari va yehtiyojlaridan kelib chiqib o'ziga xos bo'lishi mumkin. Samarali boshqaruv va bu omillarga mutanosib yondashish sanoat va umuman iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qilishi mumkin. Bu borada nafaqat innovatsion boshqaruv va ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etish, balki mavjud infratuzilmani modernizatsiya qilish masalasi orqali investitsion jozibadorlikni oshirish mumkin. Bundan tashqari, tarmoqlar kesimida energiya samaradorlik oshirishda ma'nan eskirgan mavjud texnologiyalarni energiya samaradorligi yuqori bo'lgan texnologiyalar bilan almashtirishni davlat tomonida rag'barlantirish va yuqori energiya samaradorligiga ega tovar mahsulotlarini ishlab chiqarish texnologiyalarini subsidiyalash va import qilishda boj yengilliklarini yaratish orqali erishish mumkin. Bundan tashqari, uzoq mumdatli strategiya sifatida energiya samaradorligi yuqori texnologiyalar sohasida ilmiy-tadqiqot ishlarini qo'llab-quvvatlash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- Asiedu, E. On the Determinants of Foreign Direct Investment to Developing Countries: Is Africa Different? World Development, 30(1), 107-119. (2002).
- Djankov, S., Freund, C., & Pham, C. S. Trading on Time. Review of Economics and Statistics, 92(1), 166-173. (2010).
- Lim, E. G., & Saborowski, C. Aggregate Profitability and Net Capital Flows: The Role of US Policies. Journal of International Money and Finance, 31(6), 1397-1419. (2012).
- Hall, B. H., & Lerner, J. The Financing of R&D and Innovation. Handbook of the Economics of Innovation, 1, 609-639. (2010).
- Mahmudov M.F. O'zbekistonning sanoat ishlab chiqarish salohiyatini baholash // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali, 1/2019 (№ 00039), 1-9 b.
- J.Yaxshilikov. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda sanoatning roli va uni yanada rivojlantirish yo'llari. "Xalqaro moliya va hisob" ilmiy jurnali. №6, dekabr, 2021 yil. ISSN: 2181-1016
- Показатели оказатели энергоэффективности: основы формирования политики. OECD/IEA, 2014 International Energy Agency.
- <https://data.worldbank.org>
- <https://siat.stat.uz>

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ СФЕРЫ УСЛУГ В РЕГИОНАХ АНДИЖАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Мусабоев Рустам Алижонович

Докторант PhD, Самаркандский Институт Экономики и Сервиса

Аннотация: В настоящей статье рассматривается сфера услуг и ее подотрасль (бытовое обслуживание) в регионах Андижанской области, их соотношение, темпы роста и основные направления при разработке конкретных предложений и новых рекомендаций по комплексному решению социальных проблем, формированию механизма эффективного управления системой сферы услуг, и в частности бытового обслуживания регионов Андижанской области, как потребительские предпочтения и степень первоочередности удовлетворения потребностей населения регионов.

Ключевые слова: сфера услуг, бытовое обслуживание, сравнительный анализ, темпы роста, подотрасль, социально-экономическое благосостояние населения регионов.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Andijon viloyati hududlarida xizmat ko'rsatish sohasi va uning kichik tarmog'i (maishiy xizmat ko'rsatish), ularning o'zaro bog'liqligi, o'sish sur'atlari va asosiy yo'nalishlari ijtimoiy muammolarni kompleks hal etish bo'yicha aniq taklif va yangi tavsiyalar ishlab chiqish, xizmat ko'rsatish sohasi tizimini, xususan, Andijon viloyati hududlarida maishiy xizmat ko'rsatish sohasini iste'molchilarning xohish-istaklari va viloyat aholisi ehtiyojlarini qondirishda ustuvorlik darajasi sifatida samarali boshqarish mexanizmini shakllantirish.

Kalit so'zlar: xizmat ko'rsatish sohasi, maishiy xizmat ko'rsatish, qiyosiy tahlil, o'sish sur'atlari, kichik tarmoq, hudud aholisining ijtimoiy-iqtisodiy farovonligi.

Abstract: This article examines the service sector and its sub-sector (consumer services) in the regions of the Andijan region, their relationship, growth rates and main directions in the development of specific proposals and new recommendations for the comprehensive solution of social problems, the formation of a mechanism for effective management of the service sector system, and in particular, consumer services in the regions of the Andijan region, as consumer preferences and the degree of priority in meeting the needs of the regional population.

Key words: service sector, consumer services, comparative analysis, growth rates, sub-sector, socio-economic well-being of the regional population.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования

В связи с Постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан от 21.04.2022 года № 206 о “Дополнительных мерах по формированию программ развития социальной и производственной инфраструктуры и совершенствованию системы управления государственными инвестициями” утверждена пятилетняя программа по комплексному социально-экономическому развитию территорий и дальнейшему повышению уровня жизни населения Андижанской области.

Документ предусматривает “дорожную карту”, включающую в себя :

- практические меры по решению существующих проблем населения;
- специализацию городов и районов Андижанской области, “точки роста” и “драйверные отрасли”;
- сводные параметры инвестиционных проектов по развитию промышленности, сельского хозяйства и сферы услуг;

- комплекс мер по развитию инженерно-коммуникационной, производственной и сервисной инфраструктуры и строительству, реконструкции и ремонту объектов социального назначения в Андижанской области в 2022 году;
- адресный перечень перспективных проектов развития социальной и производственной инфраструктуры городов и районов Андижанской области.

Важность выполняемых сферой услуг функций, ее неоднородность определяют как необходимость государственного воздействия на указанную

- сферу, так и его масштабы, способы, инструменты. Разумное вмешательство
- государства и в функционирование сферы услуг, оправданное с точки зрения
- ряда критериев общехозяйственного и социально-политического значения, дает, как показывает практика развитых стран, ощутимые положительные результаты. Это и определило актуальность настоящего исследования.

Целью настоящей статьи является рассмотрение выявления положительных и отрицательных тенденций в развитии сферы услуг для ее дальнейшего совершенствования и формирования конкурентоспособной среды, основой анализа которой являются факторы территориальной обособленности регионов Андижанской области и сформулировать ключевые направления развития сферы услуг в условиях возрастающего социально-экономического развития населения.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРНЫХ ИСТОЧНИКОВ ПО ТЕМЕ

Теоретическим аспектам совершенствования сферы услуг посвящены работы таких зарубежных и отечественных исследователей, как Аганбегян А., Агеев А.И., Асадуллина А.В., Г. Ассэль Балацкий Е.В., Екимов Н.А., Беликова К.М., Бабич А.М., Г. Беквит, К.Л. Келлер, Ф. Котлер, К. Лавлок, К. Хаксевер, Б. Рендер, Р. Рассел, Р. Мердик, А. Аганбегян, А.Н. Король, Н.Г.

Отдельные стороны этой проблемы (развитие предпринимательства, размещение производительных сил, региональное развитие и государственное воздействие на этот процесс) нашли отражение в работах отечественных ученых-экономистов, как Д.Х. Асланова, М.Т. Алимova, И.И. Иватов, И.Х. Ибрагимов, М.М. Мухаммедов, А.К. Каландаров, М.К. Гардаев, К.Ж. Мирзаев, И.С. Тухлиев и др.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье, в качестве теоретико-методологической основы используются методы рационального мышления, сравнительного анализа; указы, нормативно-правовые документы принятым Правительством по развитию национальной экономики и сферы услуг, а также научно-методологическая литература по теме исследования. В качестве информационной базы были использованы данные Агентства статистики при Президенте Республики Узбекистан, управления статистики Андижанской области, Департамента жилищно-коммунального хозяйства Андижанской области.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Андижанская область, являющаяся с высоким уровнем плотности населения и его почти 10-ти процентной численностью в Республике, обладает огромным человеческим потенциалом для осуществления как производственных, так и непроизводственных услуг в социально-экономическом развитии региона.

В последние десятилетия во многих странах мира сфера услуг развивается более быстрыми темпами, чем материальное производство, и превращается в крупнейший сектор национальной экономики. Сфера услуг Узбекистана и по ресурсному обеспечению, и по конечным показателям своего функционирования (объему и качеству предоставляемых услуг, их влиянию на уровень благосостояния населения) значительно отстает от ведущих стран мира. Наряду с другими главная причина такого положения состоит в явной недооценке социально экономической роли услуг, ее вклада в развитие общества.

Согласно аналитическим данным (таблица 1), в Андижанской области бытовые услуги в регионе имеют непропорциональную тенденцию развития между видами услуг. когда рассматривается доля данного показателя в общем объеме сферы услуг, то она увеличилась в 1,77 раза за период 2021-2023 годов. Например, в 2021 году объем составил 109,8 млрд.сумов, темп роста - 17,0%, в 2022 году 163,5 млрд.сумов – 19,0% и в 2023 году 194,4 – 18,9%.

Стоит отметить, что значительную долю в сфере услуг занимают услуги торговли, проживания и питания - 5702,9 млрд.сумов (темп роста 13,3%), транспортные услуги – 4049,2 млрд.сумов (темп роста 19,2%) и финансовые услуги – 1610,2 млрд.сумов (темп роста 19,0%). Ритмичное увеличение объёмов и темпов роста наблюдалось и в период падемии.

Таблица 1: Показатели объёма и темпов роста в сфере услуг Андижанской области за 2021-2023 годы.

№	Виды услуг	2021 год		2022 год		2023 год	
		Объём, млрд сум	Темп роста, %	Объём, млрд сум	Темп роста, %	Объём, млрд сум	Темп роста, %
	Всего услуг : в том числе	14502,4	118,5	17642,4	112,9	20147,6	114,2
1	Услуги связи и информатизации	975,2	119,0	1195,5	120,0	1435,8	120,1
2	Услуги компьютерного программирования	102,75	117,5	155,7	118,5	185,1	118,9
3	Финансовые услуги	1121,8	117,5	1353,1	119,0	1610,2	119,0
4	Транспортные услуги	2825,2	119,0	3397,0	119,0	4049,2	119,2
5	Строительные услуги	154,43	119,0	218,8	120,0	262,8	120,1
6	Услуги по ремонту и техническому обслуживанию технологического оборудования	146,63	119,0	209,5	120,1	251,6	120,1
7	Услуги по ремонту и техническому обслуживанию сельскохозяйственной техники	104,77	118,0	158,6	120,0	190,8	120,3
8	Туристические услуги	246,7	120,0	331,0	120,0	398,9	120,5
9	Услуги торговли, проживания и общественного питания	4183,8	119,5	5034,6	119,5	5702,9	113,3
10	Бытовые услуги	109,83	117,0	163,5	119,0	194,4	118,9
11	Образовательные услуги	767,28	118,2	941,9	119,0	1119,9	118,9
12	Медицинское обслуживание	288,18	117,2	372,7	117,7	439,0	117,8
13	Сельскохозяйственные услуги	205,83	104,1	249,3	104,6	262,0	105,1
14	Другие услуги	3270,0	116,8	3861,2	120,2	4045,0	104,8
	Оказанные услуги на душу населения, тыс. сум	4852,0	112,1	5366,0	110,6	5936,0	110,6

Источник: расчеты автора на основе данных управления статистики Андижанской области.

Говоря о направлениях развития сферы бытовых услуг, важно подчеркнуть особенность следующих проблем: формирование конкурентной среды; содействие структурной перестройке; придание экономике гибкости, мобильности, маневренности; привлечение личных средств населения на развитие производства; создание дополнительных рабочих мест, сокращение безработицы; расширение ассортимента и повышение качества товаров, работ и услуг; создание стимулов для развития творческого потенциала работников; вовлечение всех категорий населения в производство; освоение и использование местных источников сырья и др.

Для полноценного развития рынка бытовых услуг следует провести немалую работу по внедрению и использованию различных управленческих технологий, среди них основными рекомендациями будут являться: предоставление административных преференций, маркетинговый анализ рынка, снижение налоговой нагрузки, создание единой базы расчёта обеспеченностью населения бытовыми услугами.

В таблице 2. представлено количество и соотношение предприятий сферы услуг и бытового обслуживания Андижанской области в разрезе районов.

Таблица 2: Состояние предприятий сферы услуг и бытового обслуживания Андижанской области на 1 января 2024 года

Название города, района	Всего предприятий сферы услуг по регионам	предприятия бытового обслуживания	Доля предприятий бытового обслуживания
Всего по области	30752	7077	23,0
г. Андижан	9634	1311	13,6
г. Ханабад.	2536	452	17,8
Алтынкульский	1349	471	34,9
Андижанский	2488	509	20,5
Балыкчинский	1596	416	26,1
Бустанский	793	220	27,7
Булакбашинский	883	262	29,7
Джалакудукский	1070	284	26,5
Избасканский	792	283	35,7
Улугнорский	488	147	30,1
Кургантепинский	1135	499	43,9
Асакинский	1437	599	41,7
Мархаматский	859	268	31,2
Шахриханский	3018	750	24,9
Пахтаабадский	1565	345	19,6
Ходжаабадский	1287	261	26,8

Источник: данные областного управления статистики

В вышеуказанной таблице на 1 января 2024 года показано общее количество предприятий сферы услуг Андижанской области – 30752 единицы, а также (в том числе) предприятий бытового обслуживания – 7077 единиц и их доля в общем количестве – 23,0%. Аналогичные показатели приведены в разрезе регионов Андижанской области.

Перечисленные показатели свидетельствуют о неравномерности количественного соотношения доли бытового обслуживания в общем объеме сферы услуг регионов Андижанской области и обуславливает их дальнейшее увеличение. Обеспечение социально-экономического развития в основном зависит от функций регулирования и непрерывного мониторинга, обеспечения нормативно-правовой базы органами власти при создании необходимых условий для развития всех сфер и видов деятельности региона.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Бытовое обслуживание выступает как часть отрасли общественного производства - сферы обслуживания в целом и в этом качестве обладает всеми признаками подотрасли, а в рамках более детального измерения - самостоятельной отрасли обслуживания населения. Бытовое обслуживание населения во всех его проявлениях по характеру используемого в его сфере труда присутствует как в форме индивидуального ориентированного материального производства и восстановлении потребительных стоимостей, так и в различных формах ненатурального производства, то есть в виде “чистых” услуг. Бытовому обслуживанию присущ целый ряд специфических особенностей, некоторым образом выделяющих его в особую подотрасль сферы обслуживания и отличающих от остальных отраслей общественного хозяйства.

Рассматривая бытовое обслуживание населения как подотрасль народного хозяйства, необходимо отметить специфичный характер продукта, создаваемого данной подотраслью, - услуг бытового характера. Услуги составляют часть общественного фонда потребительных благ. Они являются результатом развития и углубления общественного разделения труда. В процессе общественного разделения труда происходит обмен трудовой деятельностью различных категорий населения; одна из форм такого рода обмена деятельностью - услуги, в том числе и бытовые.

Таким образом, сфера бытовых услуг имеет большую социальную, экономическую и политическую значимость, а также очень прочно связана с задачей обеспечения экономического роста и повышения качества жизни населения. Увеличение социальной и экономической значимости индустрии услуг и в развитых странах, и особенно, в Республике Узбекистан требует самого высокого внимания к ней со стороны органов власти и управления. Это должно выражаться в оказании помощи в развитии сферы бытовых услуг и в участии властных структур в управлении ее деятельностью.

Список литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан, от 28.01.2022 г. № УП-60 "О стратегии развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы". <https://lex.uz/ru/docs/5841077>.
2. Постановление Президента Узбекистана от 27 января 2022 года № ПП-104 "О дополнительных мерах по развитию сферы услуг". <https://lex.uz/docs/5840286>
3. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 21.04.2022 года № 206 о "Дополнительных мерах по формированию программ развития социальной и производственной инфраструктуры и совершенствованию системы управления государственными инвестициями"
4. Департамента жилищно-коммунального хозяйства Андижанской области. <https://www.goldenpages.uz/company/?Id=91159>
5. Управление статистики Андижанской области. <https://www.goldenpages.uz/company/?Id=102418>
6. Баклакова В.В., Ступин А.О. Структура и особенности рынка услуг. Формирование благоприятного инвестиционного климата в сфере сервиса // Международный студенческий научный вестник. 2015. № 1. 30.11.2017).
7. Торопова А.И., Кокарева М.Е., Макарова К.С., Власова А.А., Ротанова В.А. Тенденция развития сферы услуг // Современные научные исследования и инновации. 2019. № 11 [Электронный ресурс]. URL: <https://web.snauka.ru/issues/2019/11/90764> (дата обращения: 14.06.2024).

HUDUDLARDA AHOLI BANDLIGINI OSHIRISH VA KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISHDA ISHLAB CHIQUARISH SANOATINING O'RNI (QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA)

UDK 316.334.2

Hamdamov Shahzod Ilhom o'g'li

Mehnat bozori tadqiqotlar instituti kichik ilmiy xodimi

Baxronov Baxriddin Najmiddinovich

Mehnat bozori tadqiqotlar instituti bosh ilmiy xodimi

Annotatsiya: Maqolada Qashqadaryo viloyatining tumanlari kesimida aniqlangan kambag'allik darajasi va viloyatning sanoat ishlab chiqarish hajmida tumanlarning ulushi o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilingan. Shuningdek, hududlarda sanoat ishlab chiqarishning mintaqadagi bandlik darajasi hamda hududiy kambag'allik darajasiga ta'siri o'rganilgan va mazkur omillarning korrelyatsion-regression tahlili keltirib o'tilgan. Bundan tashqari, maqolada Qashqadaryo viloyatida sanoat ishlab chiqarish imkoniyatlarini takomillashtirish hamda hududiy kambag'allik darajasini kamaytirish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sanoat ishlab chiqarish, kambag'allik, kambag'allik darajasi, hududiy kambag'allik, bandlik darajasi, aholi bandligi.

Abstract: The article analyzes the relationship between the level of poverty determined in the district of Kashkadarya region and the share of districts in the volume of industrial production of the region. Also, the influence of industrial production in the regions on the level of employment in the region and the level of regional poverty was studied, and a correlation-regression analysis of these factors was presented. In addition, the article elaborates proposals and recommendations on improving industrial production opportunities and reducing the level of regional poverty in Kashkadarya region.

Key words: industrial production, poverty, poverty rate, regional poverty, employment rate, population employment.

Аннотация: В статье анализируется связь между уровнем бедности, определяемым в районе Кашкадарьинской области, и долей районов в объеме промышленного производства региона. Также было изучено влияние промышленного производства в регионах на уровень занятости в регионе и уровень региональной бедности, а также представлен корреляционно-регрессионный анализ этих факторов. Кроме того, в статье разрабатываются предложения и рекомендации по улучшению возможностей промышленного производства и снижению уровня региональной бедности Кашкадарьинской области.

Ключевые слова: промышленное производство, бедность, уровень бедности, региональная бедность, уровень занятости, занятость населения.

KIRISH

Ishlab chiqarish sanoati jahon iqtisodiyotida muhim mavqega ega bo'lib, turli mintaqalarda iqtisodiy o'sish va rivojlanishning muhim omili bo'lib xizmat qiladi. Iqtisodiy hissasidan tashqari, sanoatning ta'siri ijtimoiy o'lchovlarga, jumladan, mintaqaviy kambag'allik darajasiga va bandlik imkoniyatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi jahon mamlakatlari tajribasida o'z isbotini topgan. Ishlab chiqarish tarmoqlari, mintaqaviy kambag'allik va bandlik o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tushunish hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun juda muhimdir.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Iqtisodiy va Ijtimoiy Kengashining ta'rifiga ko'ra kambag'allik deganda odamlar, uy xo'jaliklar va jamoalarning himoyalanmaganligi, nochorligi hamda zaruriy ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatining cheklanganligi tushuniladi.

MAVZUGA OIL ADABIYOTLAR SHARHI

Kambag'allikning sabablari va jamiyatdagi o'rini o'rganish XVIII asrdan XX asrning birinchi yarmigacha bo'lgan davr ajratilgan, klassik iqtisodchi olimlar A.Smit, D.Rikardo, T. Maltus, G.Spenser, J.Prudon, E.Reklus va b., shuningdek, zamonaviy iqtisodchi olimlar Rovntri, F.Q. Xayek, P. Taunsend va boshqalar tomonidan o'rganilgan. Klassik iqtisodchi olim A.Smitning asarlarida kambag'allik va ijtimoiy standartlar o'rtasidagi bog'liqlik nisbiy mohiyati ochib berilgan. XIX asrda kambag'allik chegarasini oila budjeti asosida hisoblash orqali mutlaq kambag'allik mezonini kiritish, kambag'allikni aniqlash mezonlarini daromad darajasi bilan bog'lash hamda shaxsning mehnat qobiliyati va sog'lig'ining muayyan darajasini saqlab qolish bilan bog'liq ehtiyojlarini qondirishni taklif qilgan.

Mamlakatimizda aholini ish bilan ta'minlash, mehnat bozorining rivojlanishi, ishsizlik kabi muammolar respublikamiz olimlari tomonidan chuqur o'rganilgan va o'rganilmoqda. Mazkur muammolar mamlakatimiz olimlaridan R.A. Ubaydullayeva, Q.X. Abdurahmonov, M.M. Muhammedov, L.P. Maksakova, B.X. Umurzakov, M.Q. Pardayev, Sh.R. Xolmo'minov, Z.Ya. Xudoyberdiyev, D.Ortiqova, D.N. Rahimova, N.X. Rahimova, N.Z. Zokirova, K.Z. Xomitov, N.U. Arabov, N.Shayusupova va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan. Ushbu iqtisodchi olimlarning ilmiy asarlarida mamlakatimiz aholisini ish bilan ta'minlash, o'zini-o'zi band qilish kabi yo'nalishlar o'z aksini topgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida kambag'allikni qisqartirishga oid tizimli yondashuv, qiyosiy va ekspert tahlili, abstrakt fikrlash, induksiya va deduksiya, analiz va sintez, zamon va makon, monografik va mantiqiy yondashuv kabi usullardan keng foydalanilgan. mavzuning dolzarbligini isbotlashda mazkur masala borasida olib borilgan tadqiqot natijalari, monografik tahlil kabi yondashuvlardan ham foydalanildi.

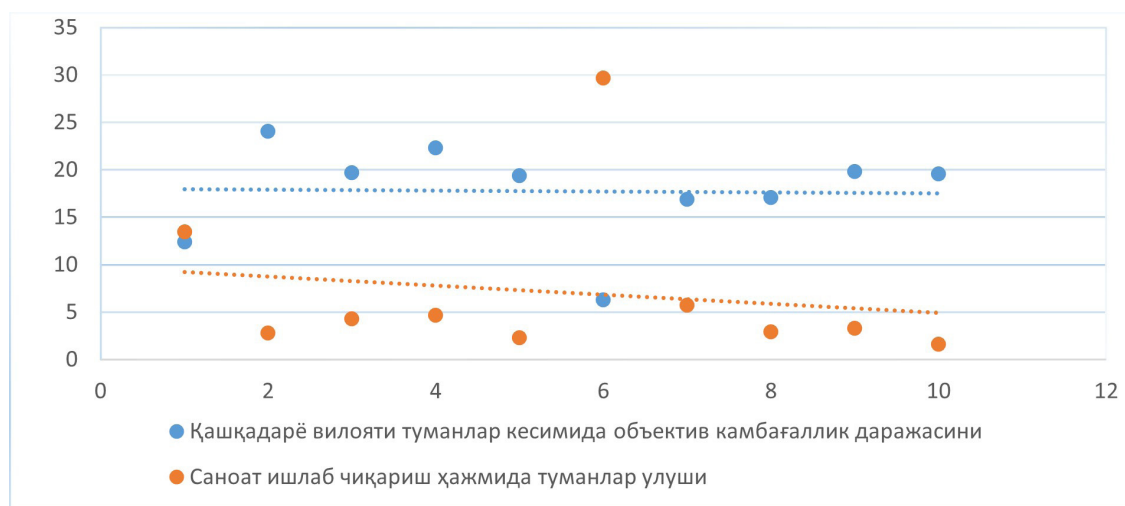
TAHLIL VA NATIJALAR

Jahon tajribasida hududiy kambag'allik darajasini pasaytirishning iqtisodiy mexanizmlaridan keng tarqalgan usullaridan biri hududlarda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini kengaytirishdir. Ayniqsa, kichik korxonalarning ish o'rinlarini yaratish va kam ta'minlangan aholi uchun daromad keltirishdagi ahamiyati ulkan. Sanoat klasterlari mahsuldorlik va daromadlarni oshirishi hududda bandlik hamda kambag'allikni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Misol uchun, 1990-yillarning oxiridan boshlab AQSHda ishlab chiqarishdagi bandlik sezilarli darajada pasayish trayektoriyasida bo'ldi, buning natijasida an'anaviy ishlab chiqarish shtatlarda, ayniqsa, kuchli iqtisodiy pasayish davri boshlanishiga sabab bo'ldi. Bu pasayish AQSH iqtisodiyoti uchun jiddiy oqibatlarga olib keldi. AQSHda ishlab chiqarish sanoati yangi bosqichga chiqishi 2013-yilda 12 millionga yaqin ish o'rinlarini yaratgani yoki AQSH umumiy bandligining qariyb 8,8 foizini ish bilan ta'minlagan holda AQSH iqtisodiyotining muhim qismiga aylangani yaqqol dalil bo'la oladi. Ishlab chiqarishdagi ish o'rinlari ham kengroq iqtisodiyotda uchta qo'shimcha ish o'rinlarini qo'llab-quvvatlovchi "ko'paytiruvchi effekt"ni ko'rsatadi. Shunday ekan, mintaqalar kesimida ishlab chiqarish sanoatini rivojlanishi nafaqat hududlar iqtisodiyoti va aholisining turmush darajasiga, balki, mamlakat iqtisodiyoti uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Qashqadaryo viloyati mamlakatimiz sanoatida sezilarli ulushga ega bo'lgan hududlardan biri sanaladi. Statistik ma'lumotlarga asosan, 2024-yil yanvar-mart oylarida hududda jami 6394,4 mlrd so'mga teng sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilgan. Mazkur qiymatni o'tgan yilning mos davri bilan solishtirganda 103,2 foizga o'sgan. Hududda ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlari mamlakat sanoatining 4,1 foiz ulushini tashkil etib, viloyatlar kesimida 8 o'rinda qayd etilgan. Viloyat sanoatining 3,9 foizi tog'-kon sanoati, 65,8 foizi ishlab chiqarish, 29,8 foizi elektr energiyasi, gaz, bug' ta'minoti va konditsiyalash sanoati, 0,5 foizi suv ta'minoti, kanalizatsiya, chiqindilarni yig'ish va utilizatsiya qilish sanoatiga to'g'ri keladi.

Ishlab chiqarish sanoati bo'yicha viloyatda to'qimachilik mahsulotlari (41,3%), kimyo mahsulotlari (26,1%), oziq-ovqat mahsulotlari (17,9%) katta ulushga ega. Nishon (27,9%), G'uzor (15,3%) va Qarshi shahri (11,4%) viloyatlari sanoat ishlab chiqarishining muhim hududlari hisoblanadi. Shuningdek, tumanlar kesimida iste'mol mollari ishlab chiqarish hajmi bo'yicha eng yaxshi ko'rsatkich Qarshi shahriga to'g'ri kelsa, eng past ko'rsatkich Ko'kdala tumanida kuzatilgan.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, viloyatdagi sanoat ishlab chiqarish hajmida tumanlarning ulushi hamda tumanlar kesimida obyektiv kambag'allik darajasi o'rtasida kuchli teskari korrelyatsiya mavjud bo'lib, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi yuqori bo'lgan tumanlarda kambag'allik darajasi past ekanligi aniqlangan (1-rasm).

1-rasm: Qashqadaryo viloyatida tumanlari kesimida sanoat ishlab chiqarish hajmi va obyektiv kambag'allik darajasi o'rtasidagi teskari korrelyatsiya

Yuqoridagi jadval ko'rsatqichlari va hisob kitoblarga ko'ra, tumanlar kesimida sanoat ishlab chiqarish hajmi va obyektiv kambag'allik darajasi o'rtasidagi korrelyatsiya -0,9 ni tashkil etmoqda va ikki omil belgi o'rtasida kuchli bog'liklik mavjudligi aniqlangan (1-jadval).

1-jadval: Qashqadaryo viloyatida tumanlar kesimida sanoat ishlab chiqarish hajmi va obyektiv kambag'allik darajasi o'rtasidagi korrelyatsiya (%)

No	Tumanlar	Tumanlar kesimida obyektiv kambag'allik darajasi x_i	Sanoat ishlab chiqarish hajmida tumanlar ulushi y_i	$x_i - \bar{x}$	$y_i - \bar{y}$	$(x_i - \bar{x}) \times (y_i - \bar{y})$	$(x_i - \bar{x})^2$	$(y_i - \bar{y})^2$
1.	G'uzor	12,4	13,5	-5,36	6,4	-34,304	28,7296	40,96
2.	Qamashi	24,1	2,8	6,34	-4,3	-27,262	40,1956	18,49
3.	Koson	19,7	4,3	1,9	-2,8	-5,432	3,7636	7,84
4.	Kitob	22,3	4,7	4,54	-2,4	-10,896	20,6116	5,76
5.	Mirishkor	19,4	2,3	1,64	-4,8	-7,872	2,6896	23,04
6.	Nishon	6,3	29,7	-11,5	22,6	-258,996	131,3316	510,76
7.	Kasbi	16,9	5,8	-0,86	-1,3	1,118	0,7396	1,69
8.	Chiroqchi	17,1	3	-0,66	-4,1	2,706	0,4356	16,81
9.	Yakkabog'	19,8	3,3	2,04	-3,8	-7,752	4,1616	14,44
10.	Shahrisabz sh.	19,6	1,6	1,84	-5,5	-10,12	3,3856	30,25
Jami:		$\bar{x}$ 17,76	$\bar{y}$ 7,1	$\Sigma 0$	$\Sigma 0$	$\Sigma -358,81$	$\Sigma 236,04$	$\Sigma 670,04$

$$R = \frac{-358,81}{\sqrt{236,04} \cdot \sqrt{670,04}} = \frac{-358,81}{397,64} = -0,9 \quad y - \bar{y} = R \frac{y}{x} (x - \bar{x})$$

$$R \frac{y}{x} = \frac{-358,81}{236,04} = -1,52 \quad y - 7,1 = -1,52(x - 17,76)$$

$$y = -1,52x + 19,9$$

Regressiya tenglamasi $y = -1,52x + 19,9$ ko'rinishida bo'lib, hududdagi kambag'allik darajasini 1 foizga qisqartirish uchun tumanlar sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish ulushining 18,3 foizga ortishi zarur bo'ladi. Sanoat klasterlarining bilvosita ta'siri tumanlarda infratuzilmani yaxshilash va mahalliy firmalarning imkoniyatlarini kengayishi natijasida kambag'al qatlamlar uchun ijobiy bo'ladi.

Tahlil natijalari asosan aytishimiz mumkinki, mintaqadagi qaysi bir tumanlarda sanoat ishlab chiqarish hajmi nisbatan pastroq bo'lsa, o'sha tumanlarda kambag'allik darajasi yuqoriroq ekanligi aniqlangan. Misol uchun, Shahrisabz shahri hamda Mirishkor, Qamashi, Chiroqchi, Yakkabog' tumanlarining viloyat sanoat ishlab chiqarish hajmida ulushi eng kam hududlar bo'lsa, mazkur hududlarda kambag'allik darajasi ham eng yuqori ekanligini ko'rishimiz mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqotimiz natijalariga ko'ra hududiy kambag'allik va sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi o'rtasida kuchli korrelyatsiya majud bo'lib, mintaqada kambag'allik darajasini qisqartirish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- Qamashi tumanida qurilish materiallari, Qarshi tumani va Qarshi shahrida mebelsozlik klasterlari faoliyatini yo'lga qo'yish;
- Qamashi tumanida qurilish materiallari, Qarshi tumani va Qarshi shahrida mebelsozlik klasterlari faoliyatini yo'lga qo'yish.
- Dehqonobodda kalsiylangan soda, Kitobda mikro-kalsit xom ashyosini qayta ishlash loyihalarini amalga oshirish;
- Muborak va G'uzorda kichik sanoat zonalarini tashkil etilib, yirik neft-gaz korxonalari uchun kooperatsiya asosida 100 dan ortiq butlovchi qismlar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish;
- Har chorak yakuni bilan asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlar natijalarini tahlil qilish hamda pastdan yuqoriga tamoyili asosida muammoli masalalarni hal etish choralarini ko'rish lozim bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. N.M.Soatov, N.G'.Nabiyev, D.N. Nabiyev, G.N. Tillaxo'jayev. Statistika.Darslik. Toshkent-2011.
2. Robert E. Scott. The Manufacturing Footprint and the Importance of U.S. Manufacturing Jobs. URL: <https://www.epi.org/publication/the-manufacturing-footprint-and-the-importance-of-u-s-manufacturing-jobs>.
3. Shuai Sh., Zhanzhong Sh.,Yirong Sh. Impact of AI on employment in manufacturing industry. URL: <https://www.worldscientific.com/doi/10.1007/s11464-023-10000-0>.
4. Ch. Mullen. New Research: Is Manufacturing Stability in Sight? URL: <https://www.ukg.com/blog/workforce-institute/new-research-is-manufacturing-stability-in-sight>.
5. W. Martinez. How science and technology developments impact employment and education. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6294922>.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari.
7. Qashqadaryo viloyati Statistika boshqarmasi ma'lumotlari.

BANKLARNING QIMMATLI QOG'OZLAR BOZORIDAGI FAOLIYATINI TAKOMILASHTIRISH YO'LLARI

Ermatov Utkirbek Baxodirjonovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini takomilashtirish yo'llari tahlil qilinadi. Tadqiqot rivojlanayotgan mamlakatlar va O'zbekistondagi banklarning faoliyatidagi farqlarga e'tibor qaratgan holda, ularning samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni ko'rib chiqadi. Moliyaviy texnologiyalardan foydalanish, risklarni boshqarish strategiyalari, mutaxassislarni tayyorlash, xalqaro hamkorlik va huquqiy asoslar kabi masalalar tahlil qilingan bo'lib, tadqiqot natijalari O'zbekiston banklari o'z faoliyatini qanday yaxshilashi mumkinligini ko'rsatib beradi. Bu esa banklarning moliyaviy barqarorligi va bozor raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: banklar, qimmatli qog'ozlar bozori, moliyaviy texnologiyalar, risklarni boshqarish, mutahassislarni tayyorlash, xalqaro hamkorlik.

Abstract: This article examines ways to improve the activities of banks in the securities market, focusing on the differences between developing countries and Uzbekistan. By analyzing the main factors affecting the effectiveness of banks' operations in the securities market, such as the use of financial technologies, risk management strategies, professional training, international cooperation, and legal frameworks, the study provides a comprehensive overview of current practices and challenges. The findings highlight the key areas where Uzbek banks can enhance their performance to achieve greater financial stability and market competitiveness.

Key words: banks, securities market, financial technologies, risk management, professional training, international cooperation.

Аннотация: В данной статье рассматриваются пути улучшения деятельности банков на рынке ценных бумаг, с акцентом на различия между развивающимися странами и Узбекистаном. Анализируются основные факторы, влияющие на эффективность операций банков на рынке ценных бумаг, такие как использование финансовых технологий, стратегии управления рисками, профессиональная подготовка, международное сотрудничество и правовые рамки. Исследование предоставляет комплексный обзор текущих практик и вызовов, а также выделяет ключевые области, в которых узбекские банки могут повысить свою производительность для достижения большей финансовой стабильности и конкурентоспособности на рынке.

Ключевые слова: банки, рынок ценных бумаг, финансовые технологии, управление рисками, профессиональная подготовка, международное сотрудничество.

KIRISH

Bugungi kunda banklar moliyaviy bozorlarda faol ishtirok etayotgan subyektlardan biri sifatida muhim rol o'ynaydi. Banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyati iqtisodiy tizimning muhim qismi bo'lib, moliyaviy samaradorlik va barqarorlikni ta'minlashda asosiy vosita hisoblanadi. Qimmatli qog'ozlar bozori orqali banklar kapitalni jalb qilish, tavakkalchiliklarni boshqarish va likvidlikni ta'minlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyati ularning mijozlariga keng turdagi investitsiya va moliyaviy xizmatlar taqdim etish imkonini beradi.

Banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini takomilashtirishning ahamiyati katta. Bir tomondan, bu bankning moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi, tavakkalchiliklarni kamaytiradi va daromadlarni oshiradi. Ikkinchi tomondan, bu butun moliyaviy tizimning barqarorligiga va rivojlanishiga hissa qo'shadi. Banklar samarali investitsiya strategiyalari va risklarni boshqarish tizimlarini joriy etish orqali iqtisodiy inqirozlardan qochish va moliyaviy bozorlarda raqobatbardoshlikni saqlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shu bilan birga, banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini takomilashtirish uchun qator muam-molarni hal qilish talab etiladi. Bular orasida huquqiy va regulyator majmua, moliyaviy texnologiyalarning rivoj-

lanishi, mutaxassislarning malakasi va xalqaro hamkorlik masalalari mavjud. Ushbu muammolarni hal qilish uchun ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajribalarga tayanilgan holda samarali strategiyalar ishlab chiqilishi zarur.

ADABIYOTLAR SHARHI

Banklarning qimmatli qog'ozlar bozorida faoliyati haqidagi ilmiy tadqiqotlar va adabiyotlar soni ko'p bo'lib, ular banklarning bu sohadagi samaradorligi va barqarorligiga alohida e'tibor qaratgan.

Smit va Jonsning (2020) tadqiqoti banklarning qimmatli qog'ozlar bozorida muvaffaqiyati moliyaviy inqirozlarni oldini olishda muhim ekanligini ko'rsatib o'tgan. Ular banklar uchun zamonaviy moliyaviy texnologiyalar va infratuzilmalarni joriy qilish muhimligini ta'kidlagan. Ushbu tadqiqotda banklarning qimmatli qog'ozlar bozorida faoliyatini samarali boshqarish uchun zamonaviy axborot texnologiyalari va tizimlarning ahamiyatiga urg'u berilgan ^[1].

Kim va Li (2019) tadqiqoti banklar qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq risklarni boshqarishda samarali strategiyalar ishlab chiqishlari kerakligini ta'kidlagan. Ushbu tadqiqotda banklarning qimmatli qog'ozlar bozorida tavakkalchiliklarni boshqarish uchun maxsus instrumentlar va metodlar muhokama qilingan ^[2].

Braun va Grinning (2018) banklarning qimmatli qog'ozlar bozorida faoliyatini muvaffaqiyatli olib borish uchun mutaxassislarning malakasini oshirish zarurligini ko'rsatgan. Ushbu tadqiqotda bank xodimlarining malakasini oshirish va doimiy ravishda qayta tayyorlash orqali bank faoliyatini samarali boshqarish imkoniyatlari tahlil qilingan ^[3].

Vang va Chen (2017) banklarning xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik qilish orqali o'z faoliyatini kengaytirishi va yangi imkoniyatlardan foydalanishi mumkinligini ko'rsatgan. Ushbu tadqiqotda banklarning xalqaro hamkorlik va global moliyaviy bozorlardagi ishtiroki muhokama qilingan ^[4].

Rodrigues va Lopez (2016) banklarning qimmatli qog'ozlar bozorida faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy asoslarni takomillashtirish muhimligini ta'kidlagan. Ushbu tadqiqotda banklarning qimmatli qog'ozlar bozorida faoliyatini tartibga soluvchi qonun va normativ hujjatlarining ahamiyati ko'rsatib berilgan ^[5].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda qator ilmiy uslublardan foydalanildi. Ilmiy abstraksiyalash usuli, tadqiqotning nazariy asoslarini chuqur o'rganish va umumiy konsepsiyalarni shakllantirish uchun qo'llanildi. Qiyoslash uslubi, turli davrlar va hududlardagi banklarning qimmatli qog'ozlar bozorida faoliyatini solishtirish orqali, ularning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlashda samarali bo'ldi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Banklarning qimmatli qog'ozlar bozorida faoliyatini takomillashtirish uchun bir qancha asosiy omillar aniqlandi. Quyidagi jadvalda rivojlanayotgan mamlakatlar va O'zbekiston misolida banklarning qimmatli qog'ozlar bozorida faoliyatini solishtiramiz va ularning o'ziga xosliklarini tahlil qilamiz.

1-jadval: Rivojlanayotgan mamlakatlar va O'zbekiston banklarning qimmatli qog'ozlar bozorida faoliyati tahlili

Omillar	Rivojlanayotgan mamlakatlar	O'zbekiston
Moliyaviy texnologiyalardan foydalanish	Ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy texnologiyalardan foydalanish keng tarqalgan. Moliyaviy texnologiyalar banklarning qimmatli qog'ozlar bozorida faoliyatini avtomatlashtirish va tezlashtirishga yordam beradi.	O'zbekistonda moliyaviy texnologiyalardan foydalanish sur'ati sekin. Bankilar orasida avtomatlashtirilgan tizimlar keng joriy etilmagan.
Risklarni boshqarish strategiyalari	Rivojlanayotgan mamlakatlarda banklar qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq risklarni boshqarish uchun samarali strategiyalar ishlab chiqqan. Masalan, maxsus risklarni boshqarish bo'limlari mavjud.	O'zbekistonda banklar risklarni boshqarish bo'yicha strategik yondashuvlardan foydalanishni hali to'liq joriy qilmagan. Haligacha risklarni boshqarish bo'yicha ma'lum metodlar va instrumentlar kam.
Mutahassislarni tayyorlash	Rivojlanayotgan mamlakatlarda qimmatli qog'ozlar bilan ishlashga ixtisoslashgan mutaxassislarni tayyorlashga alohida e'tibor berilgan. Bankilar mutaxassislarni doimiy ravishda qayta tayyorlash kurslari tashkil qilingan.	O'zbekistonda banklar uchun mutaxassislarni tayyorlash dasturlari mavjud, lekin ularning qamrovi cheklangan. Mutaxassislarning malakasini oshirish dasturlari kam va doimiy emas.

Xalqaro hamkorlik	Rivojlanayotgan mamlakatlarda banklar xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik qilishni kengaytirgan. Xalqaro bozorlardagi imkoniyatlardan foydalanish uchun aloqalar mustahkamlangan.	O'zbekistonda banklarning xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorligi cheklangan. Xalqaro hamkorlik imkoniyatlari cheklangan va global moliyaviy bozorlarga chiqish sur'ati past.
Huquqiy va regulyator mukammallik	Rivojlanayotgan mamlakatlarda banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy va regulyator asoslar yaxshi rivojlangan. Qonunlar va normativ hujjatlar samarali ishlaydi.	O'zbekistonda huquqiy va regulyator asoslar hali to'liq rivojlanmagan. Banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini tartibga solishda ma'lum bir kamchiliklar mavjud.

Manba: muallif tomonidan tayyorlandi

Rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy texnologiyalardan foydalanish banklar uchun muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy moliyaviy texnologiyalar banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi operatsiyalarini avtomatlashtirish va tezlashtirishga yordam beradi. Bu esa vaqt va resurslarni tejashga imkon beradi. O'zbekistonda esa bu sohadagi rivojlanish sekinlik bilan ketmoqda. Bankilar orasida avtomatlashtirilgan tizimlar keng joriy etilmagan, bu esa operatsiyalarning samaradorligiga salbiy ta'sir qiladi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda banklar qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq risklarni boshqarish uchun samarali strategiyalar ishlab chiqqan. Masalan, maxsus risklarni boshqarish bo'limlari mavjud bo'lib, ular risklarning oldini olish va kamaytirish bo'yicha maxsus instrumentlar va metodlardan foydalanadi. O'zbekistonda esa bu yo'nalishda hali to'liq samarali strategiyalar ishlab chiqilmagan. Bankilar risklarni boshqarish bo'yicha ma'lum metodlar va instrumentlardan kam foydalanadi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda bank mutaxassislari doimiy ravishda qayta tayyorlash kurslari tashkil qilingan. Bu banklarning qimmatli qog'ozlar bozorida samarali ishlashini ta'minlaydi. O'zbekistonda banklar uchun mutaxassislarni tayyorlash dasturlari mavjud bo'lsa-da, ularning qamrovi cheklangan. Mutaxassislarning malakasini oshirish dasturlari kam va doimiy emas.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda banklar xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik qilishni kengaytirgan. Bu banklarga xalqaro bozorlardagi imkoniyatlardan foydalanish va o'z faoliyatini kengaytirish imkonini beradi. O'zbekistonda banklarning xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorligi cheklangan. Xalqaro hamkorlik imkoniyatlari cheklangan va global moliyaviy bozorlarga chiqish sur'ati past.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy va regulyator asoslar yaxshi rivojlangan. Qonunlar va normativ hujjatlar samarali ishlaydi va banklarning faoliyatini tartibga soladi. O'zbekistonda huquqiy va regulyator asoslar hali to'liq rivojlanmagan. Banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini tartibga solishda ma'lum bir kamchiliklar mavjud.

Yuqorida keltirilgan omillardan ko'rinib turibdiki, rivojlanayotgan mamlakatlar va O'zbekiston orasida banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatida sezilarli farqlar mavjud. O'zbekistonda moliyaviy texnologiyalardan foydalanish, risklarni boshqarish strategiyalari, mutaxassislarni tayyorlash, xalqaro hamkorlik va huquqiy asoslarni takomillashtirish sohalarida muayyan kamchiliklar mavjud. Ushbu sohalaridagi kamchiliklarni bartaraf etish orqali banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini takomillashtirish mumkin.

Banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini takomillashtirish bo'yicha bir qator takliflarni ilgari surish mumkin. Ushbu takliflar banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va qimmatli qog'ozlar bozoridagi samaradorligini oshirish maqsadida ishlab chiqilgan:

Innovatsion moliyaviy instrumentlarni joriy etish: Banklar o'z faoliyatida zamonaviy va innovatsion moliyaviy instrumentlardan foydalanishni kengaytirishi zarur. Bu, o'z navbatida, qimmatli qog'ozlar bozoridagi imkoniyatlarni kengaytirish va banklar faoliyatini yanada samarali boshqarishga yordam beradi.

Moliyaviy savodxonlikni oshirish: Banklar o'z xodimlari va mijozlari o'rtasida moliyaviy savodxonlikni oshirishga qaratilgan tadbirlar o'tkazishi kerak. Bu, qimmatli qog'ozlar bozoridagi operatsiyalarni yanada samarali amalga oshirishga yordam beradi.

Xalqaro tajribani o'rganish va joriy qilish: Banklar qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini rivojlantirish uchun xalqaro tajribalarni o'rganishi va ularni milliy kontekstga moslashtirishi lozim. Bu, banklarning raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.

Axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish: Qimmatli qog'ozlar bozorida axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish banklarning faoliyatini takomillashtirishga katta yordam beradi. Axborot tizimlari va platformalarining rivojlantirilishi banklarga bozor haqida tezkor va aniq ma'lumotlar olish imkonini beradi.

Risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish: Banklar qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatarlarni samarali boshqarish uchun mustahkam risklarni boshqarish tizimini joriy etishi lozim. Bu, banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ushbu takliflar banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, ularni amalga oshirish orqali banklar o'zining moliyaviy samaradorligini oshirishi va bozorda mustahkam o'rin egallashi mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu maqolada banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini takomillashtirish yo'llari tahlil qilindi. Rivojlanayotgan mamlakatlar va O'zbekistondagi bank faoliyatini solishtirib, ularning o'ziga xos xususiyatlari va muammolari ko'rib chiqildi.

Tahlildan ma'lum bo'ldiki, rivojlanayotgan mamlakatlarda banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyati ancha samarali va barqaror hisoblanadi. Bu mamlakatlarda moliyaviy texnologiyalardan keng foydalaniladi, risklarni boshqarish strategiyalari samarali yo'lga qo'yilgan, mutaxassislarning malakasi yuqori darajada, xalqaro hamkorlik keng tarqalgan va huquqiy asoslar mustahkam. Bu omillar banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

O'zbekistonda esa banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatida ma'lum bir kamchiliklar mavjud. Moliyaviy texnologiyalardan foydalanish sur'ati past, risklarni boshqarish bo'yicha strategik yondashuvlar to'liq joriy qilinmagan, mutaxassislarni tayyorlash dasturlari cheklangan, xalqaro hamkorlik imkoniyatlari cheklangan va huquqiy asoslar yetarli darajada rivojlanmagan. Bu kamchiliklarni bartaraf etish uchun ko'p ishlar qilinishi lozim.

Umuman olganda, banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini takomillashtirish ularning umumiy moliyaviy holatini yaxshilashga va mijozlar uchun ko'proq qiymat yaratishga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida, mamlakat iqtisodiyotining barqarorligi va rivojlanishiga hissa qo'shadi. Har bir bankning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini samarali boshqarish orqali milliy moliyaviy tizimning barqarorligi va samaradorligi oshadi. Ushbu yo'nalishdagi ilg'or tajribalar va nazariy yondashuvlarni o'rganish orqali banklar o'z faoliyatini yanada rivojlantirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Smit, Dj., va Jons, P. (2020). "Qimmatli qog'ozlar bozorida bank faoliyatining samaradorligi". Moliyaviy tadqiqotlar jurnali, 35(4), 567-589.
2. Kim, X., va Li, S. (2019). "Banklarda qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq risklarni boshqarish strategiyalari". Xalqaro moliyaviy menejment jurnali, 28(2), 213-230.
3. Braun, A., va Grin, T. (2018). "Bank mutaxassislarning malakasini oshirish va qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyat". Moliyaviy innovatsiyalar jurnali, 22(3), 145-162.
4. Vang, J., va Chen, L. (2017). "Banklar va xalqaro hamkorlik: Global moliyaviy bozorlardagi imkoniyatlar". Xalqaro moliyaviy bozorlar jurnali, 19(1), 67-84.
5. Rodrigues, M., va Lopez, Ye. (2016). "Qimmatli qog'ozlar bozorida bank faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy asoslar". Qonun va moliya jurnali, 33(2), 101-118.

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ, ЕЕ ПЛЮСЫ И МИНУСЫ

Раупова Мухлисахон Ибрахимжон кизи

Магистрантка по специальности
“Государственные финансы и международные
финансы” Банковско-финансовой Академии
Республики Узбекистан

Мамбетова Мадина Зоҳид кизи

Магистрант по специальности
“Государственные финансы и международные
финансы” Банковско-финансовой Академии
Республики Узбекистан

Алижоновна Малика Алижон кизи

Магистрант по специальности
“Государственные финансы и международные
финансы” Банковско-финансовой Академии
Республики Узбекистан

Хакимова Нигора Бахтиёрвна

Магистрант по специальности
“Государственные финансы и международные
финансы” Банковско-финансовой Академии
Республики Узбекистан

Аннотация: В данной статье проанализировано развитие цифровой экономики. Исследована сущность сценария цифровой трансформации экономики. Определены положительные и отрицательные стороны цифровизации экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровая трансформация, электронное правительство, риск киберугроз, цифровая грамотность, “цифровое рабство”.

Annotatsiya: Ushbu maqola raqamli iqtisodiyotning rivojlanishini tahlil qiladi. Iqtisodiyotni raqamli transformatsiya qilish stsenariysining mohiyati o'rganildi. Iqtisodiyotni raqamlashtirishning ijobiy va salbiy tomonlari aniqlandi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, elektron hukumat, kibertahdidlar xavfi, raqamli savodxonlik, “raqamli qullik”.

Abstract: This article analyzes the development of the digital economy. The essence of the scenario for digital transformation of the economy has been studied. The positive and negative aspects of digitalization of the economy are identified.

Key words: digital economy, digital transformation, e-government, risk of cyber threats, digital literacy, “digital slavery.”

ВВЕДЕНИЕ

В современном мире мы наблюдаем значительные изменения в области коммуникаций и распространения информации. Цифровые технологии проникают во все сферы жизни, оказывая влияние на политику, экономику, культуру и социальные процессы. Большинство стран сталкиваются с необходимостью цифровизации для своего развития.

МЕТОДЫ

Исследование базировалось на известных достижениях отечественных и зарубежных учёных в области цифровизации системы обобществлённых экономических отношений между субъектами деятельности, возникающие по поводу производства, распределения, обмена и потребления благ в условиях освоения потенциала информационно-коммуникационных технологий (далее – ИКТ).

ОБСУЖДЕНИЯ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Экономика всегда была связана с цифрами: терминология бизнеса наполнена числами, а результаты деятельности предприятий измеряются в денежных единицах. Понятия прибыли, убытков, дохода, расходов, налоговой базы, инфляции, ВВП и другие являются неотъемлемой частью делового мира. Все эти данные обрабатываются, анализируются и используются для разработки стратегий социально-экономического развития.

Результаты этого анализа влияют на финансовое состояние государства и помогают определить направления будущего развития. В конечном итоге, цифровые технологии играют ключевую роль в формировании современной экономической политики и обеспечивают устойчивое развитие общества.

На сегодняшнем этапе развития цифровых коммуникационных систем наблюдается активное формирование передовой информационной среды, основанной на использовании цифровых переходов хозяйственных связей на виртуальную, уменьшении потребности в обширной транспортной инфраструктуре, сокращении издержек бизнеса и устранении традиционных рынков и прочих аспектов.

Николас Негропonte является главным пионером в области теории цифровой экономики. В своей книге “Being Digital”, опубликованной в 1995 году, этот американский информатик сформулировал концепцию электронной экономики.

В последние годы цифровые технологии стали неотъемлемой частью повседневной жизни, и законодательство многих стран активно приспосабливается к этим изменениям. В связи с широким распространением информационно-коммуникационных технологий, правительства принимают нормативные акты, такие как Окинавская хартия глобального информационного общества и План действий Тунисского обязательства, которые определяют новые принципы развития экономической, социально-политической и духовной сфер.

Цифровизация означает переход к современным моделям и способам действий, основанным на информационных технологиях. Это включает в себя общение через видеосвязь и мессенджеры, концепцию “умного города” и переход на электронный документооборот. Граждане все чаще используют интернет для онлайн-консультаций со специалистами и для совершения покупок.

Цифровая экономика представляет собой экономическую деятельность, основанную на создании, распространении и использовании цифровых технологий, а также связанных с ними продуктов и услуг. Развитие цифровой экономики оказывает влияние на форму работы компаний, образование и труд людей, а также на способы коммуникации между государством и гражданами, включая предоставление важных государственных услуг.

Современное деловое управление и инвестиционные стратегии претерпевают радикальные изменения в связи с ростом инноваций. Финансовая сфера становится лидером в процессе цифровизации, что приводит к появлению и развитию таких технологий, как онлайн-банкинг, электронные платежи, краудфандинг, скоринговые модели для оценки кредитных рисков, инвестиционные роботы-советники, облачное хранение информации, криптовалюты, блокчейн и P2P-кредитование.

Компании активно используют цифровые технологии для управления, контроля и анализа бизнеса, а также для предоставления своих услуг и товаров. Большинство финансовых продуктов теперь доступны онлайн, позволяя клиентам оформлять кредиты, оплачивать счета или инвестировать средства через интернет.

Сегодня общество привыкло к возможности оплаты налогов и коммунальных услуг с помощью смартфона. Получение кредита сводится к заполнению онлайн-заявки на сайте банка. Инвестирование в акции также доступно через онлайн-платформы. Интернет позволяет управлять финансами независимо от местоположения и времени.

Цифровая экономика преобразует способы ведения бизнеса, предоставления услуг и продажи товаров. Она открывает новые возможности для компаний, которые используют цифровые технологии для управления своими операциями и взаимодействия с клиентами через интернет. Примером цифровой компании является “Глобус Доставка”, которая использует инновационные методы доставки и мобильные приложения для улучшения опыта клиентов. Это позволяет им снизить затраты на обслуживание и предложить более эффективные услуги.

Некоторые традиционные компании также обращаются к цифровой экономике. Например, сеть магазинов “Зеленый Дом” внедрила цифровую трансформацию, чтобы оптимизировать свою цепочку поставок и управление запасами. Это позволило им сократить издержки и улучшить обслуживание клиентов.

Цифровая экономика также упрощает процессы оплаты, улучшает доступ к информации о товарах и услугах, а также помогает компаниям быстро реагировать на обратную связь от клиентов, что способствует постоянному совершенствованию продуктов и услуг.

В рамках стратегии “Цифровой Узбекистан–2030” национальная экономика претерпевает цифровую трансформацию, охватывая различные отрасли и регионы. Это включает в себя внедрение государственных информационных систем, электронных услуг, а также широкомасштабные изменения в системах образования, государственного управления, судебной системы, финансового сектора, банковской сферы и транспортных систем. Основной упор делается на разработку и внедрение эффективных организационно-правовых механизмов, обеспечение гармоничного взаимодействия между государственными структурами и предпринимательским сообществом для внедрения инновационных идей, технологий, производства и обслуживания. Важным аспектом является подготовка кадрового потенциала с глубокими знаниями цифровых технологий в различных отраслях, что способствует формированию информированного общества в стране.

Отсутствие эффективной системы оценки развития цифровой экономики и электронного правительства, а также несовершенный межведомственный механизм ее реализации, затрудняют проведение всестороннего анализа текущего состояния цифровой трансформации различных отраслей и регионов экономики. В связи с этим постановлением Правительства от 15 июня 2021 года № 373 была утверждена единая рейтинговая система для оценки развития цифровой экономики и электронного правительства в различных сферах экономики и общества. В рамках этого постановления были определены ключевые направления для внедрения эффективной системы межведомственной координации процессов оценки с целью разработки программ цифрового развития на региональном уровне. Для автоматизации процессов оценки цифровой трансформации организаций и регионов была запущена межведомственная информационная система NIS.UZ на основе данного решения.

В течение последних лет были проведены поэтапные реформы, направленные на интеграцию информационно-коммуникационных и интернет-технологий (далее – ИКИТ) в различные сферы государственного управления и предоставления государственных услуг. Целью этих реформ было стимулирование информационных сервисов, разработка и внедрение системы “электронного правительства”, что в итоге привело к созданию эффективных механизмов для оперативного решения повседневных проблем населения республики. Указ Президента Республики Узбекистан от 30 июня 2017 года № ПФ-5099 “О мерах по коренному улучшению условий развития сферы информационных технологий в Республике” четко определил перспективные направления развития сектора ИКИТ и предложил меры и мероприятия по его интеграции в экономику. Однако до 2020 года сектор ИКИТ развивался медленно. Анализ консалтинговой службы “ERGO Research & Advisory” выявил, что основной причиной этого замедления является недостаточно развитая телекоммуникационная инфраструктура и связь. Недостаток инвестиций в развитие этого сектора привел к недостаточной работоспособности интернета и мобильных услуг, что замедлило рост цифровой экономики и цифровых прорывов. Однако в текущем году наблюдается значительный рост в этом направлении.

Согласно информации, предоставленной Министерством цифровых технологий Республики Узбекистан, в настоящее время ведется активная работа по модернизации телекоммуникационной инфраструктуры. Скорость интернета достигла 1200 Гбит/с, а доступ к интернету на уровне коммутационного центра обеспечивается со скоростью 750 Гбит/с, при этом уровень загрузки сети составляет 78,5 процента. С 1 января 2024 года тарифы на интернет-услуги для операторов и провайдеров были снижены на 37% по сравнению с предыдущим периодом и составляют 48 000 сумов за 1 Мбит/с. Общее количество пользователей интернет-услуг увеличилось до 24 миллионов, из которых 19 миллионов используют мобильный интернет. Были расширены магистральные сети телекоммуникаций на 280 объектах по всей стране, произведена модернизация телекоммуникационного оборудования, а также увеличена пропускная способность магистральных сетей до 200 Гбит/с на межобластном уровне и 40 Гбит/с на межрайонном уровне.

Несмотря на значительные достижения, остаётся много работы. Сегодня цифровая трансформация продолжает набирать обороты, что отражается в росте объёмов цифровых данных. Ожидается, что глобальный IP-трафик в текущем году достигнет 150 700 Гбит/с (в сравнении с 45 000 Гбит/с в 2017 году). Цифровая экономика представляет собой новую модель экономики, основанную на передовых методах обработки, хранения и передачи данных, а также цифровых компьютерных технологиях. Эта экономическая парадигма будет радикально менять существующие рыночные модели, значительно изменять процессы добавления стоимости и сокращать роль посредников на всех уровнях экономики.

Процесс цифровизации оказывает значительное воздействие на различные сферы общества, обеспечивая удобство и эффективность взаимодействия между участниками. Он улучшает доступ к товарам и услугам, позволяя совершать операции онлайн и экономить время. Важными преимуществами цифровизации являются:

- ориентация на потребности клиентов, предоставление широкого выбора товаров и услуг по более выгодным ценам;
- упрощение доступа к услугам для всех категорий пользователей без посредников благодаря использованию цифровых технологий;
- стимулирование развития новых стартапов, привлечение инвестиций в цифровые сервисы, создание новых рабочих мест и повышение производительности труда;
- снижение расходов у компаний, перешедших на электронный формат работы за счет оптимизации маркетинга, логистики и увеличения прямых продаж;
- увеличение прозрачности деятельности благодаря онлайн-операциям и автоматической передаче информации налоговым органам, что способствует борьбе с коррупцией;
- повышение конкурентоспособности страны и расширение границ бизнеса за счет цифровой экономики.

Цифровизация стимулирует инновации, повышает эффективность и открывает новые возможности для развития экономики и общества в целом.

При переходе к цифровой экономике возникают как позитивные, так и негативные аспекты. Важно учитывать как преимущества, так и риски, связанные с этим процессом. Вот несколько ключевых негативных моментов, которые могут сопровождать цифровизацию:

- **увеличение уязвимости кибератак.** С развитием цифровых технологий возрастает угроза для информационной безопасности, требуя более сложных мер по защите данных и предотвращению киберпреступности;
- **рост неравенства исходных возможностей.** В процессе цифровизации существует опасность углубления разрыва между теми, кто имеет доступ к новым технологиям, и теми, кто остаётся вне цифрового пространства из-за различий в образовании, финансовом положении или географическом расположении;
- **угроза приватности и персональных данных.** Собранные цифровые данные могут стать объектом злоупотреблений со стороны компаний или государств, что подрывает доверие пользователей к онлайн-сервисам и угрожает их личной жизни;
- **риск потери рабочих мест из-за автоматизации.** Внедрение цифровых технологий может привести к сокращению рабочих мест в некоторых отраслях из-за автоматизации процессов, что требует переквалификации и подготовки персонала для новых видов работы.

Цифровизация, несмотря на свои преимущества, требует внимательного рассмотрения рисков и разработки стратегий по их минимизации для обеспечения устойчивого и этичного развития в цифровую эпоху.

Важным аспектом цифровой экономики является широкое внедрение роботов в производство и обслуживание. В последнее время международные организации начали осознавать потенциальные угрозы, связанные с автоматизацией экономики, так как важно учитывать интересы людей. Прогнозы показывают, что в ближайшие десятилетия две трети населения стран третьего мира могут остаться без работы из-за этого процесса. Проблемы, связанные с роботизацией, особенно остро ощущаются в этих регионах, где преобладает автоматизированное производство.

В развитых странах происходит новый этап роботизации, который затрагивает не только производство, но и сферу услуг. Большая часть населения в этих странах занята именно в области обслуживания. Теперь роботизация распространяется на банковское дело, транспорт и торговлю, где со временем людей могут заменить машины и роботы с электронным управлением.

Развитие цифровой экономики оказывает влияние на структуру занятости и может привести к появлению новых профессий, таких как персональный бренд-менеджер, виртуальный адвокат, цифровой лингвист и другие.

ВЫВОД

Цифровая экономика базируется на новых методах обработки информации и использовании цифровых технологий, таких как большие данные, искусственный интеллект, блокчейн и другие. Она меняет существующие бизнес-модели, уменьшая роль посредников и позволяя прямое взаимодействие между поставщиками и потребителями.

Вопросы цифровизации становятся приоритетными в повестке дня многих стран, включая Узбекистан, который активно продвигается в этом направлении, предпринимая смелые шаги в развитии цифровой экономики.

Список литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан "Об утверждении стратегии "Цифровой Узбекистан-2030" и мерах по ее эффективной реализации" г. Ташкент, 5 октября 2020 г., № УП-6079.
2. Кенжабаев А.Т. Современное содержание и понятие цифровой экономики // Экономика и бизнес: теория и практика. 2021. – №1-1 (71).
3. Kenjabayev A.T., Abdullayev M.X. O'zbekiston Respublikasida xavfli geologik jarayonlarni kuzatishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish bosqichlari va istiqbollari //Geologiya va mineral resurslar. Geologiya i mineralnie resursi. Geology and mineral resources. 2021. – №5.
4. Kenjabayev A.T., Niyazov M. Sh. Uzbekistan as a new logistics digital ecosystem //Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ). 2021. – Vol. 9, Issue 12. – ISSN (E): 2347-6915
5. Kenjabayev A.T., Valikhanov A.R. Post-pandemic perspectives for the development of digitalization in Uzbekistan // International Journal of Management, IT & Engineering. –2022. – Vol. 12 Issue 9. – ISSN: 2249-0558.
6. Kenjabayev A.T., Valikhanov A.R. Developing the digital economy impact on the country's economic growth //International Journal of Research in Economics and Social Sciences (IJRESS). 2022. – Vol. 12 Issue 09. – ISSN: 2249-7382.
7. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://my.gov.uz>.

INVESTMENT MANAGEMENT IS AN IMPORTANT FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT

UDK: 330322

Yuldasheva G. A.

Lecturer, Ferghana State University

Ziyayev Dilshodjon

Lecturer, Ferghana State University

Abstract: This article is devoted to the issue of the role of investment in the economy. The author considers the economic essence, significance, dynamics of investments, investment management, state support for foreign investments.

Key words: investments, capital raising, profitability, own capital, investment policy.

Annotatsiya: Ushbu maqola investitsiyalarning iqtisodiyotdagi o'rni mavzusiga bag'ishlangan. Muallif tomonidan investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati, ahamiyati, dinamikasi, investitsiyalarni boshqarish, xorijiy investitsiyalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash masalalari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: investitsiyalar, kapital jalb qilish, rentabellik, xususiy kapital, investitsiya siyosati.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы управления инвестициями в торговых предприятиях как фактор экономического развития. Данная статья посвящена вопросу роли инвестиций в экономике. Автор рассматривает экономическую сущность, значимость, динамику инвестиций, управление инвестициями.

Ключевые слова: инвестиции, привлечение капитала, рентабельность, собственный капитал, инвестиционная политика.

INTRODUCTION

In the conditions of the market economy, investments have become more important, since their decision depends on the success of the country in world competition, as well as on the success of its decision. Fixed capital investments determine economic efficiency and are the basis for the modernization of the economy. In order to maintain high rates of economic development, one of the main tasks of the state is to increase investments. Even under the most favorable circumstances, the company's own funds are limited to the amount of current income and depreciation. If the return on investment is higher than the cost of raising capital, then it is rational to borrow funds from external sources.

LITERATURE REVIEW

The issues of the interconnectedness of investment and economic growth is revealed in the studies of R. Alvarado (2017), D. Burns, A. Jones, T. Gao (2005), Y. Goryakin, A. Kumar Tiwari (2011), T. Kunieda (2016), M. Suhrcke (2017), G. Kharlamova (2014), Z. Varnalii (2018), D. Nikytenko (2018), etc. Numerous studies of well-known economists from all over the world are devoted to the problem of building a system of economic growth factors.

RESEARCH METHODOLOGY

In the article, analytical data were used in the research conducted by the author. The subject is covered through practical skills.

ANALYSIS AND RESULTS

The coronavirus pandemic has greatly affected the global flow of foreign direct investment. In 2020, they rose by a third, to \$1 trillion, well below the level seen after the global crisis a decade ago. How the international investment flow is vital for sustainable development in the poor countries of the world.

The global investment process has slowed down, and prospects for reducing investment have forced businesses to rethink new projects.

Attracting foreign investment to developing countries decreased by more than 8 percent, mainly due to the stability of their flow in Asia. As a result, 2/3% of the global direct investment in the share of developing countries was more than half that of 2022. Investments in new enterprises in developed countries decreased by 42%, international agreements on financing important infrastructure projects decreased by 14%, international agreements on financing infrastructure projects decreased by 14%, and financing of international projects decreased by 19%. projects increased by 8%. The overall decrease in new project activity, combined with a decrease in international investment, led to a more than 50% decrease in investment in stock capital. Different levels of the national economic system played an important role in the overall management of economic processes. Investment management can be considered at different levels depending on investment goals and opportunities. If investment activities are carried out at the federal level, investment management is carried out at the state level, regulation, promotion and control of investment activities are carried out by both regulatory and legislative methods.

Management of investment relations within the framework of the implementation of an investment project of a particular enterprise includes the development of a business plan, further control over the subsequent investment process.

Investment management at the level of an economic entity is a set of principles and methods of performing management tasks included in the basis of all investment activities of the company. A properly planned process of managing investment relations in an enterprise usually leads to increased competitiveness and economic growth in a dynamic economic environment.

The main goal of investment management is to implement effective forms of investment to ensure high development rates, expand economic and financial potential, and ensure financial stability. In other words, the ultimate goal of investment management is to develop a clear investment plan. Investment policy is a set of measures taken by the state to control investment activity in order to create optimal conditions for improving the investment process. As part of the investment strategy of the enterprise, a special plan for the implementation of investment activities has been developed in order to increase the efficiency of investment activities. The real investment policy is a part of the general investment plan of the enterprise, which ensures the preparation, examination and implementation of the most effective real investment project.

In the conditions of high investment activity of the enterprise, the investment management policy consists in developing a real investment management strategy together with the financing strategy, which should ensure the optimal amount of value and capital structure in general. The fact is that various investment cluster approaches to the implementation of the enterprise's investment strategy, including real investment management policy, have a special place in this process. Investment policy is an integral part of state economic policy. Investing creates problems not only for the investor, but also for the investor. Thus, by solving problems and eliminating fluctuations, the investor can make significant progress towards achieving his goal - obtaining investment funds. The active influence of the state on investment processes is a necessary condition for a favorable investment environment and revitalization of investment activities, which ensures a stable economic system for the benefit of all people. Administrative, economic and administrative means of influencing the investment process are used in the direct regulation of investment activity by the state. When using administrative means, the state directly affects the investment process based on binding decisions. Such tools can be called state registration of business entities, licensing, setting export and import quotas, control of state enterprises and state property, administrative procedures, etc. A direct effect of economic impact is investing in certain regions, sectors and enterprises that cannot withstand strong competition in the market due to the nature of their activity. For example, sectors of the economy that require knowledge have a high investment risk, the investment process takes place from time to time, projects are considered long-term and expensive. The main problem for an investor is to get complete information, because it is complete should receive information. decide where, in what form, for how long and safely to invest. In order to obtain such quality information, it is necessary to conduct a careful study, which should be used to select the object and apply the best method of its evaluation.

CONCLUSION

Two of the most important conditions for effective accumulation in the modernization process must be met: the protection of property rights, as well as macroeconomic stability. But the investment process is carried out in full only after the entire system is formed. market incentives for capital growth at the micro level: increasing company value. Firms can adapt to some kind of incentive system, often referred to as the investment climate, but often associated with risks, hazards, and losses. Its specificity determines the changes in the direction and intensity of accumulation by industry, region and business type. The investment environment may be in line with other business sectors and may not be in line with the country's expectations, such as government plans and economic modernization. Ensuring a high level of investment actually means expanding its use.

Literature:

1. Yuldasheva, GA, & Khamidov, K. (2022). Processes of modernization of the accounting system at enterprises. *Gospodarka i Innovatsie.*, 30, 230-231.
2. Yuldasheva, GA (2022). The significance of innovative experience in forming an increase in the level of income of the population. *Devotees of Education*, 8, 172-185.
3. Yuldasheva, G., & Kuchkarova, A. (2020). Investment in the development of the regions and the specific characteristics of their management. in financial-legal and innovation aspects of regional economy investment (pp. 543-547).
4. Yuldasheva, GA, & Toirjonov, J. (2022). Development of social infrastructure-development of the region. *Gospodarka i Innovatsie.*, 29, 149-154.
5. Achilov, AN (2018). Taking into account the consumption of commodity reserves in the chemical industry in our country and issues of its improvement. *Economics and Finance (Uzbekistan)*, (8), 54-58.
6. Хомидов, К. К. (2019). Socioeconomic characteristics of employment in Uzbekistan. *Инновационная наука*, (7-8), 64-66.
7. Хомидов, К. К. (2019). Перспективный комплекс экономики Узбекистана. In *Современная мировая экономика: проблемы и перспективы в эпоху развития цифровых технологий и биотехнологии* (pp. 54-56).
8. Homidov, K. (2023). Conceptual approaches to the formation of a model for the sustainable development of tourist complexes. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2(7), 33-38.
9. Homidov, K. (2023). Organizational and economic foundations of the organization of tourist complexes in the development of tourism in the regions. *Journal of Agriculture & Horticulture*, 3(7), 44-50.
10. Homidov Kakhkhorali Kurbonali ugli. (2023). Objective need for the formation and sustainable development of tourist complexes in the regions: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8151902>. *IQRO*, 4(2), 42-45.
11. Хомидов, К. (2023). O'zbekistonda turistik majmualar faoliyatini boshqaruv samaradorligi oshirish yo 'llari. *Economics and Innovative Technologies*, 11(3), 154-160.
12. Xomidov, X. (2023). Hududlarda turistik majmualar faoliyatini shakllantirish va tizimli boshqarish asosida hududlar turistik salohiyatidan samarali foydalanish masalalari. " Milliy iqtisodiyotni isloh qilish va barqaror rivojlantirish istiqbollari" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to 'plami., 412-415.
13. Хомидов, К. К. (2023). Организационно-экономический механизм развития туристических комплексов. In *Новые технологии в учебном процессе и производстве* (pp. 370-372).
14. Хомидов, К. К. (2023). Инновационные преимущества использования информационных технологий в туристической деятельности. In *современные вопросы естествознания и экономики* (pp. 421-424).6. Сафарова, Д. (2023). Использование информационных технологий для развития цифровой экономики и области статистики в республике. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 171-177.

O'ZBEKISTONDA MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR SANOATINING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Rustamov Jasurbek Ravshanbek o'g'li
Mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: O'zbekiston moliyaviy tizimida raqamli transformatsiya jarayonida Fintech sohasining rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqola O'zbekistonda Fintech sohasining rivojlanish omillari va bu sohada amalga oshirilayotgan strategiyalarni tahlil qilishga qaratilgan. Maqolada O'zbekistondagi Fintech sohasining o'sishi va uni rivojlantiruvchi omillar tahlil qilinadi, jumladan, raqamli to'lov tizimlari, mobil banking va onlayn kreditlash kabi amalga oshirilgan o'zgarishlar va yangiliklar yoritib berilgan. Internet tarmoqlarining rivojlanishi va aholining uyali aloqa imkoniyatlarining kengayishi ham Fintech xizmatlaridan foydalanishni yengillashtirmoqda. Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekistonda Fintech sohasining rivojlanish bosqichlari, hamda ularning natijalari aniqlanadi. Shuningdek, Fintech sohasidagi istiqbol prognozi berilgan.

Kalit so'zlar: Fintech, Kriptovalyuta, Covid – 19, raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt, blokcheyn, BNPL, POS, raqamli sug'urta.

Abstract: In the process of digital transformation in the financial system of Uzbekistan, the development of the Fintech sector is gaining importance. This article aims to analyze the development factors of the Fintech sector in Uzbekistan and the strategies implemented in this sector. The article analyzes the growth of the Fintech sector in Uzbekistan and the factors that develop it, including changes and innovations such as digital payment systems, mobile banking and online lending. The development of Internet networks and the expansion of the population's mobile communication capabilities are also facilitating the use of Fintech services. According to the results of the research, the development stages of the Fintech industry in Uzbekistan and their results are determined. Also, the future forecast in the field of Fintech is given.

Key words: Fintech, Cryptocurrency, Covid-19, digital transformation, artificial intelligence, blockchain, BNPL, POS, digital insurance.

Аннотация: В процессе цифровой трансформации финансовой системы Узбекистана развитие сектора Fintech приобретает все большее значение. Целью данной статьи является анализ факторов развития сектора Fintech в Узбекистане и стратегий, реализуемых в этом секторе. В статье анализируется рост сектора Fintech в Узбекистане и факторы, которые его развивают, включая изменения и инновации, такие как цифровые платежные системы, мобильный банкинг и онлайн-кредитование. Развитие сетей Интернет и расширение возможностей мобильной связи населения также способствуют использованию финтех-услуг. По результатам исследования определены этапы развития финтех-индустрии в Узбекистане и их результаты. Также дан прогноз на будущее в сфере Fintech.

Ключевые слова: Финтех, криптовалюта, Covid-19, цифровая трансформация, искусственный интеллект, блокчейн, BNPL, POS, цифровое страхование.

KIRISH

Butun dunyoda Fintech bozori jadal rivojlanmoqda, raqamli to'lovlar, raqamli investitsiyalar, raqamli kapitalni oshirish, raqamli aktivlar va nobank xizmatlari eng muhim tendentsiyalardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Raqamli to'lovlar misli ko'rilmagan darajaga chiqdi, iste'molchilar o'zlarining kundalik tranzaksiyalari uchun mobil to'lov yechimlariga tobora ko'proq tayanmoqda. Shu bilan birga, iste'molchilar raqamli investitsiya platformalari ham qiziqish uyg'otmoqda, odamlar arzon va foydalanish uchun qulay investitsiya variantlarini qidirmoqda. Bundan tashqari, raqamli kapitalni jalb qilish startaplar va kichik va o'rta korxonalar uchun jozibador variantga aylandi, chunki u moliyalashtirishga kirishning samarali usulini ta'minlaydi. Kriptovalyutalar va NFT(Non-fungible token)lar kabi raqamli aktivlarning o'sishi ham investorlar va treyderlar uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Nihoyat, nobanklar bugungi raqamli iste'molchilarning ehtiyojlarini qondiradigan innovatsion, mijozlarga yo'naltirilgan yechimlarni taqdim etish orqali an'anaviy bank sanoatiga ancha ta'sir ko'rsatdi.

O'zbekiston moliyaviy tizimida raqamli transformatsiyani oshirishda Fintech sohasining o'z-o'zini rivojlantirishi, xususan, smartfonlar va internet tarmoqlarining rivojlanishi, COVID-19 pandemiyasining ta'siri, va davlatning qabul qilgan strategiyalari, masalan, "Raqamli O'zbekiston-2030" va "Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi" muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, O'zbekistonda Fintech xizmatlaridan asosan pul o'tkazmalari va kundalik to'lovlarni amalga oshirishda foydalanuvshilar soni keskin oshib bormoqda. Buning natijasida keyingi ikki yil mobaynida moliya va bank xizmatlarida Fintech xizmatlarining ulushi keskin oshishi prognoz qilinaypti.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Fintech atamasiga Investopedia saytida quyidagicha ta'rif berilgan. Moliyaviy texnologiya (Fintech) moliyaviy xizmatlarni yetkazib berish va ulardan foydalanishni yaxshilash va avtomatlashtirishga intiladigan yangi texnologiyalarni tavsiflash uchun ishlatiladi ^[1].

Kelvin Leong va Anna Sung Fintech atamasiga boshqa tomondan ta'rif berishgan. Fintech - turli xil biznes sharoitlariga ko'ra texnologik yechimlarni taklif qilish orqali moliyaviy xizmat ko'rsatish jarayonlarini yaxshilaydigan, shu bilan birga yangi biznes modellari yoki yangi bizneslarga olib kelishi mumkin bo'lgan har qanday innovatsion g'oyalar ^[2].

Fintech atamasiga Jessica Bennett quyidagi fikrlarni bildirgan. "Fintech" atamasi yillar davomida mavjud bo'lsada, jadal rivojlanayotgan texnologiyalar va ko'plab yangi fintech kompaniyalar sharoitida sanoatga yangicha qarashga arziydi. Moliyaviy texnologiyalar sanoati moliyaviy xizmatlarni taklif qiluvchi texnologiyaga ega firmalarni, shuningdek, to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy institutlarga texnologik xizmatlar ko'rsatuvchi sub'ektlarni o'z ichiga oladi. Fintech kompaniyalari biznes va iste'molchilar o'rtasida moliyaviy operatsiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun texnologiyadan foydalanadilar ^[3].

Mastercard kompaniyasining O'zbekistondagi bosh menejeri Denis Filippov fikricha O'zbekistonda raqamli to'lovlar jadal sur'atlar bilan o'sib bormoqda va moliyaviy texnologiyalarning rivojlanishi mamlakatda moliyaviy inklyuzivlik, raqamli transformatsiya va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlovchi asosiy kuchlardan biri hisoblanadi ^[4].

METODOLOGIYA

Ushbu maqolada O'zbekiston moliyaviy sohasidagi Fintech sohasining o'z-o'zini rivojlantirish omillari va ularning tarixiy konteksti, raqamli transformatsiya va uning xususiyatlari, O'zbekistonning strategiyalari va dasturlari, xususan, "Raqamli O'zbekiston-2030" va "Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi"ning Fintech sohasiga ta'siri tahlil qilindi. Shu bilan birga, O'zbekistondagi Fintech sohasining o'sishi va uni rivojlantirish sabablari, COVID-19 pandemiyasining ta'siri, xususan, raqamli to'lovlar va investitsiyalar sohasiga olib kelgan o'zgarishlar, Internet tarmoqlarining rivojlanishi va aholining uyali aloqasining kengayishi va Fintech xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarining o'sishi empirik usulda tahlil qilindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bugungi kunda Fintech bozorining yuqori o'sishi bir necha omillarga bog'liq. Birinchidan, smartfonlar va internetning tobora ortib borishi raqamli yechimlarni iste'molchilar uchun qulayroq qilib qo'ydi va bu fintech xizmatlariga talabning oshishiga olib keldi. Ikkinchidan, COVID-19 pandemiyasi raqamli to'lovlar va investitsiyalarga o'tishni tezlashtirdi, chunki iste'molchilar masofaviy va kontaktsiz tranzaksiyalarga moslashishga majbur bo'ldi. Uchinchidan, tartibga soluvchi o'zgarishlar fintech kompaniyalariga an'anaviy moliyaviy institutlar bilan yanada teng o'yin maydonida raqobatlashish imkonini berdi. Nihoyat, sun'iy intellekt va blokcheyn kabi texnologiyadagi yutuqlar fintech innovatsiyalari uchun yangi imkoniyatlarni ochib, bozorning yanada o'sishiga turtki bo'ldi.

O'zbekistonda fintech sohasi so'nggi yillarda sezilarli darajada rivojlandi. Ushbu sohada raqamli to'lov tizimlari, mobil banking va onlayn kreditlash kabi amalga oshirilgan o'zgarishlar va yangiliklar mamlakatning moliyaviy tizimini yanada ilg'or va raqobatbardosh qilishga qaratilgan. O'zbekistonda moliyaviy texnologiyalarning rivojlanishida hukumatning strategik loyihalari muhim o'rin tutadi. Shu jumladan, 2013-2020-yillar mobaynida axborot-kommunikatsiya tizimi takomillashtirish milliy dasturi ishlab chiqilgan bo'lib, shu asosida tadbirkorlik sub'ektlariga kredit ajratish, qog'ozga asoslangan hujjatlarni, imzolarni va naqd pullarni raqamlashtirishga erishildi. 2017-2021-yillarga belgilangan "Milliy Harakatlar Strategiya"da moliyaviy xizmatlar turlarini ko'paytirish va davlat ishtirokidagi banklar aksiyalarini xorijiy investorlarga sotish dasturi mamlakatda moliyaviy texnologiyalarning rivojlanishiga katta turtki bo'ldi. 2020-2030-yillarga belgilangan "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi va 2022-2026-yillarga belgilangan "Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiya"lari O'zbekiston iqtisodiyotida raqamli transformatsiyani amalga oshirishda va raqamli texnologiyaga asoslanga jamiyatni shakllantirish muhim asos bo'lib turibdi. Bundan tashqari, mamlakatda raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirish maq -

sadida kichik va o'rta korxonalarda elektron tirojat tizimini rivojlantirish uchun 2023–2027-yillarga belgilangan strategiya ishlab chiqilgan.

1-jadval: O'zbekistonda bank sektori va Fintechni rivojlantirish bo'yicha strategiyalar^[5]

Yillar	Fintech va Bank sektori strategiyalari
2013–2020	2013–2020-yillarda Axborot-kommunikatsiya tizimini rivojlantirish milliy dasturi O'zbekistonda tadbirkorlik sub'ektlariga kredit mablag'lari oqimini yengillashtirishga yordam berdi. COVID-19 pandemiyasi raqamli bank tizimlariga ishonchni mustahkamlashga ham hissa qo'shdi, chunki qog'ozga asoslangan joylar, imzolar va naqd pul raqamlashtirildi. Bu raqamli integratsiya texnologiyalarning bank sektoriga kiritilishi kredit portfelining o'sishini optimallashtirish va kredit konsentratsiyasi risklarini kamaytirishga asos bo'ldi.
2017–2021	Rivojlanishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Milliy Harakatlar strategiyasi bank sohasida yangi qadam bo'ldi. Unda davlat ishtirokidagi banklar aksiyalarini xorijiy investorlarga sotish orqali bankka investitsiyalar olib kirish belgilangan.
2020–2030	“Raqamli O'zbekiston 2030” strategiyasining qabul qilinishi O'zbekistonning raqamli transformatsiyasi yo'lidagi muhim bosqich bo'ldi. Strategiya aniq istiqbol, yo'naltirilgan maqsadlar va hamkorlikdagi yondashuvga ega bo'lgan holda rivojlangan raqamli iqtisodiyot va 2030-yilgacha texnologiyaga asoslangan jamiyatning afzalliklaridan foydalanish bilan O'zbekistonni o'ziga xos imkoniyatlarga ega mamlakatga aylantirishga qaratilgan.
2022–2026	2022–2026- yillarda Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi milliy iqtisodiyotda, sanoatda va jamiyatda raqamli transformatsiyani amalga oshirish belgilangan. Shuningdek, raqamli iqtisodiyotni uning ulushini kamida 2,5 baravar oshirishni maqsad qilgan. Iqtisodiyotning real sektorida, jumladan, moliya va bank sektorida ishlab chiqarish va operatsion jarayonlarni raqamlashtirish darajasini 70 foizga yetkazish belgilangan.
2023–2027	Elektron tijorat strategiyasi kichik va o'rta korxonalarni qo'llab-quvvatlash orqali rivojlanayotgan raqamli iqtisodiyotni yaratishga qaratilgan. Ushbu strategiya Elektron tijorat assotsiatsiyasi va boshqa idoralar bilan birgalikda Yevropa Ittifoqi tomonidan moliyalashtirilgan Xalqaro savdo markazining Ready4Trade Markaziy Osiyo loyihasi ko'magida O'zbekiston Investitsiyalar, sanoat, savdo va Raqamli texnologiyalar vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan.

Moliyaviy texnologiyalar xizmatlaridan foydalanishda internet tarmoqlari muhim ahamiyat kasb etadi. 2022-yilda O'zbekistonda 25 mln jismoniy shaxslar va 1.6 mln yuridik shaxslar internet tarmog'i bilan ta'minlangan. Bu umumiy alohining 77 foizi internet bilan ta'minlanganligini ifodalaydi. Bu ko'rsatkichlar 2023-yilda yanada oshib aholining 83 foizi internet tarmoqlari bilan ta'minlangan(2- jadval).

2-jadval: O'zbekiston Respublikasi aholisining internetga kirish tahlili ^[6]

Yil	Jismoniy shaxslar (mln.)	Yuridik shaxslar (mln.)	Umumiy aloha sonidagi ulushi (foizda)
2018	13	0.4	40
2019	16	0.6	49
2020	19	0.7	58
2021	22	0.9	65
2022	25	1.6	77
2023	29.5	–	83

Mamlakatda 50 dan ortiq internet-provayderlar tarmog'i mavjud bo'lib, u Internet xizmatlarini tarqatish bo'yicha Markaziy Osiyoda eng tez rivojlanayotgan mamlakat maqomiga ega. “Uztelecom” AJ, “IST Telecom” MCHJ va “Sharq telekom” YAJ lari yuridik va jismoniy shaxslarni internet providerlari bilan ta'minlashda yetakchi kompaniyalar hisoblanadi. Uyali aloqadan foydalanuvchilar soni 2018-yilda 22 million (67 foiz)ni tashkil qilgan bo'lsa, ushbu ko'rsatkich 2023-yilga kelib, 34 million ya'ni umumiy alohidagi ulushi 96 foizni tashkil qilgan(3-jadval).

3-jadval: O'zbekiston uyali aloqa abonentlari soni ^[7]

Yil	Uyali aloqa abonentlari soni(mln.)	Umumiy aholi sonidagi ulushi
2018	22	67%
2019	24	72%
2020	26	77%
2021	29	84%
2022	32	91%
2023	34	96%

O'zbekistonda 2023-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, 70 dan ortiq fintech kompaniyalari mavjud bo'lib, ular mobil banklar, to'lov tizimlari, onlayn to'lov, buy now, pay later(BNPL), point of sale(POS), raqamli sug'urta xizmatlarini ko'rsatuvchi kompaniyalar, texnologik parklar, assotsiatsiya va uyushmalar va xalqaro tashkilotlarni o'z ichiga oladi (4-jadval).

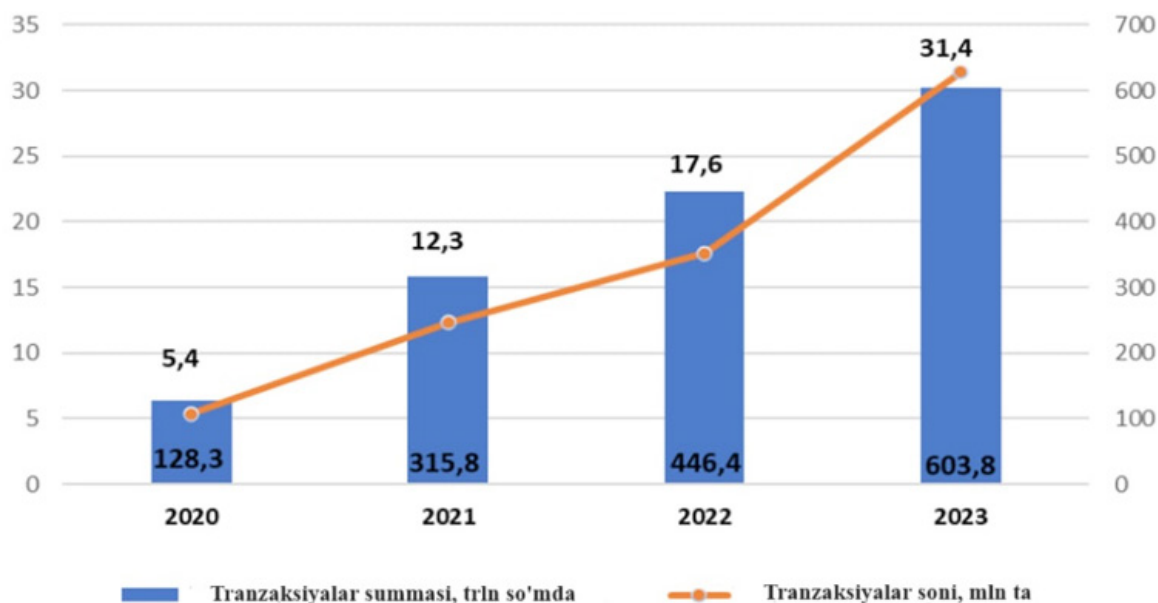
Mamlakatda Fintech xizmatlari shakllanishi va rivojlanishini 3 bosqichga ajratgan holda tahlil qilish mumkin. Birinchi bosqich 2004–2011-yillar oralig'iga to'g'ri keladi. Bu bosqichda birinchi fintech xizmati Uzcard to'lov tizimi shakllangan. Shu bilan birga, yuridik va jismoniy shaxslar uchun onlayn to'lovlarni amalga oshirish uchun Click kompaniyasi o'z startapini amalga oshirgan. Ikkinchi bosqich 2016–2018-yillarni o'z ichiga olib, bu davrda onlayn to'lovlar bo'yicha Payme, Oson va Paynet kompaniyalari bir qancha startaplarni amalga oshirdi. Bundan tashqari, kichik va o'rta biznes hisob – kitoblar va moliya menejmenti uchun xizmat qiluvchi Billz kompaniyasi o'z moliyaviy xizmatlarini ko'rsatishni boshladi. Mahalliy tadbirkorlik sub'ektlariga investitsiyalarni kirituvchi xorijiy kompaniyalariga investitsion va strategik konsalting xizmatlarini ko'rsatuvchi RB Asia kompaniyasi tashkil topdi. 2018-yilda hukumat tomonidan mamlakatda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga katta e'tibor qaratildi. Shu yili banklarda tranformatiyalarni amalga oshiruvchi Finextra kompaniyasi tashkil topdi. Uchinchi bosqich 2019-yildan hozirgi kungacha bo'lgandarvni o'z ichiga oladi. Bu davr mamlakatda Fintech xizmatlarini juda katta hajmda rivojlantirib yubordi. Birgina 2019-yilning o'zida mahalliy va xorijga IT xizmalarini ko'rsatuvchi IT kompaniyalarni bir joyga jamlash va ularni qo'llab quvvatlash maqsadida IT Park tashkil etilgan. Mahalliy to'lov tizimlarini amalga oshiruvchi yana bir Humo kompaniyasi o'z faoliyatini boshladi. Hozirgi kunda keng tarqalgan beshta to'lov tizimi mavjud – ular Uzcard, Humo, Mastercard, Visa va Union Paylardan iborat (4-jadval).

4-jadval: O'zbekiston Fintech ekotizimi shakllanishi ^[8]

Moliyaviy texnologiyalar turlari	O'zbekistonda Fintech ekotizimi
Mobil banklar	Uzum bank, TBC bank, Zoomrad, Infin bank, Joyda, Ipoteka bank, Milliy, Davr Mobile, Multi bank va boshqalar
To'lov tizimlari	Uzcard, Humo, MasterCard, Visa, Union Pay
Onlayn To'lovlar va Pul transferi	Click, Payme, Paynet, Oson, Alif mobi, Humans, Plum, Beepul, Karonapay, Upay, Paysend va boshqalar
BNPL xizmatlari	Uzum nasiya, Zoodpay, Alif nasiya, Solfy, Anorbank, Unired, Sello, Iman, Open, Allgood
Davlat hokimiyati organlari	O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Innovatsiyalarni rivojlantirish agentligi, Investitsiyalar va tashqi ishlar vazirligi, Raqamli texnologiyalar vazirligi
Texnologik parklari	IT Park, Cyber Park, Yashnobod Innovatsiya parki, Inno Texnopark
Blokcheyn tashabbuskorlari	Uznex, Lockton, Ravnaq bank, Kapital bank, Mastercard, Uzinfocom
Assotsiatsiya va uyushmalar	O'zbekiston Fintech Assotsiatsiya, UzVC milliy venchur fondi, O'zbekiston Bank Assotsiatsiya, Moliya Bozori Ishtirokchilarning Milliy Uyushmasi
POS	ARCA Group, Marta
Venchur kapital	Semurg, Sturgeon kapital, UzVC, AloqaVentures, Uzcard Ventures, Most Ventures, Uzangels va boshqalar
Raqamli Sug'urta	GROSS, Kapital Sug'urta, Trust Insurance, Uzbekinvest
Xalqaro tashkilotlar	UNDP, ADB, KOICA, IFC, European Bank, The World Bank

2023-yilda mamlakatda ko'rsatilgan umumiy BNPL va POS xizmatlarining uchdan ikki qismi Uzun Nasiya va Alif Nasiyaga to'g'ri keladi. Bundan tashqari, ushbu xizmat turlaridan asosan elektronika va maishiy texnikalar sotib olish uchun foydalanishgan. 2022-yilda to'lov tizimlari orqali amalga oshirilgan tranzaksiyalar soni 17.6 mlntani, umumiy qiymati 446.4 trln so'mni tashkil qilgan. Ushbu ko'rsatkich 2023-yilda 35 foizga oshib, tranzaksiyalar soni 31.4 mlntaga va amalga oshirilgan to'lovlar summasi 603.8 trln so'mni tashkil qilgan. Shuningdek, 2023-yilda QR-online axborot tizimi tomonidan tadbirkorlik sub'yektlariga taqdim qilingan QR kodlar soni 2022-yilga nisbatan 3 mingga ortib, 100,7 ming donaga yetgan va tranzaksiyalar summasi qariyb 2,5 barabarga ortib, 137 mlrd so'mdan 337 mlrd so'mgacha oshgan.

1-rasm: 2020–2023-yillarda to'lov tizimlar orqali amalga oshirilgan tranzaksiyalar soni va qiymati ^[9]

KPMG tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar asosidagi prognozlarga ko'ra, 2027-yilgacha to'lovlar va o'tkazmalar hajmining ikki baravar oshishi kutilmoqda ^[10]. Unda asosiy nuqtalar sifatida quyidagilar sanab o'tilgan:

- To'lov tashkilotlariga qo'yiladigan yangilangan talablar bozor konsolidatsiyasini kuchaytirmoqda;
- Pul o'tkazmalarining yillik jami o'sishi 2027-yilgacha naqd pulsiz operatsiyalar hajmining 22 foizga o'sishiga olib keladi;
- Naqd pulsiz operatsiyalar (to'lovlar va o'tkazmalar) umumiy hajmi 2027-yilga borib 107 milliard dollardan 125 milliard dollargacha bo'lishi prognoz qilinmoqda;
- POS (point of sale) moliyalashtirish va BNPL (buy now, pay later) bozorida 2027-yilga kelib tranzaksiyalar hajmining to'rt baravar oshishi kutilmoqda;
- POS moliyalashtirish va BNPL tahlili doirasida asosiy ishtirokchilar yalpi tovar hajmi (GMV) bozor hajmini 450 million dollardan 500 million dollargacha baholadilar;
- POS moliyalashtirish va BNPL umumiy bozor hajmi 2027-yilga kelib GMVda 1,5 milliard dollardan 2 milliard dollargacha bo'lishi prognoz qilinmoqda.

Umuman olganda, O'zbekiston moliyaviy sektori so'nggi yillarda raqamli transformatsiyaga katta e'tibor qaratmoqda. Fintech - moliyaviy texnologiyalar sohasi, mamlakatda tez sur'atlar bilan rivojlanib, moliyaviy xizmatlarni yengillashtirish, tezlashtirish va yanada xavfsiz qilishga qaratilgan yangi yechimlarni taklif etmoqda. Bugungi kungacha O'zbekistonda raqamli to'lov tizimlari va mobil banking xizmatlari allaqachon keng tarqaldi. Mobil bankingning rivojlanishi bilan birgalikda, aholining ko'pchiligi kundalik moliyaviy operatsiyalarini smartfonlar orqali amalga oshiradi. Click, Payme, Uzcard, Humo kabi to'lov tizimlari bu jarayonda muhim ro'l tutyapti. Hozirgi kunda ham O'zbekistonda moliyaviy texnologiyalar sohasining rivojlanishi davom etmoqda. Raqamli to'lov tizimlari, mobil banking, va boshqa moliyaviy texnologiyalar iste'molchilar va tadbirkorlar uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Davlat tomonidan qabul qilingan strategiyalar va internet infratuzilmasining rivojlaniishi, fintech sohasining yanada kengayishiga turtki bermoqda. Bu esa, O'zbekiston moliyaviy sektorini yanada ilg'or va raqobatbardosh qilishga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekistonda fintech bozorining rivojlanishi bir nechta muhim omillar va davlat strategiyalari bilan bog'liq bo'lib, bu mamlakatning raqamli iqtisodiyotga o'tishini va moliyaviy texnologiyalarni kengaytirishni maqsad qilgan. Smartfonlar va internetning keng tarqalishi, COVID-19 pandemiyasining raqamli to'lovlar va investitsiyalarga o'tishni tezlashtirishi, tartibga soluvchi o'zgarishlar va texnologiyadagi yutuqlar fintech xizmatlarining o'sishiga kuchli turtki berdi. Davlat tomonidan qabul qilingan strategiyalar, jumladan, "Raqamli O'zbekiston-2030" va "Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi" raqamli iqtisodiyot va texnologiyaga asoslangan jamiyatni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, O'zbekistonni mintaqadagi ilg'or moliyaviy texnologiyalar markaziga aylantirishga xizmat qiladi. Internet va uyali aloqa tarmoqlarining kengayishi, fintech kompaniyalarining ko'payishi va yangi innovatsion texnologiyalarning kiritilishi O'zbekistonning moliyaviy tizimini yanada ilg'or va raqobatbardosh qilishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda fintech xizmatlari orqali amalga oshirilgan tranzaksiyalarning soni va umumiy qiymati yil sayin ortib bormoqda, bu esa raqamli to'lov tizimlarining iqtisodiyotdagi rolini yanada oshiradi. O'zbekistonda fintech bozorining rivojlanishi iqtisodiy o'sish va raqamli transformatsiyaning muhim tarkibiy qismi bo'lib, mamlakatning iqtisodiyoti va jamiyatida ijobiy o'zgarishlarga olib kelmoqda. Fintech bozori davom etayotgan texnologik taraqqiyot, iste'molchilarning xatti-harakatlarini o'zgartirish va tartibga soluvchi yordam tufayli tez o'sish traektoriyasini davom ettirishi kutilmoqda. Raqamli to'lovlar yetakchi tendentsiya bo'lib qolishi mumkin, chunki iste'molchilar mobil to'lov yechimlarining qulayligi va tezligini tobora ko'proq afzal ko'rishmoqda. Raqamli investitsiya platformalari ham ommalashib borishi kutilmoqda, chunki ko'proq odamlar o'z moliyalarini onlayn boshqarishga intilishadi. Bundan tashqari, raqamli aktivlar va nobankning o'sishi davom etishi mumkin, chunki bu tendentsiyalar moliyaviy landshaftni qayta shakllantiradi. Umuman olganda, fintech bozori dinamik va innovatsion bo'lib qolishi kutilmoqda, bunda iste'molchilarning o'zgaruvchan ehtiyojlarini qondirish uchun yangi yechimlar va xizmatlar paydo bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://www.cpaireland.ie/CPAIreland/media/Education-Training/Syllabus%20Articles/Financial-Technology-%E2%80%93-FintechDefinition.pdf>
2. Kelvin Leong, Anna Sung. FinTech (Financial Technology): What is It and How to Use Technologies to Create Business Value in Fintech Way? <https://www.ijimt.org/vol9/791-M775.pdf>
3. Jessica Brett. An introduction to fintech: Key sectors and trends <https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/documents/an-introduction-to-fintech-key-sectors-and-trends.pdf>
4. https://mcfintech.uz/Fintech_in_Uzbekistan.pdf
5. https://mcfintech.uz/Fintech_in_Uzbekistan.pdf manbasi asosida muallif ishlanmasi.
6. https://mcfintech.uz/Fintech_in_Uzbekistan.pdf manbasi asosida muallif ishlanmasi.
7. https://mcfintech.uz/Fintech_in_Uzbekistan.pdf manbasi asosida muallif ishlanmasi.
8. https://mcfintech.uz/Fintech_in_Uzbekistan.pdf manbasi asosida muallif ishlanmasi.
9. O'zbekiston respublikasi markaziy banki ma'lumotlar asosida muallif ishlanmasi.
10. <https://kpmg.com/uz/en/home/insights/2024/04/fintech.html>

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 7

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

